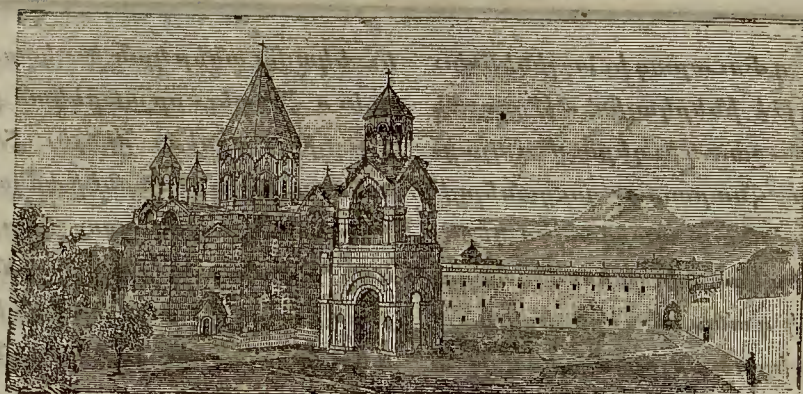

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Ը. Թ. — ՇՐՋԱՆ ԺԱ.

ՏԱՐԻ ԺԱ. — ԹԳՈՍՏՈՍՅԱՆ ՍԵՊՏԵՄ. 30.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԵՆԵՂԵՑԱԿԱՆ — ԱԶԳԱՅԻՆ ԴՊՐՈՑՔ
ԵՒ ՈՒՍՈՒՑԻՉՔ.

Ի ներկայումս գրեթէ ամենայն անձն թէ մեծ եւ թէ փոքր՝ թէ հարուստ եւ թէ աղքատ՝ թէ քաղաքացի եւ թէ գիւղացի՝ թէ խելահաս եւ թէ անխելահաս՝ թէ արական եւ թէ իգական՝ շատ կամ սակաւ եռանդով հրապուրուած է եւ կրմղուի դէպի ուսումն եւ կրթութիւն, կհետեւի զայնս ստանալ, եւ եթէ ինքն հասակը առած եւ ժամանակը անցուցած է՝ կբաղձայ եւ կջանայ իւր նորահաս որդւոց՝ եղբարց կամ ազգայնոց մէջ արդիւնաւորել. եւ եթէ ինքն ուսման եւ դաստիարակութեան տարածման համար չկրնար առաջնորդ հանդիսանալ կամ ուղղակի թելադիր լինել, եւ կամ եթէ ինքն խակամիտ է եւ աւելի լաւ չկրնար հասկանալ, գոնէ սիրայօժար պատրաստ է իւրովսանն ա-

ջակցել թէ բարոյական եւ թէ նիւթական նպաստներ առատաձեռնելով:

Այսպիսի բարենշան հակամէտութիւնը եւ ընդհանուր իզձը արդարեւ շատ բերկրառիթ եւ միսթարական է համայն Հայոցս ապագային համար, եւ եթէ այսպէս շարունակուի եւ վնասակար ներգործութիւնքը կտրուի, անշուշտ իրաւունք ունիմք յուսալ՝ զի շատ սակաւ ժամանակ կըտեւէ՝ եւ ահա յետին եւ աղքատ գիւղն անգամ իւր յատուկ դպրոցը կունենայ:

Արդարութիւնն կըստիպէ խոստովանիլ՝ որ նոյն իսկ ի ներկայումս — Ռուսաստանի Հայոց վիճակաց յերայ մասնաւորելով մեր ներկայ տեսութիւնը՝ + եթէ իւրաքանչիւր վիճակում գոնէ տասնական հոգի հասկացող բարեկիրթ խոհեմ՝ զգոյշ՝ գործունեայ բարեպաշտ՝ ժողովրդասէր եւլն անձինք գտնել կարելի լինի՝ խիստ քիչ գիւղեր բացառութիւն կրնան կազմել՝ յորս դպրոցներ հիմնելը տակաւին շատ դժուար լինի թէ դրամական միջոցաց եւ թէ ուսուցչաց

անգոյ կամ դժուարագիւտ լինելովը: Այլ սակայն եթէ ինեկայիս՝ — թողումք քաղաքները՝ — շատ գիւղերում դպրոցներ հիմնելը հնարաւոր ցուցանելով՝ միեւնոյն ժամանակ պարզապէս կերելին որ շատ սակաւ գիւղերում դպրոցներ կան, իսկ գտնուածներն եւս կամ բարձի թողի եղած են, կամ փաղարղիւն մնացած եւ կամ իսկական նպատակին չեն ծառայած, բայց եւ այնպէս՝ այս ղգալի թերութիւնը վերեւ ակնարկեալ գործունեայ եւն անձանց պակասութեան կամ հագուագիւտութեան միայն չեմք կարող վերագրել:

Ապաքէն ժողովուրդը կամ մեր ամեն կարգի եւ աստիճանի եղբարք առաւել կամ նուազ տարբերութեամբ առհասարակ ուսման եւ կրթութեան կարեւորութիւնը հասկացած են եւ կհետեւին արգիւնաւորել: Այս երեւոյթը նըւերական նպատակին գլխաւոր յաջողութիւններէն մինն է եւ աստի պէտք է աշխատել միշտ փութաջան եւ մեծ օգուտներ քաղել: Միեւնոյն ժամանակ՝ մեր եղբարք ո՛րքան եւս ըստ նիւթականին անձուկ եւ կարօտ դրութեան մէջ գտնուին՝ դարձեալ կսրեն իսլահանջել հարկին՝ իւրեանց սեպհական արգիւնքէն կամ կարողութենէն մինչեւ անգամ օրական ապրուստէն իւրովսանն մասն եւ բաժին հանել ինպատու դպրոցաց եւ դաստիարակութեան: Եւ շատ տեղերում եթէ ժողովուրդը շատ աղքատ եւ անձեռնհաս անգամ գտնուի, ուսման կարեւորութիւնը եւ փափաքը լրացնելոյ համար (շատ գիւղերում) այնպիսի միջոցներ

եւ եկամուտներ կան եւ կարելի է աւելի եւս հնարել, որ տարեկան քառասուն ուրբիէն սկսեալ մինչեւ 500 — 1000 եւն աւելի գումարներ կը կազմուին: — Նկեղեցիներ կան՝ որոց շատերը բաւական դրամագլուխներ ունին, սակայն ցաւօք պէտք է առել՝ որ շատերուն գումարները այս եւ այն անձանց տրուած է իբր թէ շահեցողութեան համար, եւ մարդիկը կամ սնտկացած են եւ կամ շատերը չկամին վճարել. եւ եթէ օրինաւոր միջոցներով պահանջել հարկին, չեն խղճեր կուտակցութիւններ կազմել, այլ եւ այլ ուտաւորով գժուութիւններ եւ խռովութիւններ սերմանել, մինչեւ որ ամբողջ գիւղը վերովայր յուղուի եւ աւելի դառն հետեւանաց եւս գոներ բացուին, որպէս զի (պարտապանք) մոռցնել տան իւրեանց պարտքը պահանջելը. չեմք մանրամասններ բերէք չվճարելոյ համար հնարած միջոցները: Ուստի խոհեմութեան եւ ղգուշութեան ակամայ տալ պարտաւորուելով՝ պարզապէս կերելին զի ի զուր կ'լորչին ժամանակները եւ եկեղեցեաց եւն դրամները, որոց ստիպիք եւս հրամանաւ Վեհ. Հայրապետի ամենայն Հայոց բաւական նպատու կրնան կամ կրնային ընձեռել դպրոցաց:

Ուրեմն ի՞նչ է պատճառը՝ որ ժողովուրդը ըստ բաւականին պատրաստուած է, դպրոցները հիմնելոյ եւ կառավարելոյ համար եւս նիւթական միջոցներ կան, իսկ տակաւին համեմատաբար խիստ քիչ գիւղերում դպրոցներ հաստատուած են եւ մեծ մասը եւս պարգիւն դրութեան մէջ կ'աւարտուի:

Գլխաւոր պատճառը գտնելը շատ դժուար է՝ եթէ միանգամ հարեւանցի ակնարկ ուղղեմք քաղաքացի վերայ եւ ուշադրութեամբ հետազօտեմք նոցա մէջ գտնուած Հայոց դպրոցաց յիշակը եւ ի տեղիս տեղիս ազգայնոց մէջ յուղուած գծութեանց բուն շարժաւիթ պարագաները:

Ի Տփլիս, ի Ծոնշի, յԱղէքսանդրոպոլ, ի Նոր-Նախիջեւան, ի Բագու, յԱխալցխա եւն ունիմք աւելի նշանաւոր եկեղեցական կամ Հոգեւոր ազգային դպրոցներ, որոց շատերուն նիւթական միջոցները ըստ բաւականին ապահովեալ են, կարելի է ասել՝ որ միայն արժանաւոր վարժապետաց կարօտութիւնը ունին, բայց զայնս եւս հշտութեամբ կգտնեն եւ աստի եւ անտի կհրաւիրեն՝ երբ բաւական գրամ ունին եւ կտան տեղական մերադնեայք համեմատաբար աւելի հասկացող եւ հետեւող են ուսման, բանիմաց՝ ուսեալ եւ արժանաւոր հոգաբարձուներ աւելի շատ կան եւ յաջողութեամբ կընտրուին. Ազգային վարչութեան այս է մեր Հոգեւոր-Ծայրագոյն իշխանութեան օտորաբաժանեալ Թեմական վարչական ձեռնհաս կեդրօններում կըգտնուին եւ աւելի մերձաւոր եւ առատ խնամք կընան վայելել եւ կվայելեն. ուրեմն ինչո՞ւ համար առհասարակ յետադէմ վիճակում կգտնուին դպրոցք*): մինչդեռ գումարները եւ

առնիկները չափազանցութեամբ կընաւայուին. ինչո՞ւ համար դպրոցաց առթիւ կամ դպրոցներէն ծնունդ առնելով՝ իրերահակառակ եւ շարունակ գծութիւնը կսերմանուին մեր եղբարց մէջ եւ չարաչար յուղմունք կտիրապետեն. Դպրոցաց յետադիմութեան եւ անարդիւնաւորութեան, իսկ ի բազում տեղիս մեր եղբարց շնաւանդամ վայրաբար յուղմանց եւ գծութեանց պատճառները եւ թելադիրները այլք են:

Հոգաբարձուի խնդիր կծագի, դրպրոցք խաղալիկ կդառնան. մի քահանայի խնդիր կծագի, դպրոցք խաղալիկ կդառնան. տեղական երկու նշանաւոր ազգայնոց մէջ մի գծութիւն կծագի, դպրոցք խաղալիկ կդառնան. մի վարժապետի՝ կամ տեսչի եւն ընդունակութեան կամ անընդունակութեան համար եւ կամ ընդ դէմ նոցա խնդիր կծագի, դպրոցք խաղալիկ կդառնան. որ եւ իցէ քաղաքական մի անցք կամ պէտք կպատահի, դպրոցք խաղալիկ կդառնան. մի կալուածքի համար տարածայնութիւն կծագի, դպրոցք խաղալիկ կդառնան. որ եւ իցէ մի անձի դէմ կիրք

խաբուսիկ... դրուծեան մէջ կնկատուին եւ համեմատաբար մեր դպրոցք նախանձնի վիճակ ունին. տակայն կշռելով մեր վիճակը եւ դրուծիւնը՝ եղած քանքները եւ ախտերը՝ կփափագիմք ըստ այնմ աւելի արդիւնք տեսնել եւ զարգանալ... նաեւ ոչ միայն արժանաւոր Հայագէտներ եւ կրօնապէտներ ունենալ, այլեւ ընդ նմին հմուտ արհեստաւորներ, վաճառականներ եւն, միանշամայն Հայութեան եւ մարդկութեան արդիւնաւոր անդամներ:

(*) Զմեք կարող ուրանալ որ օտար դպրոցք, թէեւ աւելի յաջող եւ զօրաւոր միջոցներ ունին, բայց ըստ բարոյականին եւ ըստ կրթականին աւելի

եւ ատելութիւնն կողոզելի բանեցնել, դպրոցք խաղալիկ կդառնան. քաղաքական միւրնորութիւնն կլինի դպրոցք խաղալիկ կդառնան. մի փոխանորդի կամ Թեմակալ Առաջնորդի դէմ կամ ի նպատակ շարժումով կյուզուի դպրոցք խաղալիկ կդառնան. վերջապէս կջանան որքան կարելի է ամեն ժամանակ եւ ամեն տեսակ յուզմանց եւ դաւաճանութեանց մէջ դպրոցները միջոց եւ խաղալիկ դարձնել, մինչեւ անգամ թերահաս եւ թերամիտ մանուկ ուսանողները թելադրել՝ գործիք անել եւ յուզմանց մղել:

Այս ամենը անողը ո՞րք կրնան լինել: Եթէ ոչ նոքա՝ որք միշտ եւ աւելի մօտիկ յարաբերութիւն ունին դպրոցաց հետ՝ դպրոցաց մէջ պաշտօն կվարեն, աւելի կամ նուազ ուսում ունին՝ եւ հասկացող կձեւանան, ուստի եւ ըստ կարծեաց իւրեանց՝ ամեն գործի պէտք է միջամտեն եւ այս գերասանքը ուսուցիչ - վարժապետներն են:

Չեմք վաւիագիր մանրամասնել շատ անցքերը, բայց այդքան ակնարկութեամբ շատեր կրնան հասկանալ համոզուիլ՝ որ՝ արդարեւ ուսուցիչներէն եւ մանկավարժներէն բազումք ամեն տեղ մեծ եւ տարապաշտօն դեր ստանձնել կարշաւեն սանձարձակ եւ կխաղան ի վնաս Ազգի եւ չարեաց պատճառ կդառնան: Փորձերը խիստ շատ են եւ բողոքաց ակնյայտնի:

Ուսուցչաց պաշտօնը վսեմ եւ նուիրական է այնքան՝ որքան որ ուսման յարգը՝ նշանակութիւնը՝ կարեւորութիւնը մեծ եւ անհրաժեշտ է, եւ

մարդս առհասարակ կարօտ է ուսման եւ կրթութեան. զայս՝ եթէ ուսուցիչք քաջ հասկանան՝ կամ թէ յիշողութենէ չմերժեն եւ խղճիւ կարողանան կատարել եւ արդիւնաւորել երանի՜ նոցա: Սակայն թեթեւ բացառութիւնը չմոռանալով, ընդհանրապէս ուսուցիչք հակառակ արդեամբք կը հռչակուին, եւ առհասարակ զղուանք եւ ատելութիւն կլստատակին: Մանաւանդ որ մանք անկարող լինելով, այլք անբարոյական, ոմանք յանցաւիս շահամուլ, այլք օտարագործիք, եւլն եւլն ինքնին ուրիշ բանի չեն հետեւիր՝ եթէ ոչ միշտ ջուրը պղտորելոյ՝ եւ պղտոր ջրոյ մէջ ձուկ որսալոյ համար անդուստ կրից եւ անյագ մոլութեան *): Եթէ ատելին եւ զղուելին մինակ ուսուցչաց անձինքը ներկայանային, դարձեալ վրնասը եւ վտանգը շատ մեծ չէր լինէր: Սակայն արի՛ տես՝ որ միամիտ եւ խակամիտ ժողովուրդը — մեր եղբարք քիչ շատ ուսում ստացած ուսուցիչները այդպիսի ցաւալի վիճակում եւ արդեամբք տեսնելով՝ կկարծեն անշնչոր առհասարակ ուսման շնորհիւն է հետեւաբար ուսումնականը (°) անտարակոյս անբարոյական՝ մոլի՛ խռովայոյժ եւլն կլինին, ուստի ուսման դէմ ծռու գաղափար եւ վնասակար հասկացողութիւն կմթերեն: Աւելցնէր սորա վերայ

(*) Ուսուցչաց՝ ռոմկաց անիրաւ եւ չափազանց բազմապատկութեան, ոմանց եւս շուտ շուտ անզափոխուելոյ համար, նաեւ առանց փոխարինութեան մի ոտնփոխութիւն անգամ անել չզիջանելոյ համար խաղաղած դերերը եւ վատութիւնքը առ այժմ լուծեան թող տրուին:

եւ զայն՝ որ ծնար եւ անհարադատ ուսումը եւ դատարարականութիւնը եւս առհասարակ կալուարականք եւ զգուշութեան կհրաւիրեմք՝ այնպէս որ մեր եղբարք եւ աւելի գիւղացիք կտատամսին եւ շուարած կմնան թէ ինչ պէտք է անեն եւ ո՛ւմ հետեւին։

Եւ ահա այսպիսի ցաւալի արգիւնքները հետզհետեւ աւելի վտանգաւոր եւ վնասակար հետեւանքներ եւս պիտի ծնանին. յարատեւ գոյութեանց եւ ժողովրդեան մէջ ուսման եւ կրթութեան դէմ ատելութեան եւ հակակրթեան հետ՝ աշակերտաց մէջ՝ փոխանակ բարի ուսման եւ կրթութեան՝ անբարոյականութիւն՝ խռովատիրութիւն՝ ծուլութիւն՝ եւլն, եկեղեցւոյ մէջ՝ փոխանակ խաղաղութեան եւ սիրոյ՝ երկառաւակութիւն՝ ատելութիւն՝ խանգարումներ, եւլն եւլն արդէն սկսած են արգիւնաւորուիլ, որք անշուշտ ողջամիտ ազգայնոց սրտից մեծ կսկիծ կպատճառեն եւ միշտ պիտի պատճառեն։

Արդ սոցա առաջքը առնլոյ միակ եւ արագ հնարքն է կանխաւ ուսուցչաց նկատմամբ մեծ զգուշութիւն եւ ընտրութիւն անել, ուսման հետ աւելի պէտք է ուշադիր լինել ուսուցչաց բարոյական կարեւոր եւ գեղեցիկ յատկութեանց, որպէս զի ուսումը եւ կրթութիւնը իրական բարի արդեամբք պարծենայ, թէ քաղաքներում եւ թէ գիւղերում ամեն մարդ անկեղծութեամբ եւ բարի նախանձով հետեւի ուսման, գալրոցները հեշտութեամբ հաստատուին եւ բազմապատկուին,

միանգամայն մեր Ազգը ապագայում կարեւոր օգուտը վայելելոյ բարեբազմութեան արժանանայ։ Այս խնդիրը կվերաբերի աւելի Հոգաբարձուաց, որոց նկատմամբ հետագայ թերթերում մի քանի խօսք ունիմք։

Վ. Ե. Մ.

ԹԻ ԻՆՉՊԼՍ

ՀՈՎԱՄԵՍԿԱՆ ԵԿԵՂԵՅԻՆ

Ո Չ Ե Ի Ս Է

ԿԱԹՈՒՂԻԿԵ ԵԿԵՂԵՅԻՆ

(ՇԻՐԱՆՈՒՄԷՆ)

Դ. — Սակայն որպէս զի անորոշ վարդապետութիւններուն ստեղծելը աւելի դուրս ելլէ, կարճ կերպով մը այիշատակեմք թէ ինչ կերպով եղաւ ամենայն ժողովոց առաջինը, այս ինքն երոստղեմիւնը, եւ առաքեալք ինչ գաղափար ունէին ժողովի վրայ։ Կարելի է հաւովմէականք այնչափ խոնարհութիւն ունենան որ հաւատան թէ իրենց համար գոյութեւն էր քան զայս աւելի ճիշդ՝ աւելի քրիստոնէական, գաղափար մը ունենալ։ Կարգւմք առաջ Գործոց Առաքելոց խօսքերը։

Պօղոս եւ Բառնաբաս երոստղեմ հասնելով՝ ընդունուեցան Եկեղեցիէն, առաքելներէն եւ յեղիցան, եւ պատմեցին անոնց թէ որքան մեծամեծ գործեր կատարեց Աստուած իրենց ձեռքովը։ Բայց փարիսեցւոց աղանդէն ոմանք՝ որ ընդունած էին հաւատքը՝ ոտք ելան եւ լսին թէ պէտք է հեթանոսները թլպա-

Բառնաբանսի ու Պօղոսի հետ՝ որ իրենց կեանքը դրած անձինք են Յիսուսի՝ Քրիստոսի Տեառն մերոյ անուանը համար։ Աւստի հաւատարմութեամբ ձեզի Յուդան ու Շիդան որ նոյն բաները բերնով պիտի պատմեն ձեզի։ Վասն զի հաճոյ թուեցաւ Հոգւոյն սրբոյ եւ Դու ուրիշ ծանրութիւն չգնել ձեր վրայ՝ բայց եթէ այս հարկաւոր բաները՝ այս ինքն զգուշանալ կռոց զոհեալ բաներէ՝ արիւնէ՝ խղզուած մտերէ՝ եւ սլուռն հոլթենէ՝ այս բաներէս եթէ զգուշանաք՝ լաւ կընէք։ ողջ լերուք։ (Գործ. ԺԵ. 4—30)։

Որքան խելք սովորելու բաներ կան այս պարզ պատմութեան մէջ։

1. Եթէ սուրբն Պետրոս մինակ անսխալական էր, ի՞նչ հարկ կար ժողով ընելու. բաւական էր որ ինքը խօսէր, ամեն բան կ'ընթանար, ժողովը անփութութեամբ էր։ — Գուցէ ըսէ մէկը՝ թէ յիրաւի անօգուտ էր իրաւանց կողմանէ, բայց շատ օգտակար էր՝ հանգիստանալու թեանը կողմանէ նայելով։ Այնպէս չէ. վասն զի եթէ այն ժողովը միայն հանգիստ համար եղած լինէր, կ'արելի չէր հասկնալ թէ ի՞նչ բանի համար եղան հոն այնքան վէճերը։

2. Եթէ եկեղեցին պապն է միայն, միւս առաքելները ի՞նչ բան ունին այն տեղը։

3. Եթէ եկեղեցին միայն եպիսկոպոսաց բազմութիւնն է, քահանայք ինչո՞ւ համար առաքելոց հետ մէկ տեղ կ'աւանդեն։

4. Եթէ եկեղեցին միայն հովուաց բազմութիւնն է, ինչո՞ւ համար հաւա-

տացելոց բազմութիւնն ալ ներկայ է ժողովոյն։

5. Եթէ քահանայք եւ հաւատացեալք ամենեւին մասնակցութիւն մը չունին ոչ հաւատոյ աւանդը պահելուն մէջ, եւ ոչ բարեկարգութիւնը պահպանող իշխանութեան մէջ, ինչո՞ւ համար կ'աւանդուին որ այն խնդիրը քննեն. ինչո՞ւ համար ժողովոյն մէջ կը վիճաբանին անոր վրայ նոյն իսկ առաքելոց առջեւը. ինչո՞ւ համար կ'համարձակին սրբոյն Յակոբայ ըսածներուն հաւնելու, եւ մասնաւոր ինչո՞ւ համար ժողովական թղթին մէջ յիշատակուած է՝ թէ ժողովին ներկայ գտնուողներն ամենքն ալ՝ առաքելք եւ քահանայք եւ հաւատացեալք՝ մասնակից եղան աստուածային օգնութեան։

6. Եթէ հաւովմէականաց ըսածին պէս՝ առաքելք եւ եպիսկոպոսունք միայն ինէին եկեղեցւոյ կառավարողները ինքնիշխան կառավարութեամբ, եւ իրենք վճռէին իրենց անուխալ հեղինակութեամբ հաւատոյ եւ բարի գործոց վերաբերեալ խնդիրները, ո՞չ ապաքէն նոքա միայն իրենց մէջ ժողովք պիտի ընէին՝ առանց ուրիշներն ընդունելու, եւ բացարձակ կերպով վճռէին խնդիրը. Իսկ մենք փոխանակ առաքելական կամ եպիսկոպոսական իշխանութեան գործ մը տեսնելու՝ կոտեսնաք ազատ խորհրդակցութիւն մը՝ որուն ամենքը մասնակից կ'լինին, եւ առաքելք ամենեւին մէջ չեն բերեր մասնաւոր իրաւունքներ՝ իրենց կարծիքը ընդունել տալու համար։

7. Եթէ սուրբն Պետրոս գլուխ է եկեղեցւոյ, եթէ նորա վարդապետութիւնը կանոն պիտի լինի ամենուն վարդապետութեանը, եթէ նորա խօսքը կանոն է հասարակաց հաւատոյ, ինչո՞ւ համար այնքան քիչ բան է նորա ըսածը: Ինչո՞ւ համար բաւական կհամարի նա յիշատակել միայն իւր տեսածները, եւ անոնցմէ հանել բնական հետեւանքները: Ինչո՞ւ համար վոխանակ խնդիրը կտրելու ձգելու՝ բաւական կհամարի անշուշտ գործողութիւնները:

8. Եթէ նորա խօսածներէն ետեւ եղած լռութիւնը ոչ է լռութիւն լսկ պատկառանաց, այլ՝ ինչպէս որ հռովմէականք կըսեն՝ լռութիւն բացարձակ հպատակութեան նորա բացարձակ իշխանութեանը, ինչո՞ւ համար կը համարձակին ինքիրմէն ալ խօսելու: Ինչէ՞ն է որ սուրբն Յակոբոս կհամարձակի պապին հետ միտնելու, նոյն նիւթին վրայ գործողութիւն, ընելու, եւ այնպիսի դատողութիւն որ սրբոյն Պետրոսի ըսածին բոլորովին համաձայն չէ:

9. Բայց, կըսեն, սուրբն Պետրոս ամենէն առաջ կխօսի, ուրեմն նա է գլուխը: — Եւ միթէ չեմք տեսներ որ սաստիկ վէճերէ ետքը կխօսի նա, յետո՞ւ հալալութեանց: Ո՞չ ապաքէն անմոռութիւն է նախագահութեան իրաւունք մը համարիլ այն բանը՝ որ միայն նորա տաք բնաւորութեանը հետեւանքն է, եւ ոչ թէ նախագահութեան՝ որ ամեն տեղ հերքուած է: Ո՞չ ապաքէն այս ալ բնական էր՝ հակառակ կարծիքներուն զրուցուելէն ետեւ որ սուրբն Պետրոս նորադարձ հետնոսաց

վրայ Հոգւոյն սրբոյ իջածը տեսած լինելով՝ շուտ մը վէճին մէջը մտնէր իւր անձնական փորձառութեան վկայութիւնը ձեռք առնելով:

10. Սրբոյն Յակոբայ ճառին մէջ ո՞չ ապաքէն ամեն մէկ խօսքը մէկ մէկ խրատ են հռովմէականաց, եթէ սրբոյն Պետրոսի անունը հռովմէականաց կարծիքովը ամեն տեսակ անտիալութիւն կներկայացնէ, ինչէ՞ն է որ սուրբն Յակոբ կուտայ սրբոյն Պետրոսի պարզապէս Սէօն անունը, եւ հարկ չհամարիր պատուել զինքը այն անունով՝ որ իբր թէ նորա դասակարգութեան մէջ ունեցած առաջնութիւնը պիտի ցուցնէր: Ինչէ՞ն է որ կհամարձակի յետ սրբոյն Պետրոսի ըսելու լուսարեւելի: Եթէ սուրբն Պետրոս ամենայն ինչ է, սուրբն Յակոբ ի՞նչ է, ի՞նչպէս կընայ սրբոյն Պետրոսի խօսքերը լսկ պապին հետ անուանել, եւ իրենը գործողութիւն: Ի՞նչպէս կհամարձակի սրբոյն Պետրոսի խօսքը քննութեան տակ առնուլ, եւ անով միայն արժէք մը կուտայ նորա խօսքին՝ որ համաձայն է մարգարէից ըսածին:

11. Եթէ սուրբն Պետրոս զահերէց ժողովոյն, եւ գլուխ բովանդակ եկեղեցւոյ, ինչո՞ւ համար բոլոր ժողովը սրբոյն Յակոբոսի կարծեաց կողմը կը լինի, մինչդեռ նա առաքեալ անգամ չէ, այլ պարզապէս եպիսկոպոս եկեղեցւոյն երուսաղէմի:

12. Եթէ միայն սուրբն Պետրոս ունի իշխանութիւն որ եւ իցէ խնդիր որոշելու, ինչո՞ւ համար նորա անունը յիշատակուած անգամ չէ ժողովական

Թղթոյն մէջ Ինչո՞ւ համար այն թուղթը գրուած եւ յուղարկուած է ի դիմաց ամենեցուն, առաքելոց, քահանայից եւ հաւատացելոց. իսկ, հաճոյ էլի մեղ, հաճոյ լուսեցաւ. մեղ. այս խօսքերը ոչ ապաքէն յայտնապէս կցուցընեն՝ թէ Հոգին սուրբ բովանդակ եկեղեցւոյ հետ է, եւ ոչ թէ եկեղեցւոյն մէկ մասին հետ, եւ թէ վարդապետական եւ կանոնադրական իշխանութիւնը գլխաւորապէս բովանդակ եկեղեցւոյ վրայ է, եւ ոչ թէ այս կամ այն գլխաւորին, թէպէտ եւ պապը լինէր այն գլխաւորը:

13. Եթէ ժողովոյ մը վճիռներուն վարդապետական եւ պարտաւորիչ դոկտրինը կախեալ է միայն պապին հաւանութենէն, ինչէ՞ն է որ այս տեղ ամենեւին յիշատակութիւն մը չկայ սրբոյն Պետրոսի հաւանութեանը: Ինչէ՞ն է որ սուրբն Պօղոս այն ժողովոյն վճիռը քարոզած ժամանակը կանուանէ դայն պարզապէս վճիռ առաքելոց եւ երիցանց, եւ ոչ թէ ի Պետրոսէ հաստատուած վճիռ, եթէ սուրբն Պետրոս յիշաւ առաջին պապը լինէր, ինչպէս որ հռովմէականք կըսեն, հարկ կ'լինի խոստովանիլ՝ թէ սրբոյն Պօղոսի մոռացութիւնը շատ զարմանալի բան է:

14. Եթէ սրբոյն Պետրոսի եւ պապին խօսքը չընդունիլը անհնազանդութիւն ու նաեւ հերետիկոսութիւն է, ինչէ՞ն է ժողովական Թղթոյն մէջ ամենեւին նշովք կամ բանադրանք դրուած չէ. եւ ինչո՞ւ համար բնական տեսնուած է ըսել եկեղեցիներուն՝ թէ քաջ-...

նէն, լաւ կընեն որ համաձայնին երուսաղէմի մէջ եղած որոշմունքներուն:

15. Եթէ ժողովոց վճիռներով պէտք է ընդարձակուի Հաւատամքը, եւ հաւատոյ մասանց թիւը աւելնայ, ինչո՞ւ համար երուսաղէմի ժողովը՝ որ պոռնիկութեան վրայ եւ Մովսիսական օրինաց փրկութեան համար ունեցած կարեւորութեան վրայ կ'իստի, որ ծանր խնդիրներ են, կ'ըլծէ դանոնք՝ առանց ընդարձակելու Հաւատամքը, եւ առանց աւելցնելու հաւատոյ մասանց թիւը:

Յիշաւի որ եւ իցէ մարդ՝ որ փոքր ի շատե տեղեկութիւն ունենայ այս նիւթերուս՝ ոչ ապաքէն պէտք է խոստովանի, եթէ չուզէ ինքզինքը խաբել իւր իզմտանքին մէջ, թէ հռովմէական ժողովակները երուսաղէմի ժողովոյն նայելով՝ արդարեւ ծաղրական հակառակութիւն մը կ'երեւցնեն:

Ժ.

Թէ Բնակէ՝ Հոռութեան Եկեղեցին Խանգարած է ՔԱՀԱՆԱՅ Բառին Նշանակութեամբ:

Ա. — Քահանայ բառին գաղափարը կամ նշանակութիւնը շատ դժուար է պարզել. վասն զի անունը եւ գաղափարը իրարու հետ միշտ չեն յարմարիլ: Եւ յիշաւի. քահանան երբեք ալ կըսուի մեր մէջ, որ ճիշդ Թարգմանութիւնն է Յունաց Եւ-է-լա բառին, եւ ստուգաբանութեանը նայելով՝ կ'Թարգմանուի նա եւ Զեյ կամ Երեյագոյն. այնպէս որ եթէ մէկը բառերուն միայն նայի, կ'հարկա-

դրի ըսելով թէ քահանայից եւ ծերոց պաշտօնը մի եւ նոյն է։ Սակայն Հին Կտակարանի պատմութեան մէկ մասէն ասոր հակառակը կտեսնուի։

Երէջ բառին գաղափարը այնպէս կատուած է *Ժողովուրդի* հետ որ շատ անգամ *Ժողովուրդ* բառով կ'ընթացանուի, թէպէտեւ ատեն մը կար որ երէջ կամ Զէյ բառին գաղափարը քահանայութեան գաղափարէն բոլորովին կզանազանուէր։ Տես թէ ինչպէս։

Հին Կտակարանին մէջ *Ժողովուրդ* բառին գործածութիւնը շատ հին է։ Արդէն Մենդոց գրքին մէջ Աբրահամու ժամանակը Մելքիսեդէկը *Ժողովուրդ* տուած է (ԺԻ, 18)։ Յետոյ երբոր Աստուած կամեցաւ օրէնք տալ Մոսիսի Սինա լեռան վրայ, ասաց. «Քահանայք սուրբ եղիցին» (ԵԼ. ԺԹ, 22. 24)։ Ուրեմն այն ժամանակէն մարգիկ կային Հրէից ժողովրդեան մէջ որ քահանայութիւն կրնէին։ Սոքա իւրաքանչիւր ազգատոհմի անդրանիկներն էին, եւ միայն ժամանակէ մը ետեւ հրէական քահանայութիւնը Ահարոնի ցեղին պահուեցաւ (ԵԼ. ԻԱ, 1. ԻԹ, 1. 9. ԼԱ, 10)։ միանգամայն աստուածապաշտութեան ստորնագոյն պաշտօնները Ղեւեայ ցեղին միւս գերդաստաններուն պահուեցաւ։ Երէջ բառը առաջին անգամ կտեսնուի միայն եզրի առաջին գրոյցը մէջ (Զ, 8), եւ սուրբ Գիրքը կարգադրող իսկոյն կտեսնէ որ բոլորովին հոմանուն կամ հոմանիշ է քահանայ բառին։ — Ծէյ բառը երէջ բառէն առաջ կտեսնուի, եւ *Ժողովուրդ* բառէն ետքը։ Եւրջ գրքին երրորդ գլխոյն մէջ

կտեսնեմք առաջին անգամ այդ բառը. թէպէտ եւ հասարակ ծերերու վրայ առաջ ալ յիշատակութիւն եղած կայ։ Անտարակոյս՝ եթէ իսկզբան իւրաքանչիւր ազգատոհմի անդրանիկները կրնդունէին ժառանգութեամբ քահանայական աստիճանը, յայտնի բան է որ Իսրայելացւոց ծերերը կամ ծերագոյնները իսկզբան անդ քահանաներն էին։ Այսպէս էր մինչեւ որ քահանայութիւնը Ահարոնի ցեղի միայն տրուեցաւ։ այն օրէն իւրաքանչիւր ազգատոհմի անդրանիկները, այս ինքն Իսրայելացւոց ծերերը կամ մեծերը, քահանայ չհամարուեցան, բայց քահանայից խորհրդական մնացին։ Մոսիսն Աստուծոյ հրամանովը ընտրեց անոնց մէջէն եօթանասուն հոգի՝ որ իրեն հետ մէկտեղ կատարեալ դատաւորական իշխանութիւն կրանցընէին ժողովրդեան որ եւ իցէ գործերուն մէջ (Թուոց, ԺԱ, 16. 17)։ Մինչդեռ քահանաները միշտ մնացին նաեւ պաշտօնեայք աստուածապաշտութեան, ծերերը (կամ երիցունք) ժամանակէ մը ետեւ շաբաթ օրերը կհաւաքուէին այն բազմութիւն ժողովարաններու մէջ՝ որ Հրեայները Երուսաղեմի տաճարէն հեռու գտնուելով՝ շինած էին սուրբ գիրքը կարդալու համար. սոքա տեսակ մը ծերակոյտ էին՝ որ առանց քահանայական ու Ղեւեական պաշտօնները կատարելու աստուածապաշտութեան գործերը կկարգադրէին, սուրբ գիրքը կկարդային ու կըացատրէին։ Այս ծերակոյտը՝ որ ժողովարանին կամ Սինակոկային խորհրդարանն էր, եւ օրինակ էր այն եօ-

թանասուն ծերոց՝ զորս գրաւ Աստուած Մովսիսի քովը, որպէս զի հետը մէկտեղ դատաստան կտրեն, գահերէց կամ գլխաւոր մը ունէր:

Այս է ահա **Բառն** նշանակութիւնը Հին Կտակարանին մէջ:

Նոր Կտակարանին մէջ նոյնպէս չէ. վասն զի կտեսնեմք որ սլարդ հաւատացեալներէն վեր (որ եղբարք կըսուին) հետզհետէ կերեւան առաւելոյ, **աւրկաւորն**, **ժեր**, **երեցան**, **Եպիսկոպոսն**: Արդեօք այս անուններուն մէջ կարգ մը, դասակարգութիւն մը կայ թէ ոչ: Կայ անտարակոյս: Յայտնի բան է որ առաջին կարգին մէջ են առաքեալք, վերջին կարգին մէջ սարկաւազներ, եւ ուրիշներէն բոլորովին կտարբերին: Ուրեմն բոլոր դժուարութիւնը՝ թէ կայ դժար՝ ծերոց, երիցանց եւ եպիսկոպոսաց վրայ է:

Որպէս զի բացայայտ կերպով խօսիմք, նախ այս երկու խնդիրը որոշեմք. **թէ արդեօք քահանայք ծերերէն կամ երէցներէն կտարբերին թէ ոչ**: Եւ **թէ արդեօք քահանայք եպիսկոպոսներէն կտարբերին թէ ոչ**:

Նոր Կտակարանին մէջ քահանայք ծերերէն չեն տարբերիր: Արդէն տեսանք որ ծերերը կամ երիցագոյնք ինկղբան անդ քահանայ էին. այս սովորութիւնը գաղղեցաւ՝ երբոր Աստուած քահանայութիւնը Ահարոնի ցեղին վրայ ամփոփեց: Բայց Քրիստոս կերպով մը սկզբնական կարգը նորէն հաստատեց, ասով որ երէց բառին իւր ճշմարիտ նշանակութիւնը տուաւ նորէն, եւ փոխանակ մէկ ցեղի մը վրայ

յատկացնելու քահանայութիւնը՝ ազատութիւն տուաւ անոր, այնպէս որ ով որ արժանաւոր համարուի՝ անգամ լինի եկեղեցականաց ծերակուտին կամ քահանայութեան: Որպէս զի աւելի ալ լաւ հասկըցուի թէ Նոր Կտակարանին մէջ **Բառն** եւ երէց բառերը նոյն նշանակութիւնը ունին՝ բաւական է իրարու հետ համեմատել սուրբ գրոց այն կտորները՝ որոց մէջ երկուքին վրայ ալ կ'ստուի:

Օրինակի համար, կկարգամք որ Անտիոք քաղաքը քրիստոնէից մէջ վէճ մը բացուած լինելով՝ երկու կողմէն ալ հաւանեցան որ երթան Երուսաղէմ՝ այն խնդրոյն վրայ առաքելոց եւ երիցանց խորհուրդ հարցնեն. անկից երկու տուն վերջը կկարգամք՝ թէ Անտիոքացւոց յուղարկած մարդիկը Երուսաղէմ գալով՝ ընդունուեցան յառաքելոց եւ ծերոց, եւ թէ առաքեալք եւ երիցանք (ըստ այլ թարգմ. **ժեր**) ժողովեցան որ այն վէճը քննեն (Գործ. ԹԱ, 30): — Ոչ ապաքէն յայտնի է որ այստեղ **երեցան** եւ **ժեր** բառերը իրարու տեղ առնուած են անխտիր. ապա թէ ոչ՝ ինչո՞ւ համար խօսք պիտի չլինէր երիցանց կամ քահանայից վրայ՝ մինչդեռ առաքելոց հետ նոքա ալ խորհուրդ պիտի անէին:

Երբոր սուրբն Պօղոս կապառուիրէր Տիմոթէոսի որ ծերերուն հետ սամակութեամբ չվարուի, եւ քանի մը տող վերջը կապսարէ որ **երեցանց** վրայ վայրապար չարախօսութիւն չընդունի, ոչ ապաքէն այս երկու բառերը՝ **ժեր** եւ **երէց**՝ իբրեւ նոյն նշանակութիւն ունե-

ցող բառեր կբանեցընէ (Ա. Տիմ. Ե, 19)։ Ասոր տարակոյս չկայ։

Երբոր Գործոց Առաքելոց հեղինակը կըսէ՝ թէ սուրբն Պօղոս կ'ըստովանէր յառաքելոց եւ յերիցանց վճռուած վարդապետութիւնները ու հրամանները (Գործ. ԺԵ, 41. ԺԶ, 4. ԻԱ, 18), ինչո՞ւ համար չաւելցընէր թէ եւ ի Կաթանայից՝ եթէ քահանայք եւ երիցունք մէկ չեն։ Եթէ քահանայք երէցներէն տարբեր լինէին, տարակոյս չկայ որ երէցներէն պակաս իշխանութիւն չէին ունենար, եւ նոյնչափ իրաւունք կ'ունենային յիշատակելու կրօնական վարդապետութեան եւ հրամաններու քարոզութեանը մէջ։

Վերջապէս Յովհաննէս աւետարանիչ երբոր իւր Յայտնութեանը մէջ երիցանց պաշտօնները կստորագրէ, ո՞չ ապաքէն իսկապէս քահանայական պաշտօններ են ստորագրածները։ Անտարակոյս ուրեմն Նոր Կտակարանին մէջ երիցունք լսուածը քահանաներն են։

Բայց կըսեն՝ թէ Նոր Կտակարանին մէջ առաջին անգամ որ յիշատակութիւն կ'լինի երիցանց վրայ, այս բառին հետ ամենեւին բացատրութիւն մը չկայ (Գործ. ԺԱ, 30)։ Ուստի պէտք է անպատճառ այն մտքով հասկընալ երէց բառը՝ ինչ մտքով որ գործածուած է Հին Կտակարանին մէջ, այս ինքն այնպիսի իշխանութիւն մը ունեցող՝ որոյ մէջ ամենեւին քահանայութիւն չկայ*)։ Իրաւ որ այս առարկութիւնը զօրաւոր

բան մը կ'լինէր՝ եթէ Նոր Կտակարանին մէջ այդ բառին բացատրութիւնները չգտնուէին։ Բայց այնպէս չէ։ Խիստ շատ վկայութիւններու մէջ՝ ինչպէս որ տեսանք՝ յայտնի կ'տեսնուի թէ Ձեյ բառը առնուած է բոլորովին համանուն երէց բառին, եւ երէց բառին մէջ անտարակոյս կ'հասկըցուի նաեւ Կաթանայ բառը, ինչպէս որ սրբոյն Յակոբայ թուղթը յայտնապէս կ'ցուցընէ (Յակ. Ե, 14. 15)։

Գուցէ մէկը այս առարկութիւն ալ ընէ՝ թէ քրիստոնէական օրինաց քահանայն ուրիշ բան պիտի չլինի՝ եթէ ոչ Մովսիսական օրինաց Ձեյը՝ առանց ամենեւին քահանայական պաշտօնին որովհետեւ Նոր Կտակարանին մէջ Կաթանայ բառը ամենեւին չտեսնուիր։ Ասոր պատասխանը դիւրին է։ Վասն զի եթէ այդ խօսքը քրիստոնէական մտքով առնելով՝ գործածուած է միայն Քրիստոսի քահանայութիւնը ցուցընելու, եւ նորա ամենայն աշակերտաց քահանայութիւնը *), նոյն իսկ քահանայական պաշտօնը ըստ բաւականին կ'հաստատուի թէ մկրտելու եւ մեղաց արձակում տալու իշխանութեամբ, թէ սուրբ հաղորդութեան խորհուրդը մատակարարելու, եւ թէ աստուածապաշտութեան պէսպէս գործողութիւններ կատարելու կարողութեամբը, որոց վրայ կ'իստուի Գործոց Առաքելոց մէջ նմանապէս առաքելական թղթոց եւ Յովհաննէս Յայտնութեան մէջ։

(*) Պ. Փոկանտէ. Պատմութիւն առաջին դարու քրիստոնէական եկեղեցւոյ. էջ 443։

(*) Տես Յայտնութիւն Յովհաննէսի։

Ապա ուրեմն Նոր Կտակարանին մէջի երկցունքն ու քաջանաները նոյն են. անունները տարբեր են, բայց կարգադրութիւնը մէկ, դասակարգութեան աստիճանը մէկ:

Բ. — Նմանապէս նոյն են արդեօք քաջանան ու եպիսկոպոսը: Քաջանայութեան կողմանէ նոյն են, բայց իշխանութեան աստիճանովն նոյն չեն. եպիսկոպոսը հասարակ քաջանայէն վեր է:

Այս է նախնական Կաթուղիկէ Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը:

Իրաւ է որ չորրորդ դարուն մէջ այս վարդապետութեան գէմ խօսեցաւ Այերիոս, բայց սուրբն Եպիփան¹⁾ Հին աւանդութիւնը մէջ բերելով՝ զօրաւոր կերպով հերքեց Այերիոսի խօսքը, եւ ինքը Եպիփան ոչ երբէք հերքուեցաւ անոնցմէ՝ որ հետագայ դարերուն մէջ ուղեցին Այերիոսի վարդապետութիւնը նորոգել: Որոգինէս²⁾, Տերտուղիանոս³⁾, սուրբն Սգոստինոս⁴⁾ միշտ վարդապետած են՝ թէ եպիսկոպոսը հասարակ քաջանայէն վեր է:

Ուղղափառ վարդապետութիւնը ամբողջ կտեսնուի սրբոյն Յովհաննու Ռակեբերանի այս երկու վկայութեանցը մէջ: Փիլիպպեցւոց թղթոյն մեկնութեանը մէջ՝ մեկնելով սրբոյն Պօղոսի այս խօսքերը, «Պօղոս եւ Տիմոթէոս

ծառայք Յիսուսի Քրիստոսի, ամենայն սրբոց ի Քրիստոս Յիսուս որ են ի կողմանս Փիլիպպեցւոց, եպիսկոպոսակցօք եւ սարկաւադօք»*) կրսէ. «Ինչէ այս. միթէ մէկ քաղաքը շատ եպիսկոպոսներ ունէր. ոչ բնաւ. հապա քաջանաներուն Եպիսկոպոս անունը կուտայ, վասն զի այն ատեն նոցա անունները մէկ էին. Ժամանակ անցնելէն ետեւ իւրաքանչիւրը իւր անունը առաւ, եպիսկոպոսը իրենը եւ քաջանայն իրենը: Առ Տիմոթէոս առաջին թղթոյն մեկնութեանը մէջ այսպէս կրսէ. «Եպիսկոպոսին ու քաջանային մէջ մեծ տարբերութիւն չկայ, վասն զի քաջանաներն ալ առած են վարդապետելու պաշտօնը, եւ եկեղեցւոյ գլխաւորներ են»:

Եւ յիրաւի տարակոյս չկայ թէ առաքելոց Ժամանակը Եպիսկոպոս բառը քաջանայ կնշանակէր. ասոր ապացոյց ունիմք սրբոյն Պօղոսի խօսքը՝ որ Միլետեայ եկեղեցւոյն քաջանաները հաւաքելով՝ ըսաւ անոնց. «Ուշ դրէք ձեզի եւ բոլոր հօտին՝ որոյ Գեոռ (ի Յունարէն Եպիսկոպոս) դրաւ զձեզ Հոգին սուրբ»: Նմանապէս այն խօսքը որ կգրէ Տիմոսին. «Անոր համար թողուցի զքեզ ի Կրեատ՝ որ քաղաքներուն մէջը երէցներ (քաջանաներ) նշանակես ինչ կերպով որ քեզի ապսպրած եմ. Նոքա պէտք է անարատ լինին, միայն մէկ կնոջ այր, եւ այնպիսի հաւատարիմ՝ որդիք ունենալ՝ որոց վրայ

(1) «Անհնարին իմն է զի եպիսկոպոսն եւ քաջանայն հաւասար իցեն»: Ընդդէմ Հերծ. զիրք Գ:

(2) Ճառ ԺԱ, յերես. Թ. 5:

(3) ՅՂ. Մկրտ. զԼ. Ժէ:

(4) Գիրք ՅՂ. Հերծ. զԼ. ԾԳ:

ա (*). ԳԼ Ա, համար 4:

ոչ որ կարենայ անառակութեան կամ անհնազանդութեան պակասութիւնները զնել. վասն զի եպիսկոպոսը պարտական է իբրեւ տնտես կամ մատակարար Աստուծոյ՝ անարատ լինել եւլն» (Ա, 5—7)։ Նոյնպէս այն խօսքը որ կգրէ առ Տիմոթէոս՝ առաջին թղթոյն մէջ, եւ եկեղեցւոյ պաշտօնէից պարտքերը ստորագրելով կխօսի նախ եպիսկոպոսներուն վրայ, յետոյ անմիջապէս սարկաւազաց վրայ, առանց յիշելու քահանաները (Գ, 1—8), որ անտարակոյս կային, եւ սարկաւազ խօսքին մէջ անոնք ալ չէին հասկըցուեր։ Նոյնպէս ալ այն խօսքը՝ որով Փիլիպպեցւոց բոլոր եկեղեցւոյն ողջոյն տալէն ետքը կյիշատակէ միայն հաւատացեալները, սարկաւազները ու եպիսկոպոսները՝ առանց քահանաները յիշելու։

Այբրիսի աշակերտները, եւ ընդհանրապէս երիցականք, տեսնելով այս անուններուն նոյնութիւնը, մտաբերեցին թէ իրն ալ նոյն է. որպէս թէ մէկ հանրական անունով կարելի չէ զանազան իրարմէ տարբեր տեսակներ միանգամայն հասկընալ։ Այս բանիս համար Հերոնիմոսի վկայութիւնը մէջ կբերեն. միթէ սուրբն Հերոնիմոս չէ՞ գրած՝ կրսեն՝ թէ «Քահանայն նոյն է որ ինչ եւ եպիսկոպոսն»։ Երաւ է որ սուրբն Հերոնիմոս գրած է այդ խօսքը. բայց լաւ հասկընալու է ըսածը։ Չէր կրնար Հերոնիմոս յայտնապէս գէմ խօսիլ ոչ սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերանի, որոյ վկայութիւնը արդէն տեսանք, եւ ոչ ուրիշ պատմիչներուն, որոնք ամենքն ալ կխօսին ա-

նունը նոյնութեանը վրայ, եւ ոչ թէ իշխանութեանը նոյնութեան *), եւ ոչ մանաւանդ իրին հետ. վասն զի իւր խօսքը ինքը կբացատրէ. երբոր մէկ կարգի վրայ կշարէ քահանայն ու եպիսկոպոսը, միտքը այն չէ որ շփոթէ զանոնք իրարու հետ, հաւասարելով նոցա իշխանութիւնը. հապա կուղէ որ եկեղեցւոյ կառավարութեանը մէջ միաբանին. Ահաւասիկ Նորիս իսկական խօսքերը. «Քահանայն նոյն է որ ինչ եւ եպիսկոպոսն. եւ քանի որ սատանային ազդեցութեամբը աստուածաշատութեան մէջ բաժանմունքները շատցած չէին, եկեղեցիները կառավարողը քահանայից ժողովն էր **): Գրեթէ այս ըսել կուղէ՝ թէ քահանայն ու եպիսկոպոսը նոյն են՝ երբոր խօսքը եկեղեցւոյ կառավարութեան վրայ է. այս ինքն քահանայն եպիսկոպոսին հետ իւր իրաւանցը համեմատ եկեղեցին կառավարելու պաշտօնն ունի, եւ եպիսկոպոսը պէտք չէ որ մինակ կառավարէ զայն։ Հերոնիմոսի միտքը այս լինելը այնքան ստույգ է որ նոյն իսկ այն խօսքին մէջ՝ յորում եկեղեցւոյն քահանաներու ձեռքով կառավարուիր կհամեմատէ Հրէից կառավարուելուն Մովսիսի եւ Եօթանասուն ծերոց ձեռքովը կրսէ՝ թէ եպիսկոպոսը Մովսիսի տեղն

(*) Ամբոստիասին մէջ այսպէս կկարդամք. «Ի նախնումն քահանայրն կոչէին եպիսկոպոսունք»։ Թէորորիտոս յայտնապէս կրսէ, «սուրբն Պողոս քահանայից եպիսկոպոս անունը կուտար»։ Մեկն. Փիլիպպ. Գ, 445։

(**) Ի թուղթն առ Տիմոս։

է. հետեւաբար քաջանայք ալ եօթանասուն ծերոց տեղն են, ուրեմն ինչպէս որ տարբերութիւն կընէ Մովսիսի եւ եօթանասուն ծերոց մէջ, նոյնպէս ալ կզանազանէ եպիսկոպոսը քաջանաներէն: Այլ եւ յայտնապէս կքարոզէ՝ թէ քաջանայական կարգը տուողը եպիսկոպոսն է, ոչ թէ քաջանայն *): Ապա ուրեմն ամեն ժամանակ իրական տարբերութիւն եղած է եպիսկոպոսին ու քաջանային մէջ: Սուրբն Պօղոս կը պատուիրէ Տիոդոսի եւ Տիմոթէոսի՝ «որ եպիսկոպոսունք էին»՝ քաջանաներ ձեռնադրել, անոնց վրայ հսկել, եւ արդարութեամբ տեսնել անոնց դատածտանները: Այսպիսի պատուէրները անհասկանալի բաներ կլինէին՝ եթէ քաջանայն բացարձակապէս հաւատար լինէր եպիսկոպոսին:

Բայց միթէ կհետեւի՞ այս բանէս՝ թէ այս զանազանութիւնը այնքան մեծ է՝ որքան որ կարծենք անի մը եպիսկոպոսականք, մանաւանդ հռովմէականաց մէջ: Այլ երբէք: Սուրբն Յովհանն Ոսկեբերան սրբոյն Հերոնիմոսի համաձայն այսպէս կվարդապետէ. «Քաջանային ու եպիսկոպոսին մէջ եղած զանազանութիւնը մեծ չէ»: Ըսել է թէ ըստ սրբոյն Յովհաննի Ոսկեբերանի այն զանազանութիւնը, էական բան մը չէ, այլ պարզապէս տարբերութիւն աստիճանի, այն ալ փոքր տարբերութիւն:

Ինչպէս որ հին եւ նոր երիցականաց դէմ խօսեցանք, որ կուրանան կամ չափազանց կպակեցընեն եպիսկոպոսին ու քաջանային մէջ եղած տարբերութիւնը, նոյնպէս ալ կընդգիծանանք հռովմէականաց՝ որ չափազանց կմեծցընեն դայն:

Հռովմէականք իրենց դպրոցներուն մէջ, այս ինքն տեսական կերպով, այս ալ կսովբեցընեն՝ թէ եպիսկոպոսութիւնը՝ ըստ որում քաջանայութենէն տարբեր բան՝ ոչ է ճշմարիտ կարգ, այլ միայն նոյն իսկ քաջանայութիւնը՝ աւելի ընդարձակ եւ աւելի կատարեալ *): Իսկ ըստ գործնականին կոչընչացընեն քաջանայն եպիսկոպոսին առջեւ, որպէս զի յետոյ եպիսկոպոսն ալ ոչընչացընեն սլապին առջեւ, եւ այնուհետեւ ուրիշ բան չմնայ եկեղեցւոյ մէջ անկործան՝ բայց եթէ պապը իրենց կուռքը:

Մինչդեռ գաղղիականներէն ոմանք անոր համար կնուաստացընէին քաջանան՝ որ չափէ դուրս մեծցընեն եպիսկոպոսը, եւ անով պապին իշխանութիւնը պակեցընեն, անդրալեռնականք անոր համար միայն կամիփիէին եւ այժմ ալ կամիփիեն քաջանայական պատիւը, որպէս զի յետոյ եպիսկոպոսինն ալ կամիփիեն, եւ զպապը աւելի բարձրացընեն: Ասոնց նպատակները տարբեր են, բայց խօսքը քաջանային վրայ գալով՝ երկու կողմին ալ հնարքն ու մոլորութիւնը նոյն են:

(*) «Զինչ տունիցէ եպիսկոպոսն, բաց ի ձեռնադրութենէ, զոր քահանայն ոչ առնիցէ»: Թուղթ 83 առ Եւագրիոս:

(*) Տես Պիլատար, հատոր Ժ, էջ 80:

Արդէն 1769ին գաղղիացի անտուա-
ծաբանին մէկը հետագայ գանգատը
կրնէր. « Ինչի կերեւի թէ կորսուած է
քահանայութեան ճշմարիտ գաղափա-
րը Անտարակոյս՝ մի միայն ճիշդ գա-
ղափարը այն է՝ զոր ունէին նախնի
դարերուն մէջ. իսկ այժմ ի՞նչ ատի-
ճանի նուաստացած է: Այսօրուան օրս
քահանայ ըսածը պատարագիչ կամ
ժամարար մարդ է, ուրիշ իրաւունք
կարծես թէ չունի. պատարագին գա-
ղափարն անգամ կարծես թէ նուաս-
տացած է այն արհամարհանաց պատ-
ճառաւը՝ յոր ընկած է պատարագիչը:
Ի՞նչ երջանիկ փոփոխութիւն կլինէր
մեր մտածութեան կերպին մէջ՝ եթէ
յարմարընէինք զայն հին ատենի սկզբ-
բունքներուն *):

Եթէ այսպէս էր 1769ին, հապա ի՞նչ
ըսելու էր մեր օրերուն, երբ մարդիկ՝
եւս եւ ծանրագլուխ մարդիկ՝ իրենց
դատողութիւնները կզոհեն արտաքին
երեւոյթներուն:

Ատենով Կելեստինոս Ա. պապը ինքը
կըսէր. « Տիրապետեսցեն մեզ կանոնք,
մի մեք կանոնացն տիրապետեսցուք »:
այս ինքն օրէնքները պէտք է զմեզ կա-
ռաւարեն, եւ ոչ թէ մենք պիտի կառա-
ւարենք օրէնքները: Իսկ այսօր օրէնքը
որո՞ւ փոյթն է. հնազանդութիւն ըսա-
ծըդ ո՞չ ապաքէն դարձեր եղեր է հա-
տակութիւն ինքնահաճոյ կամաց մե-
ծաւորաց:

Ատենով կըսէր Գրիգոր պապը՝ թէ
եպիսկոպոսը ոչ երբէք իւր. վարմունքին
կանոն՝ իւր իշխանութիւնը պիտի առ-
նուր, հապա միայն արդարութիւնը.
« Մի ինչ իշխանութեան ընծայեսցի
այլ բովանդակն արդարութեան »: Իսկ
այսօր ո՞չ ապաքէն ըստ մեծի մասին ա-
սոր հակառակը կլինի: Ատենով կգրէր
սուրբն Օգոստինոս՝ թէ հովիւը եկեղե-
ցւոյն համար է, ոչ թէ եկեղեցին հով-
ուին համար: Թէ եպիսկոպոսները պէտք
չէ վարուին ոչ խստութեամբ, ոչ ժան-
տութեամբ եւ ոչ հրամայական կեր-
պով *), եւ թէ պարտական են աւելի
խրատել՝ քան թէ հրամայել, եւ լա-
համարին խորհուրդ տալ՝ քան թէ
սպառնալիք ընել: Իսկ այսօր հռովմե-
ական եպիսկոպոսաց մտքէն կանցնի
արդեօք խրատել. ո՞չ ապաքէն դրած
են մտքերնին՝ թէ իրաւունք ունին ա-
մեն բան քանդելու կործանելու եւս
եւ խիստ պատուաւոր անձանց հետ
խստութեամբ վարուելու ընդ պա-
տուական այս խօսքին՝ զոր կըսեն խի-
ճոթ Կեղեկացեալ:

Իրաւ է որ անցած է այժմ այն ժա-
մանակը՝ յորում նոյոնի եպիսկոպոսը
Ֆրանսուա Տը Քլէրմանթոնէս՝ Կլե-
մէնտ Խոփան կամ սրիկայ կանուա-
նէր բոլոր այն մարդիկը՝ որ իշխանա-
կան ցեղէ չէին, եւ ստորին կարգի ե-
կեղեցականաց քարոզութիւնը խաբե-
բայի սլաշտօն կանուանէր **): Եւ սա-

(*) Խորհրդածուծիւնք ի վերայ բռնակալութեան
եպիսկոպոսաց, էջ 13:

(*) Թուղթ ԿԴ:

(**) Կըսէր նա՝ թէ ինքը եպիսկոպոս դարձի
է՝ խաբեբայի մը պէս քարոզներ տալովը. 1660:

կայն այս օրուան օրս ալ եպիսկոպոսոց մէջ այնպիսի հոգի մը կայ՝ որով նորա մեծադէս դժգոհ կլինին՝ եթէ իրենց բարձրութենէն իջնալու յօժարէն ետեւ՝ իսկոյն իրենց քահանաները եւ հաւատացեալները նորէն չբարձրացընեն զիրենք նոյն սաշտօնին։ Իրաւ է որ այժմ իշխան կամ Էջ չեն, բայց միշտ Գեղարարն են եւ ըստ այնմ կրվարուին *)։ «Որով իրաւամբ կգոչէր Գերապատիւ Կիպէս 1845ին՝ Հասարակ քահանայք առանց իրենց մեծաւորաց գիտութեան, կամ նոցա կամայոր դէմ, պիտի խառնուին եկեղեցւոյ ու տէրութեան մէջ լինելու յարաբերութեանց որոշմանը . . . Սրբազան կանոնները կըսէ։ Բայց եկեղեցւոյ գլխոյն ու եպիսկոպոսաց կընկնի այն կանոնները դնել, պահպանել ու մեկնել։ Նոյն թիւ իրաւունք ունին դատելու թէ մինչեւ ինչ աստիճանի պարտականութիւն կայ զանոնք գործադրելու։ Նոյն թիւ իրաւունք ունին կշռելու այն հանգամանքը՝ որոց պատճառաւ կանոնական կարգադրութիւնները հարկ կլինի փոփոխել» (**):

Զարմանքը այն է՝ որ բարեմիտ Ժողովուրդը կհաւատայ այս բաներուս։

Տեսնելով որ եպիսկոպոսը կարմրագոյն հագուստներ կհագնի, ու քահա-

(*) Բնագրին մէջ ըստած է Seigneur (սէր, խաւ) եւ monseigneur (սէր խաւ), յոգնակի messeigneurs (սէաֆ խաւ), զոր Գաղղիացիք կրանցնեն մինչեւ յայժմ իբրեւ տիտղոս եպիսկոպոսաց մեր արքայական բառին պէս։ Ծանօթ. Թարգմ.

(**) Թուղթ հովուական ի Ե Զուհուարի 1845։

նային հագուստը տեւ է, եպիսկոպոսը ձեռքը քիչ շատ թանկագին մատնի կրդնէ, իսկ քահանայն սովորաբար ոչինչ։ Եպիսկոպոսը տեղէ մը անցած ժամանակը Ժողովուրդոց օրհնութիւն կուտայ, Ժողովուրդականք ալ ծունկ կչոքին առջեւ երբեմն աւելի քան թէ Աստուծոյ առջեւ, իսկ խեղճ քահանային հաղիւ թէ բարեւ կուտան, մինչդեռ նա ոչ թէ միայն ձեռքով կօրհնէ զիրենք, հապա նաեւ հոգով մարմնով նոցա ծառայութեանը կգոհէ ինքզինքը։ Հասարակութիւնը դրսի երեւոյթներէն խաբուելով՝ եպիսկոպոսին վրայ այն աչքով կնայի՝ որ իբր թէ Կալ մի է, ու քահանայն նորա ամենախոնարհ ամենանուատ ծառայն։ Գաղղիոյ մէջ, մանաւանդ այն ատենէն որ քննութիւնները վերցան, եւ բարձր աստիճանները եպիսկոպոսին հաճոյցը մնացին, այն ատենէն որ եկեղեցական ատենները վերցուեցան եւ քահանայից թէ ապրուստը եւ թէ պատիւը եպիսկոպոսաց ինքնահաճոյ կամքէն կախուած է, եպիսկոպոսն է ամենայն բան, իսկ քահանայն ոչինչ։ Եթէ Գաղղիոյ եկեղեցականաց խիստ մեծ մասը հասկընար՝ թէ ինքը միայն ծառայութեան համար եղած չէ, վաղուց կթօթուէր այն լուծը՝ որ ընդհանրապէս նախատական բան է վիճակի կառավարութեան մէջ։ Կառավարութիւն մը որ ուրիշ ամեն տեսակ կուռավարութիւններէն գէշ է։ Բայց ուղի չուղի պէտք է սողայ այն սաշտօնէից առջեւ, որոց ձեռքն է իւր ապագան եւ մեծ բարեբաղդութիւն համարի՝ եթէ նորա բա-

րեհաճին իրեն ընկած բանին տառնե-
րորդ մասը տալ: Յուսամբ թէ այս
նուաստութիւնը եւ անարգութիւնը՝
որ դպրանոցներու մէջ ընդունած ծաղ-
րական եւ ատելի կրթութեան սլտուդն
է՝ չուտ կամ ուշ զգուելի կլինի իրեն,
ու վերջապէս սիրտ կընէ իւր արժա-
նաւորութիւնը եւ հին ատենի աղա-
տութիւնը ձեռք բերելու:

Առ այժմ՝ քահանայից օգնելու մըտ-
քով՝ յայսմ մասին՝ կըզգեմ այստեղ
նորոգել հին սկզբունքները, եւ քահա-
նայի գաղափարը նորէն իւր նախնի
յատակութեամբ վերածել:

Գ. — Նախ՝ այս ստոյգ է որ Քրիս-
տոս բոլոր հաւատացիսց մէջէն զատեց
տանուերկու առաքեալք եւ եօթանա-
սունուերկու աշակերտք: Տանուերկու
առաքելոց ընտրութիւնը յայտնի է
Ղուկասու աւետարանին իններորդ գլու-
խէն: Իսկ եօթանասունուերկու աշա-
կերտացը նոյնպէս յայտնի է նոյն ա-
ւետարանին փ գլխէն:

Երկրորդ՝ ստոյգ է որ Քրիստոս թէ՛
առաքելոց եւ թէ՛ աշակերտաց յատուկ
պաշտօն յանձնեց, ոչ թէ առժամանա-
կեայ՝ այլ հաստատուն: որ յաջորդաբար
պիտի շարունակուի: Վասն զի տասուեր-
կու առաքելոց կարողութիւն եւ իշխա-
նութիւն տուաւ գեւերը հայածելու եւ
հիւանդները բժշկելու: եւ յուզարկեց
զիրենք որ Աստուծոյ արքայութիւնը
քարոզեն: Իսկ եօթանասունուերկու ա-
շակերտաց՝ երբոր զանոնք երկերկու
հոգի յուզարկեց իւր առջեւէն իւր եր-
թալու տեղերը՝ այսպէս ըսաւ. «Ես կը-
յուզարկեմ՝ զձեզ գայլերու մէջ գառ-

ներ յուզարկելու պէս: Ո՛ր տունն որ
մտնէք՝ իսկոյն այս ըսէք. ողջոյն տանս
այսմիկ: Հիւանդները առողջացուցէք,
եւ իմացուցէք անոնց որ Աստուծոյ ար-
քայութիւնը մտեցած է: Զեզի մոխի
ընողը՝ ինձի մոխի ըրած՝ կլինի, զձեզ
արհամարհողը՝ զիս արհամարհած կը-
լինի: Իսկ զիս արհամարհողը՝ զիս յու-
զարկողին անարգանք ըրած՝ կլինի: Ա-
հա ձեզի իշխանութիւն տուի ոտքի
տակ կոխելու օձերը, կտրիճները եւ
թշնամուոյն ամեն տեսակ զօրութիւնը
այնպէս որ ոչինչ բան ձեզի վնաս պիտի
չընէ: Ո՛վ Հայր իմ, տէր երկնի եւ
երկրի, շնորհակալ եմ քեզի որ այս
բաները ծածկեցիր իմաստուններէն ու
գիտուններէն, եւ տղայոց յայտնեցիր:

Երանելի այն աչքերուն՝ որ կտեսնեն
ձեր տեսածը: Եթէ առաջիններուն
յանձնուած պաշտօնը ճշմարիտ առա-
քելութիւն է, միւսներուն յանձնուածն
ալ անկից պակաս չէ. վասն զի Քրիս-
տոսի թէ՛ անոնց եւ թէ՛ ասոնց ըսած
խօսքերը գրեթէ նոյն են: Ուրեմն կը-
սիալի ճիւղէ՝ երբ կհամարի այս ճշ-
մարիտ առաքելութիւնը՝ որոյ նպա-
տակն էր Աստուծոյ արքայութիւնը քա-
րոզել՝ իբրեւ լոկ առժամանակեայ
յանձնարարութիւն, այնպէս որ եօ-
թանասուն երկու աշակերտք զայն կա-
տարելէն ետեւ նորէն հասարակ ժո-
ղովրդականաց կարգը պիտի մտնէին:
Եթէ կընդունիմք՝ թէ Քրիստոս տա-
ուերկու առաքեալները ընտրելովն ու
յուզարկելովը զատեց զանոնք գասա-
կարգութեան ոճով հասարակ հաւա-
տացեալներէն, պէտք է նոյնպէս ըն-

գտնելով՝ թէ եօթանասունուերկու աշակերտները ընտրելովն ու յուզարկելովը՝ անոնց յատուկ տեղ մը տուաւ հասարակ հաւատացեալներէն վեր:

Երրորդ՝ ստոյգ է թէ աւանդութեամբ եկեղեցւոյ մէջ տասուերկու առաքեալները ամեն ժամանակ համարուած են օրինակ եպիսկոպոսաց, եւ եօթանասունուերկու աշակերտները օրինակ քահանայից: Գուցէ Տիւկէն իրաւունք ունի պնդելու՝ թէ 72 աշակերտները քահանայ չէին, որովհետեւ ներկայ չէին վերջին ընթրեաց, յորում Քրիստոս իշխանութիւն տուաւ հացն ու գինին սրբաբործելու. բայց առկից չհետեւիր թէ չէին կրնար նոքա իրենց առաքելութեանը յաջորդ ունենալ քահանաները, որոց պաշտօնն էր նոյնպէս քարոզել Աստուծոյ արքայութիւնը: Ինչպէս ալ լինի՝ այս ստոյգ է որ եթէ աւանդութիւնը այս բանիս վրայ խօսք մը չէ ըսած՝ մինչեւ Բեդայի ժամանակը, բայց Բեդայէն ետեւ ամենքը՝ մէկ բերան կ'իկայեն՝ թէ եպիսկոպոսները յաջորդ կ'համարուին տասուերկու առաքելոց, եւ քահանայք 72 աշակերտաց: Եւ յիշուի, «ինչպէս որ ոչ բք կտարակուսի թէ տասուերկու առաքեալները նախատիպ եւ օրինակ էին եպիսկոպոսաց, նոյնպէս գիտնալու է որ 72 աշակերտները օրինակ էին քահանայից, այս ինքն երկրորդական կարգի պաշտօնէից» *): Այսպէս կիսօսի գերյարգոյ Բեդան, Թէոդուլփոս՝ Օռլեանի եպիսկոպոսը՝ նոյնպէս կ'իսօսի

իւր ժողովական թղթին մէջ 797/ին: Յովհաննէս ԻԲ պապը Պատուայի Մարտիրին դէմ հանած վճռոյն մէջ կ'յանդիմանէ զինքը՝ որ եպիսկոպոսաց ու քահանայից իշխանութիւնը հաւասար կ'համարի եղեր, եւ ընդարձակ խօսքերով կ'հաստատէ եպիսկոպոսներուն քահանաներէն վեր եղածը, եպիսկոպոսները օրինակ են՝ կրօն՝ առաքելոց, եւ քահանայք 72 աշակերտաց: Կ'իկայէ թէ եպիսկոպոսաց ու քահանայից իշխանութիւնն ալ հաւասարապէս աստուածային կարգադրութեամբ եղած են. վասն զի առաքեալները ձեռնադրած են թէ եպիսկոպոսները եւ թէ քահանաները՝ ըստ յայտնի հրամանին Քրիստոսի *): Սուրբ Քովմաս նոյնպէս կ'ըսէ. «ոչ թէ միայն ժողովրդապետներն են օրինակ 72 աշակերտաց, հապա նաեւ միւս երկրորդական կարգի քահանաները նոցա պաշտօնները կ'ատարեն՝ եպիսկոպոսաց ձեռքին տակը»: Գերսոն եւ Փարիզու համալսարանին բոլոր վարդապետները ժն դարուն մէջ նոյն բանը կ'վարդապետէին իբրեւ հին վարդապետութիւն:

Արդ այս երեք առաջարկութիւններով իմացուեցաւ՝ որ եթէ ժողովրդապետութեանց սահմանուիլը եւ բաժնուիլը եկեղեցական իրաւանց կ'ընտրուի, քահանայից հոգւոց տեսչութեան պաշտօնը յաստուածային իրաւանց է ըսելը ըսել է՝ թէ քահանայք յԱստուծոյ ընդունած են Աստուծոյ արքայութեան աստուածային ճշմարտութիւն-

(*) Բեդա, Մեկն. Ղուկ. Ժ. 4:

(*) Գանձարան մանրավիպաց, հատոր. Բ:

ները քարոզելու իշխանութիւնը՝ քրիստոնեայ հօտը արածելու հրամանը՝ սուրբ խորհուրդները անոր մատակարարելու իրաւունքը, եւ անոր առաջնորդելու հրամանը՝ ընդ իշխանութեամբ եպիսկոպոսաց՝ որոց կառավարութեանը մասնակից են։

«Երբ որ կըսուի թէ Ժողովրդապետները յաստուածային իրաւանց զրուած են, այս միայն կհասկըցուի՝ թէ նոքա ինչ իշխանութիւն որ կըանեցընեն հաւատացելոց վրայ՝ ընդունած են անմիջապէս յԱստուծոյ, եւ ոչ թէ եպիսկոպոսէն։ Նոքա սուրբ պատարագը կմատուցանեն, մկրտութիւն կընեն, քարոզ կուտան՝ Հոգւոյն սրբոյ իրենց տուած իշխանութեամբը։ Նոքա եպիսկոպոսին լոկ փոխանորդները չեն՝ իբրեւ ամեն բան անկից առած։ այլ Հոգւին սուրբ գրքէ գիրենք տեսուչ եւ պահապան այս կամ այն հօտին . . . Տարակոյս չկայ որ եպիսկոպոսները Ժողովրդապետաց անմիջական հովիւներն են. հովիւ են նաեւ Ժողովրդականաց՝ եպիսկոպոսական պաշտօնակատարութեանց մէջ, եւ ամենայն գործողութեանց՝ որ բոլորէին իրենց քարոզարարութեան իրենց պահուած են։ Հովիւ եւ իշխան են որոշեալ ատարձանով մը նաեւ քահանայական սովորական պաշտօնակատարութեանց, զորս կրնան կատարել Ժողովրդոց մէջէն անցած Ժամանակները՝ իբրեւ տեսակ մը պատիւ բերող եւ գերազանցութիւն ցուցնող իրաւունքով։ Բայց ոչ են անմիջական հովիւք՝ սովորական յարակայ իշխանութեան թէ քարոզութեան եւ թէ քորհրդոց մա-

տակարարութեան մէջ, Այս պաշտօնները Ժողովրդապետաց կըբարեբերին եւ եպիսկոպոսները կրնան կատարել ասոնք միայն երկրորդաբար՝ երբոր Ժողովրդապետին կողմանէ անհոգութիւն կամ յանցանք պատահի։ Ասոր արդյոյցը յայտնի է, որովհետեւ եպիսկոպոսը չկրնար առանց պատճառի եւ առանց դատաստանի արգելել Ժողովրդապետին որ իր պաշտօնները չկատարէ։ Կրնար ընել այդ բանը՝ եթէ ճշմարտապէս անմիջական հովիւ լինէր, եթէ Ժողովրդապետը միայն իբրեւ նորա փոխանորդ կատարէր իւր պաշտօնները։ Այլ եւ ոչ հրաման կունենար Ժողովրդապետութեան մէջ այն մտքով կենալու՝ որ տեղւոյն մշտնջենաւոր Ժողովրդապետը դառնայ, եւ այնպէս արգեամբք արգելանաց տակ ձգել զԺողովրդապետը*)։ Իրաւասութեան, իշխանութեան, եւ կարգի իշխանութեան զանազանութիւնը ամենեւին հիմ մը չունի, կամ ուրիշ բան չնշանակիր՝ եթէ ոչ հպատակներ ունենալու հարկաւորութիւնը։ Կարգի իշխանութեան զանազանութեան պէտք չէ՝ եթէ ոչ հպատակներ, որոց վրայ այն իշխանութիւնը գործածուի, եւ եպիսկոպոսը այս իշխանութիւնը միայն կուտայ՝ երբոր զմէկը Ժողովրդապետ կանուանէ, ինչպէս որ ինքն ալ հպատակներ կընդունի՝ որպէս զի եպիսկոպոսական իշխանութիւնը բանեցընէ՝ այն կրնա-

(*) Աստուածային կարգաւորութիւն Ժողովրդապետաց (Institution divine des cures)։ 1778։ Մասն Ա, էջ 287—500։

կին զօրութեամբը որ եպիսկոպոսական լինակի մը անունը կուտայ իրեն: Հպատակներ տայը մէկուն՝ որ անոնց վրայ իշխանութիւն բանեցընէ, ոչ է՝ տալ նոյն իսկ իշխանութիւնը՝ որ յԱստուծոյ կուգայ ուղղակի թէ՛ եպիսկոպոսին եւ թէ՛ ժողովրդապետին: Ժողովրդապետը կամ ծխատէրը ոչ թէ եպիսկոպոսէն առած իշխանութեան զօրութեամբն է որ ապաշխարութեան խորհուրդը կ'մատակարարէ: Հապա զօրութեամբ այն իշխանութեան՝ զոր ընդունած է ի Քրիստոսէ անմիջապէս: Եպիսկոպոսական զօրութիւնը կ'ուգայ յԱստուծոյ այն եպիսկոպոսին ձեռքովը՝ որ սուրբ ատիճանները կուտայ: Մարդիկ ոչ երբէք աղբիւր են իշխանութեան (*):

Այս էր Գաղղիոյ մէջ քարոզուած վարդապետութիւնը նաեւ մինչեւ ԺԸ դարուն վերջերը: Գաղղիացիք անտարակայս շատ հեռու էին մեր օրերու հռովմէականներէն, որք քահանայից եւ եպիսկոպոսաց իշխանութիւնը կամ հեղինակութիւնը կ'համարին իբրեւ բնական ծաւալումն, քահանայիցը միջնորդաբար, եւ եպիսկոպոսացը անմիջապէս, ի լրութենէ անտի զոր կ'համարին թէ ունի պապը, եւ ոչ թէ իբրեւ մասնակցութիւն Աստուծոյին իշխանութեան, որոյ տէրն է Քրիստոս: Հովուապետն, քահանայն եւ քահանայապետն յաւիտենից, մի միայն գերագոյն գլուխ մարմնոյ եկեղեցւոյ:

Քահանաները հովիւ են թէ ոչ: Ողկաթող է չէ ըսել: Նոր Կտակարանը,

հարց եւ վարդապետաց գրուածքները, ժողովոց տեղեկութիւնները եւ աստուածապաշտութեան վերաբերեալ գրքերը մէկ ապաքէն յայտնապէս կ'քարոզեն այս բանը:

Արդ եթէ նոքա հովիւ են, յայտնի բան է որ լոկ հաւատացելոց պէս մասն չեն նոքա եկեղեցւոյ մէջ գտնուող ժողովրդեան կամ հօտին, այլ մասն են «—ցիւ եկեղեց—ոյ»: Հովիւը իւր ոչխարները արածեցընելու կ'հանէ ուրեմն եթէ քահանայք հովիւ են՝ պէտք է որ իրենց հօտին առաջնորդեն եւ մատակարարեն անոր Քրիստոսի տուած կերակուրը, այս ինքն յայտնեալ ճշմարտութիւնը եւ աստուածային շնորհքը:

Այս բանս ատենով խիստ հասարակ վարդապետութիւն էր, վասն զի ամենայն կերպով բացայայտ է իսկ այսօրուան օրս հերետիկոսական համարուած է հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ, վասն զի անոր մէջի խելքերը սաստիկ միջնացած են եւ գաղափարները չարաչար խանգարուած: Յիրտ ի եթէ այժմ հռովմէական քահանայ մը համարձակի ըսելու թէ ինքը մասն է «—ցիւ եկեղեց—ոյ» թէ ինքը իրաւունք ունի Քրիստոսի շնորհիւ հաւատոյ նիւթոց մէջ դառողութիւն մը ունենալու, իւր կարծիքը մտիկ ընել տալու, երբոր խնդիրը ի Քրիստոսէ յայտնեալ ճշմարտութեան վրայ է, խորհուրդները մատակարարելու զօրութեամբ այն իշխանութեան՝ զոր ի Քրիստոսէ ընդունած է իւր ձեռնադրութեան ժամանակը, եւ ոչ թէ զօրութեամբ կարծեցեալ իրաւասութեան զոր եպիսկո-

(*) Անդ. մասն Բ, էջ 307, 317:

սրտը կըսէ թէ տուեր է իրեն, պահանջելու որ ինքն ալ գործունեայ մասնակցութիւն մը ունենայ, եւ ոչ թէ պարզապէս խորհրդակցութիւն ժողովրդավետութեանց եւ վիճակին միջնորդաբար կամ անմիջական կառավարութեանը մէջ, — այնպիսի քահանայն իսկոյն կարգելուի, կըրկուի պատարագ մատուցանելու եւ խոստովանանք լսելու իրաւունքէն, կպարտաւորուի յետս կոչելու իւր խօսքերը՝ ընդ սպառնալեօք բանադրանաց, եւ Հռովմի առջեւը ինչպէ՜ս նաեւ իւր եպիսկոպոսին առջեւը՝ կհամարուի հերետիկոս քահանայ մը որ պապին իշխանութեան սրբազան լրութեանը պակասութիւն կբերէ. որովհետեւ պապն է միայն սովորական եւ անմիջական հովիւ ամենայն եկեղեցեաց, ամենայն վիճակաց, իւրաքանչիւր հաւատացեալոց ի մասնաւորի, եւ միայն կբարեհաճի այնչափ զիջանիլ՝ որ իւր իշխանութեան փոքրիկ մէկ մասը կհաղորդէ իւր սրբազնութիւնը այն փոխանորդներուն՝ որ եպիսկոպոս կկոչուին, եւ նոքա ալ իրենց փոխանորդներ ունին՝ որ քահանայք կկոչուին։ Արպէս զի ցոլցընեմք թէ մեր ըրածը չափազանցութիւն չէ, եւ թէ Վատիկանի ժողովակին վճիռներուն բնագրէն ամենեւին դուրս չեմք ելած, ահաւասիկ այն կանոնը՝ զոր կկարգամք Դ գլխոյն վերջը. «Եթէ ըսէ մէկը՝ թէ քահանայապետն, Հռովմայ ունի միայն իշխանութիւն տեսչութիւն ընելու եւ կառավարելու, եւ ոչ թէ լիակտար եւ գերագոյն իշխանութիւն իրաւասութեան ի վերայ տիեզերական եկեղեց-

ւոյ, ոչ միայն այն բաներուն մէջ որ հաւատոյ եւ բարուց կվերաբերին, հապա նաեւ անոնց մէջ որ կվերաբերին բոլոր աշխարհք տարածուած եկեղեցւոյն բարեկարգութեանը եւ կառավարութեանը, կամ թէ կըսէ որ նա միայն գլխաւոր մաս մը ունի, եւ ոչ թէ այն գերագոյն իշխանութեան ամբողջ լրութիւնը, կամ թէ ըսէ թէ այս նորա իշխանութիւնը ոչ է սովորական եւ անմիջական թէ ի վերայ ամենայն եկեղեցեաց եւ ի վերայ միոյ միոյ ի նոցանէ, եւ թէ ի վերայ ամենայն հովուաց եւ ի վերայ ամենայն հաւատացեալոց եւ ի վերայ միոյ միոյ ի նոցանէ, նզովեալ լիցի, Արպէս զի յայտնապէս ցոլցընեմք այսպիսի յանդուգն խօսքերուն նորութիւնը, ուստի եւ ստութիւնը, տեսնեմք թէ որոնք են ըստ աւանդութեան եկեղեցւոյ սեպհական իրաւունք քահանայից։

Դ. — Եւ նախ այս յիշատակեմք, թէ սուրբն Հերոնիմոս՝ որոյ վկայութիւնը միշտ պատկառելի եղած է հաւատոյ վարդապետութեանց մէջ, հասարակ քահանայ էր եւ սակայն սուրբն Օգոստինոս նորա խօսքը Յուլիանոսի դէմ վկայութիւն կբերէր՝ եպիսկոպոսաց խօսքերուն հետ մէկ տեղ։ Կղեմէս Ա. ղէքսանդրիացին, Տերտուղիանոս, Արագինէս, Վինկենտիոս Լիբենացին, Մաքսիմոս, Յովհան Դամասկացին, Բեդա Արկուշինոս, Թովմաս Ագուլինացին, Բեռնարդոս, Վինկենտիոս Պաւլայեցին, ամենքն ալ քահանայք էին, ասպա ուրեմն սոսկ քահանաները այնքան արհամարհելի չեն, եւ նոցա գատողու-

թիւնը արժանի է մտադրութեան. եւ յիրաւի ի՞նչ կըսէ մեզի յայսմ մասին սուրբ գիրքը: — Ո՛չ ապաքէն սուրբ Պօղոս կըսէ մեզի՝ թէ քահանայք վերակացու են եկեղեցեաց. «Որք բարւոք վերակացու լինին երիցունք» (Ա Տիմ. Ե, 17): Արդ եթէ քահանայք վերակացու կամ նախադաս են եկեղեցեաց, եպիսկոպոսները ի՞նչ իրաւունք ունին իրենք զիրենք մէկ մէկ փաշա կարծելու քահանայից վրայ: — Երբոր այն հոչակաւոր վէճը ելաւ Անտիոքայ մէջ Մովսիսական օրէնքին վրայ, ո՛չ առաքէն որոշուեցաւ որ ամեն հոկաճառութիւն վերջացընելու համար մէկ կողմէն Պօղոս եւ Բառնաբաս առաքեալները, միւս կողմէն Հրէից կողմը բռնող վարդապետները երթան առաքելոց եւ երուսաղեմի քահանայից խորհուրդ հարցընեն (Գործ. ԺԵ, 2): Եթէ քահանայք հարազատ դատաւորք չեն վարդապետութեան հաւատոյ, ուրեմն ինչո՞ւ համար առաքելոց հետ ի միասին անոնց ալ խորհուրդ պիտի հարցուէր. ինչո՞ւ համար առաքելոց դատողութիւնը բաւական պիտի չլինէր: — Երբոր սուրբ Պօղոս կատարուէր զանազան եկեղեցեաց՝ որ լաւ սլահական հաւատքը եւ պատուիրանները, ո՛չ ապաքէն առանց իրեն առաքեալ լինելուն ալ նայելու կ'իշխեցնէր՝ թէ այն վարդապետութիւնները եւ պատուէրները լճուած էին առաքեալներէն ու քահանաներէն (յերիցանց) (Գործ. ԺԵ, 41. ԺԶ, 4), եթէ առաքեալները միայն էին դատաւորք վարդապետութեան եւ կառավարիչ եկեղեցեաց, ի՞նչ հարկ

էր անոնց հետ քահանայից անունը տալու: Յայտնի բան է որ սուրբ Պօղոս քահանայից իշխանութիւնը մէջ բերելով՝ թէեւ առաքելոց իշխանութենէ ետեւ՝ կցուցընէ թէ այն ալ իւր արժէքը ունի՝ թէ վարդապետական մասին մէջ եւ թէ բարեկարգութեան նիւթերի մէջ:

Ասոր ի՞նչ կըսեն արքեօք հռովմէականք: Արքեօք ի՞նչ կըսեն նոյնպէս Եստիոսի, Թիոէնի, Մենաքիոսի, Տրլափիէր եղուիթին համար, որք ի հարկէ կասկածելի պիտի չլինին իրենց առջեւը, եւ ոտկայն կ'ըարողեն՝ թէ 72 աշակերտները՝ որոց պաշտօնին կ'աջորդեն քահանայք՝ ներկայ էին երբոր Փրկիչն աշխարհի ըսաւ այն նշանաւոր խօսքը՝ թէ «Նս ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուրս»: Եւ թէ այն խօսքը ըսաւ նա ամենայն պաշտօնէից, ամենայն հովուաց՝ ի դէմս առաքելոց (*): Ի՞նչ կըսեն մանաւանդ սրբոյն Հերոնիմոսի համար, որ ոչ թէ միայն եպիսկոպոսին կ'սեպհականէ՝ այլ եւ հասարակ քահանային՝ այն հոչակաւոր վկայութիւնը, «Եւ տաց քեզ զիականս արքայութեանն երկնից»: զոր իրենք միայն պապին կընծայեն (**):

Առաքելական կանոնները կըսեն՝ թէ քահանայք առաքելոց տեղը կըռնեն՝ իբրեւ խորհրդականք եպիսկոպոսին եւ պսակ եկեղեցւոյ, խորհրդականք եւ

(*) Տես Պորտաս - Տիմուէն, Գրուածք յետ մահուն հրահարակեայ, Հատ. Բ:

(**) Հերոնիմ. Մակեդոնացիիմ, տպ. Բենեդ. հատ. Դ, մասն. Ա:

ճերակոյտ նորա¹): Կցուցընեն մեզի՝
թէ քահանայք գահագլուխ կլինին ե-
կեղեցւոյ մէջ, կխրատեն զԺողովուրդը
բանիւ եւ գործով, կօգնեն անոր հո-
գւով շնորհաց եւ խորհրդով, եւ կկա-
ռավարեն զայն սրբութեամբ սրտի²):

Որոգիւնէս կըսէ՝ թէ սուրբն Պօղոս
Հռովմայեցւոց թղթոյն մէջ կխօսի եկե-
ղեցեաց կառավարիչներուն ու իշխա-
նաւորներուն, հաւատադիոց, դատա-
ւորներուն, այս ինքն եպիսկոպոսաց՝
քահանայից եւ սարկաւազաց³):

Ժողովն Անաիքայ, 341ին, խօսելով
եկեղեցւոյ քիւանորներուն վրայ, անոնց
մէջ կհասկընայ նոյնպէս եպիսկոպոս-
ները, քահանաները եւ սարկաւազնե-
րը⁴):

Սուրբն Օգոստինոս կանուանէ քա-
հանաները երկրորդ կարգ կառավարո-
ղաց եկեղեցւոյ⁵):

Ագրիանոս Ա. պապը առ մեծն Կա-
րոլոս գրած մէկ թղթին մէջ կխոստո-
վանի՝ թէ Ամոնած եպիսկոպոսաց եւ
քահանայից յանձնած է ժողովրդին
կառավարութիւնը⁶):

Եթէ սարկաւազներն անգամ դուրս
չեն ձգուած եկեղեցեաց կառավարու-
թենէն, եթէ Աթանաս սարկաւազը Նի-
կիոյ Ժողովոյն մէջ այնքան ծաստկու-

թեամբ արտերազմեցաւ Արիոսի գէմ,
եւս առաւել քահանայք պարտական
են մասնակից լինել նաեւ Ժողովոց մէջ՝
երբոր խօսք լինի հաւատոյ եւ բարի
վարուց վերաբերեալ խնդիրներու վրայ
Յիրաւի ոչ ապաքէն այն տիեղերա-
կան կարծեցեալ Ժողովոյն մէջ՝ որ ե-
ղաւ 1123ին, վեց հարիւր վանհարք
կային եւ 300 եպիսկոպոսունք: Ոչ ա-
պաքէն քահանայք ներկայ գտնուեցան
եւ իրենց կարծիքը ըսին Կոստանդեան ու
Բասիլեան Ժողովներուն մէջ, եւ ոչ ա-
պաքէն նոցա շնորհիւն էր որ Բասիլեան
Ժողովոյն մէջ Խաւաքի եպիսկոպոսաց
ոյժը կարելի եղաւ կոտրել, որոց թիւը
հաւանար էր ուրիշ ամենայն ազգաց մէ-
ջէն մէկտեղ եղած եպիսկոպոսներուն*):

Արդարեւ կերելի թէ ամենքն ալ
հաւանեալ էին՝ որ սուրբն Յովհան Ռ-
կեբերան՝ ամենայն կերպով իրաւունք
ունէր՝ երբ կըսէր թէ քահանային ու
եպիսկոպոսին մէջ եղած տարբերութիւ-
նը մեծ բան չէ**): Երբոր մէկը յիշէ՝
ըստ սրբոյն Պօղոսի՝ ոչ թէ միայն մի-

(*) Ենէպս Սիլուիոս, Յաղագս Բասիլեան Ժող-
ովոյն, 1791, էջ 87:

(**) Սուրբն Յովհան Ռսկեբերան սրբոյն Հերո-
նիմոսի համաձայն՝ որոյ խօսքը արդէն մէջ բերին,
կըսէ՝ «Միայն թեթեւ տարբերութիւն կայ քահա-
նայից ու եպիսկոպոսաց մէջ, վանն զի քահանաներն
ալ պարտական են քարոզել, եւ ինամբ ունենալ ե-
կեղեցւոյն. եւ ինչ որ առաքեալը եպիսկոպոսաց
համար կըսէ՝ նոյնը կհասկընայ նաեւ քահանայից
համար: Միայն ձեռնադրուածն իրաւունքով վեր-
ն եպիսկոպոսները քահանաներէն, եւ կերելի թէ
անոնցմէ այն անուանուածն միայն ունին»: Տա-
ԺԱ ի Թուղթն՝ Ա առ Տիմոթէոս:

(1) Կանոնք Առաք. դիրք Բ, դուխ 28:

(2) Գիրք Ը, դուխ 16, 44 եւն:

(3) Գիրք Բ, ի Թուղթն առ Հռովմայեցիս, դը-
լուխ Բ:

(4) Լապպէ, Պատմութիւն Ժող. հատոր Բ:

(5) Թուղթ ԻԱ:

(6) Լապպէ, Պատմ. Ժող. հատոր 2:

նակ եպիսկոպոսին ձեռք դնելովը պիտի կատարուի քահանային ձեռնադրութիւնը՝ հապա եպիսկոպոսին ու նոյն եկեղեցւոյ քահանաներուն ձեռքերը վրան դրուելով, *Դրո-նեամբ յետոյ Ժամայեցի* եւ երբոր ուշադրութեամբ կարգայ մէկը նոյն իսկ հռովմէական աստուածաբանութեանց մէջ՝ թէ հասարակ քահանայն կարող է տալ զըրոշմի խորհուրդը վաւերական կերպով:

Պատմութենէն կտեսնեմք որ հին ատենը եպիսկոպոսը ոչ երբէք իւր իշխանութիւնը կբանեցընէր առանց քահանաներուն. քահանաները եպիսկոպոսին հետ մէկտեղ մկրտութիւն կընէին եւ ուրիշ խորհուրդները կկատարէին. նորա հետ կմատուցանէին պատարագը, գատաստաններ կկտրէին, վիճակին կառավարութեանը համար հետը խորհուրդ կընէին, եւ եպիսկոպոսը բան մը չէր ընէր՝ առանց նոցա կարծիքը եւ հաւանութիւնը ընդունելու*): Այս բանս այնքան ստոյգ է՝ որ ժ՛ղ գարուն մէջ անգամ Ղիոնի արքեպիսկոպոսը Մանթաղէ երկրորդ կարգի հովիւները գատաւորաց կարգը կհամարէր եւ նոցա գատողութիւնը առնուլը հարկաւոր կճանչնար նոյնպէս՝ ինչպէս նաեւ եպիսկոպոսներունը, որպէս զի հաւատոյ վարդապետութեան եւ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան համար գրուելու վճիռները անգառնալի գատակնիք կարենան դառնալ**):

(*) Տես Աստուծայիւն սահմանադրութիւն ժողովրդապետաց, 1778, մասն Բ, էջ 599:

(*) Տես նորա Սահմանի աստուծաբանութեան զիրքը:

Գրեթէ նոյն ժամանակները նաեւ Մովսրո բաղմահմուտ աստուածաբանը եպիսկոպոսին խորհրդականներուն մեծ մասին կարծիքը նորա կարծիքէն վեր կդնէ. նա հետագայ գիտողութիւնները կընէ, որոց կարեւորութիւնը ամեն մարդ կընայ տեսնել, եւ թէ որչափ հակառակ են հռովմէական հոգւոյն:

«Որովհետեւ մեր գատողութիւնները ըստ մեծի մասին հիմնեալ են մեր տեսածներուն վրայ, նոր բան կերեւնայ մեզի տեսնելը՝ որ եպիսկոպոսը պատարագ մատուցանէ իւր եկեղեցւոյն բոլոր քահանաներուն հետ մէկտեղ. եւ սակայն այս ամենաստոյգ բան է»։ Ֆլէօրի կըսէ. «Միայն մէկ պատարագ կմտնէր իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ մէջ, այս ինքն իւրաքանչիւր վիճակի մէջ. ժամարարը եպիսկոպոսն էր, իսկ քահանայք ժամարար կլինէին՝ երբոր եպիսկոպոսը ուրիշ տեղ գնացած կամ հիւանդ լինէր. բայց նոքա ամենքն ալ ներկայ կգտնուէին ու հետը մէկտեղ կպատարագէին*)»։ Այս հին սովորութեան մնացորդները մինչեւ հիմա կտեսնուին այն եկեղեցական արարողութեանց մէջ՝ յորս քահանայք եպիսկոպոսին հետ ի միասին կկատարեն եկեղեցական հանդէսները։ Առաջինը այս է որ (լատին եկեղեցւոյ մէջ), նոր ձեռնադրուած քահանաները զիրենք ձեռնադրող եպիսկոպոսին հետ կմատուցանեն պատարագը, եւ սրբազորութեան խօսքերը կըսեն, եւ հաղորդութենէն առաջ արձակուամ չտար նո-

(*) Կենցաղ բրիտանէից:

ցա՝ ինչպէս ուրիշներուն, վասն զի հետը մէկտեղ կ'աւտարագեն: Երկրորդ հետքը մնացած էր Գաղղիոյ Անժէ քաղաքին եկեղեցւոյն մէջ մինչեւ 1752, եւ այս էր՝ որ տասուերկու ժողովրդացեալ եպիսկոպոսին հետ մէկտեղ ժամարար կլինէին հանգիստաւոր տօներուն. տմենքն ալ քահանայական զգեստներով ու գլխակներով (սաղաւարտներով) եպիսկոպոսին հետ կանգնած կ'ենային, ու երբոր նա նստէր՝ իրենք ալ անոր հետ կ'նստէին. մինչդեռ ուրիշներկայ գոնուողները միշտ ոտքի վրայ ու գլուխները բաց կ'ենային*):

Քահանայից ձեռնադրութեան արարողութեանը մէջ ուրիշ մնացորդ ալ կ'տեսնեմք եպիսկոպոսին ու քահանայից ի միասին կարգ կ'աւարելուն: Եպիսկոպոսին ձեռնադրելեաց վրայ ձեռք դրած ժամանակը՝ քահանաներն ալ իրենց ձեռքերը նոցա ուսերուն վրայ կ'դնեն: Այս սովորութեան կարելի է յարմարցընել սրբոյն Պօղոսի խօսքը, որով կ'յորդորէ զՏիմոթէոս նորագելու իւր վրայ այն շնորհքը՝ զոր ընդունած էր ի ձեռնադրութենէ երկրորդեան, կամ երէցներուն այս ինքն քահանաներուն իւր վրայ ձեռք դնելովը**):

Ամենքը գիտեն որ ատենով ժողովրդապետները բանադրանք կ'դնէին, նշանակելով կուտային: Ոմանք կ'ըսեն՝ թէ այն աստիճանաւոր ըստածը չէր, բայց Հերոնիմոս յայտնապէս կ'ըսէ՝ թէ քահանայն կարող է մատենել յանցաւորը սատանային: Այս եթէ փոքր պատիժ ալ լինէր, սակայն ըստ բաւականին կը հասկըցնէ՝ թէ աւագերէցները այսպիսի իրաւասութիւն մը ունէին, եւ կերեւնայ թէ մինչեւ ժ. դարուն տոհմներն ալ ի գործ կ'դնէին: Վիպօ վանահայրը 1149ին նամակ մը գրելով Վօթիւր անունով աբեղային՝ կ'մեղադրէ զինքը՝ որ ասոր անոր վրայ բանադրանք դրեր է. այդ իրաւունքը ամեն քահանայը չունին, կ'ըսէ: Այլ միայն նոքա՝ որոց յանձնուած է ժողովրդոց հովուութիւնը:

Նաեւ այժմ (լատին եկեղեցւոյ մէջ) հանգիստաւոր բանադրանքը տասուերկու քահանաներու հետ մէկտեղ կուտայ եպիսկոպոսը, այն քահանաներն ալ մէկ մէկ մոմեղէն կ'ունենան ձեռքերնին՝ եպիսկոպոսին պէս, ու նորահետ ի միասին կանցընեն զայն. նոյնպէս հրապարակական արձակումն ալ եպիսկոպոսին հետ մէկտեղ կուտան բանադրելոց: Գիտուն մեկնիչները կ'ըսեն՝ թէ այս սովորութիւնը այն ժամանակներէն սկսած է՝ յորս եպիսկոպոսը մը եւ իցէ դատաստան կտրած ատենը՝ բոլոր իւր քահանաներն ալ քովը կ'լինէին: Նոցա ներկայութիւնը լոկ արարողութիւն մը չէր՝ ինչպէս հիմա, այլ բոլոր եկեղեցական դասը ծերակուտի պէս բան մի էր, եւ եպիսկոպոսին հետ մէկտեղ դատաստան կը կըտրէր. իսկ եպիսկոպոսը այն ծերակուտին գահերէցն էր, չին ատենը պաշտարողաց հրապարակական արձակում տալը եպիսկոպոսին պահուած էր:

(*) Աստուածային սահմանադրութիւն ժողովրդապետաց, էջ 400 — 403:

(**) Անդ. էջ 403 — 406:

բայց քահանայք ալ գործակից էին անոր. ուստի եպիսկոպոսին պէս իրենք ալ ձեռքերնին՝ ապաշխարողաց վրայ կգնէին . . . Հայրն Մոռէն կըսէ՝ թէ քանի որ հրապարակական ապաշխարութեան սովորութիւնը կար, քահանայք իբրեւ եկեղեցւոյ ծերակոյտը՝ եպիսկոպոսին հաւատար իրաւասութիւն ունէին դատաստանական խնդրոց մէջ. ուստի անոր հետ ի միասին կգնէին ապաշխարանքը ու կիւրցընէին: Թէպէտ եւ եպիսկոպոսին ունեցած դատողական իշխանութիւնը աւելի էր՝ քան թէ քահանաներունը, բայց նա դատաստան մը չէր կտրեր՝ առանց նոցա հաւանութեանը *): Թուռ քաղաքին ժողովը 567ին՝ կալատուիրէ որ եպիսկոպոսը չկարենայ վանահայր մը կամ աւագերէց մը փոխել՝ առանց ուրիշ ամէն քահանայից կամ վանահայրից կարծիքը հարցընելու, եւ չկարենայ մէկը ձեռնադրել՝ առանց մէկտեղ ժողովելու բոլոր վանահայրներն ու բոլոր քահանաները **):

Քահանաները եպիսկոպոսին խորհրդականներն ու ծերակոյտն էին. եկեղեցւոյ մէջ ամեն բան խորհրդով կգործուէր. վասն զի ամենուն փնտռածն էր արդարութիւն, բարեկարգութիւն եւ Աստուծոյ կամքը . . . իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ մէջ եպիսկոպոսը մէկ նշանաւոր գործ մը չէր ըներ՝ առանց իւր

վիճակին քահանաներուն, սարկաւագներուն եւ ուրիշ գլխաւոր անձանց խորհուրդ հարցնելու. շատ անգամ նաեւ բոլոր ժողովրդին խորհուրդ կը հարցընէր՝ երբոր գործը ժողովրդեան հետ աւելի կապակցութիւն ունէր, ինչպէս ձեռնադրութեան ժամանակը: Ասոր օրինակները կտեսնուին սրբոյն Կիպրիանոսի վրայ, եւ ձեռնադրութեան ձեւին մէջ մինչեւ հիմա կերելի: Յայտնի է թէ որպիսի անկեղծութեամբ եւ ինչ հայրական վստահութեամբ սուրբն Օգոստինոս կալատմէր իւր ժողովրդեան՝ թէ իրեն եւ թէ իւր քահանաներուն բռնած ընթացքը *): Սարգիկեայ ժողովը եկեղեցւոյ կառավարիչ կանուանէ եպիսկոպոսները, քահանաները եւ սարկաւագները, որոց ամենուն մէկ տեղ կ'էր կամ կգերիկոս անունը կուտայ **):

Թոմասոսէն աստուածաբանը կըսէ թէ ինչ որ ըսինք Սիրիլիոս ու Փելիքս պապերուն համար՝ յայտնապէս կցուցընէ թէ հռովմէական եկեղեցւոյ քահանաներն ու սարկաւագները ներկայ կգրտնուէին Հռովմայ ժողովներուն այն եպիսկոպոսացը հետ՝ որ գիպուածով կը պատահէին ի Հռովմ, եւ պապին հետ մէկտեղ խորհրդակցելով կորոշէին ամեն կարեւոր խնդիրները . . . Նոյնպէս հասկընալու է նաեւ ուրիշ թէ Մետրապօլտական եւ թէ եպիսկոպոսական եկեղեցեաց համար. հոգեւորական եւ աշխարհական խնդիրները այն ժողովոց մէջ կքննուէին ու կորոշուէ-

(*) Մոռէն ցաղագս ապաշխարութեան, զիրք Բ, զուկս ԺԱ:

(**) Կանոն է. տես Պատմ. Ժ. Լապպէ, հատոր Ե:

(*) ճառ Բ ի վերայ պատմութեան եկեղեցւոյ:

(**) Կանոն ԺԳ:

ին՝ բոլոր եկեղեցականաց այս ինքն քահանայից միաբանութեամբը իրենց եպիսկոպոսին հետ մէկտեղ . . . Եթէ քահանայք եւ սարկաւագունք կիանչուէին եպիսկոպոսներէն մասնաւոր ժողովոց մէջ քննելու եւ որոշելու դժուարին խնդիրները, ու նաեւ տիեզերական ժողովոց մէջ մասնակցութիւն մը ունէին, տարակոյս չկայ որ եւս առտուել իւրաքանչիւր վիճակի սովորական գործերը նոցա խորհրդովը կկառավարուէին՝ եպիսկոպոսին նախագահութեամբը: Կարթագինեայ չորրորդ ժողովը կպատահիր որ եպիսկոպոսը հրաման չունենայ դատաստան մը կրտսելու՝ մինչեւ որ անդ բոլոր եկեղեցականները ներկայ չգտնուին, եւ նորա տուած դատաւիժութիւնը ոչինչ է կրսէ՝ եթէ չհաստատուի եկեղեցիներուն հաւանութեամբը*):

Զեմ գիտեր թէ ասկից աւելի ի՞նչ սլարգութիւն հարկաւոր է որ իմացուի՝ թէ այս վարդապետութիւնը բոլորովին հակառակ է այժմու հռովմէական վարդապետութեան:

Ե. — Հարեւանցի ակնարկութեամբ մը տեսնեմք թէ հռովմէականք ինչ կերպով կամ ինչ հնարքներով այլափոխեցին քահանայի նշանակութիւնը:

Առաջ դարոցական զանազանութիւն մը ըրին ընդ մէջ իշխանութեան կարգի եւ իշխանութեան իրաւունքներուն: Այս բանը յայտնաւէս օգուտ էր եպիսկոպոսներուն, վասն զի այդ զանազանութիւնը հնարողներուն միտքը այն էր

որ քահանաները իրենց իրաւասութեան իշխանութիւնը եպիսկոպոսներէն ընդունին. որով բոլորովին եպիսկոպոսաց հաճոյիցը կմատնուէին՝ նաեւ իրենց կարգի իշխանութիւնը ի գործ դնելու համար. վասն զի այդ իշխանութիւնը չէր կրնար օրինաւոր եւ վաւերական համարուիլ՝ առանց առաջուց իրաւասութեան իշխանութիւնը ունենալու: Այս զանազանութիւնը ծնաւ միջին դարու մէջ, եւ արդէն 1357ին կրօնաւորին մէկը գործածեց զայն Աւինիոնի մէջ, որպէս զի մուրացիկ կրօնաւորներուն իրաւանցը ջառագով լինի ընդդէմ՝ Հռիքարտոսի արքեպիսկոպոսին Արմակայ՝ որ ժողովրդապետաց սրտապանն էր *): Սակայն նոյն ժամանակները այնքան յաջողութիւն չգտաւ, որքան որ յետոյ. վասն զի տակաւին Գերսոն կխոստովանի՝ որ թէ միայն եպիսկոպոսները, այլ եւ ամենայն եկեղեցականք իրաւունք ունին ժողովոց մէջ վճռողական ձայն ունենալու, եւ եկեղեցւոյ կառավարութեան ուղղակի խառնուելու **): Նա ինչ տահման որ կուտայ եկեղեցւոյ, անոր մէջ ալ կհասկըցուի նախնի դարուց վարդապետութիւնը, եւ կըրցուցնէ մեզի թէ նաեւ ԺԸ դարուն սկիզբները ճշմարիտ գաղափարը բոլորովին վերցուած չէ: Եւ յիշաւի. Եկեղեցի բառը կնշանակէ՝ կրսէ, ամեն բանէ առաջ հաւատա-

(*) Կանոն ԻԳ:

(*) Մովսէս, ճառ յադ. հաւանութեան խոսք վանահարց. էջ 4:

(**) Տես Զաքար. եկեղեցական իշխանութեան հորհրդած. ԺԱ:

ցելոց ընդհանուր հաւաքումը՝ եւ անով է որ հա՛ն-դիկ ըստած է այս ինքն ընդհանրական. սակայն՝ աւանդական սովորութեամբ մը այս բառով կը հասկըցուի այժմ միայն կղերը՝ եւ միթէ քան զայս յայտնի խօսք պէ՛տք է ցուցնելու համար՝ թէ որքան խանգարուած է եկեղեցւոյ այն գաղափարը՝ զոր մենք վերը բացատրեցինք, եւ որքան ամփոփուած է ի վնաս հասարակ հաւատացելոց։ Այսու ամենայնիւ մինչեւ Գերսոնի օրերն ալ քահանայք պատուոյ մէջ են, եւ նոցա իրաւունքները կճանչցուին՝ եւ այս բանիս վրայ նորա մտածութիւնը այնքան յստակ է որ քանի՛ քանի ձեւերով նոյն բանը կկրկնէ։ «Թէպէտ եւ եկեղեցին ընդհանրապէս կսահմանուի կըսէ՝ հաւաքումն ամենեցուն որ կհաւատան ի Քրիստոս մի եւ նոյն հաւատով, բայց սովորութիւն եղած է եկեղեցի ըսելով հասկընալ զանոնք զորս գերագոյն տանուտէրն հաստատած է անոր մէջ առաջնորդ, պահպան եւ վերատեսուչ. եւ անոր համար շատ անգամ մենք եկեղեցական անունը կուտամք նոցա » *)

Այս կարգի իրաւասութեան իշխանութիւններուն զանազանութիւնը կը պահեմք նաեւ Աւենիոնի կանոնադրութեանը մէջ 1449ին **)։ Ասոր նախընթաց տարին ֆրանկիական կրօնաւորին մէկը Պուռնէ քաղաքին մէջ քարոզ տալով՝ ժողովրդապետաց իրաւունքներուն հակառակ առաջարկու-

թիւններ ըրած էր. Փարիզու աստուածաբաններէն ժիլ Շառլիէ վարդապետին յանձնուեցաւ որ նորա վարդապետութիւնը հերքէ։ Սա կարգի եւ իրաւասութեան իշխանութեանց զանազանութիւնը ընդունելով՝ երկուքն ալ կը համարէր իբրեւ հետեւանք ձեռնադրութեան, եւ իրաւասութեան իշխանութիւնը կարգի իշխանութեանէն չկրնար բաժնուիլ կըսէր, Հաղեռ (Հաքերտ) Փարիզու եկեղեցւոյն աստուածաբանը, որ յետոյ Ապրի եպիսկոպոս եղաւ՝ ուրիշներէն աւելի ուղիղ կերպով մտածեց այս նիւթիս վրայ, ամենէն լաւ ընդգիմացաւ այս երկու իշխանութեանը. զանազանութիւնը . . . եւսմայն է որ իրաւասութիւնը եկեղեցական դատակարգութեան հետ ներքին լապ մը ունի, կամ այն է որ այդ կապը արտաքին ու պատահական է։ Եթէ արտաքին է կապակցութիւնը, կարգի դատակարգութիւնը ըստ ինքեան կառարեալ է առանց որ եւ իցէ իրաւասութեան. շատ կոխտի ուլ որ անկատար կհամարի կարգի իշխանութիւնը։ Ընդհակառակն, եթէ իրաւասութիւնը ներքին կապակցութիւն մը ունի կարգի իշխանութեան հետ յաստեւածային իրաւանց, ուրիշ տեսակ իրաւասութեան իշխանութիւն մը հաստատելը անհիմն բան է *)։

Աւիլայի եպիսկոպոսը Տոմասոս կըսէ՝ թէ կարգի իշխանութիւնը եւ իրաւասութեան իշխանութիւնը հաւա-

(*) Ճառ ժիլ ի Կիւր, որ յետ Պենտէկոստէի։

(**) Գանձարան մանրամիւսաց. հատոր Գ։

(*) Պորտուս — Տը Մուլէն, Գրուածք, Հատ. Բ, էջ

սարապէս ի Քրիստոսէ եկած են. բայց որպէս զի անկարգութիւն եւ շփոթութիւն չլինի, եկեղեցին այդ իրաւասութիւնը ամփոփած է, զանազաներով հստատանքը իրենց բնական երկրէն: Քահանայ մը որ ձեռնադրուեցաւ, նոյն իսկ ձեռնադրութեան գօրութեամբը եւ Քրիստոսի կարգադրութեամբը կրնա՞ն իշխանութիւն կարգի եւ իշխանութիւն իրաւասութեան ի վերայ ամենայն հաւատացելոց աշխարհի. ունի նաեւ դատաստանական իրաւասութիւն ընդ ամենայն երկիր, եւ կարող է կապել եւ արձակել. բայց եկեղեցին իւր օրէնքներովը կապած է նորա ձեռքերը բոլոր այս կէտերուն վրայ: Երբոր եպիսկոպոս կամ առաջնորդ մը հրաման կուտայ այն քահանային բան մը ընելու՝ կըսուի թէ՛ իշխանութիւն կուտայ անոր, բայց ճշմարիտը այս է՝ որ նա չտար անոր իշխանութիւն՝ զոր արդէն ունէր նա ձեռնադրութեամբ, հապա միայն կլերցընէ այն արգելքը՝ զոր դրած էր եկեղեցին *): Նաւարրոս կհաստատէ՝ թէ աստուածային իրաւանդ նայելով՝ քահանաները կարող են արձակում տալ ո՞ր եւ իցէ մեղաւորի ամէն տեսակ մեղքերուն. եւ եթէ նոքա ի դուրս չեն դնել այս իշխանութիւնը, անոր համար է որ մարդկային օրէնքները կարգիլեն իրենց. բայց այդ օրէնքները չեն կրնար՝ առնուլ նոցա ձեռքէն այն իշխանութիւնը՝ զոր ընդունած են յԱստուծոյ՝ ամեն տեսակ մեղաւորները անխորաքար արձակելու:

Ինքն իսկ Ադրիանոս 2 պապը նոյն վարդապետութիւնը կը քարոզէ *): Նմանապէս Ժողովրդապետը ամենեւին իրաւասութիւն մը չտար օտարական քահանային՝ երբ թոյլ կուտայ որ նա խոստովանանք լսէ իւր ծովսին մէջ. նորա ըրածը պարզ թոյլտուութիւն մի է, որով հրաման կուտայ իւր Ժողովրդականաց՝ խոստովանելու անոր, կամ թէ աւելի պարզ ըսեմք՝ նորա ըրածը լոկ բարեկարգութիւն կամ վայելչական կարգադրութիւն է:

Գաղղիական եկեղեցւոյ ազատութեան պատգանդները Ժ2 դարուն մէջ կը քննարկեն եպիսկոպոսութիւնը մեծցընել ու հասարակ քահանայութիւնը ցածցընել, որպէս զի աւելի լաւ կարենան պապական իշխանութեան ընդդիմանալ. անդրաւեռնականք նոցա հետ միաբանելով՝ բանը մեծցուցին ու երկրորդ զանազանութիւն մ'ալ ըրին ընդ մէջ հարցադրական ձայնի եւ ինքնական ձայնի: Ս.յս բանիս մեղի աւանդողն է Հռոմայ քահանաներէն մէկը՝ Միքայէլ Թոմասիոս, որ կըսէ իւր եկեղեցական Վիճաբանութիւնը անունով գրքին մէջ որ ի Հռոմ իսկ տպուած է 1565ին, «Մենք ամենեւին տարակոյս չունինք կըսէ՝ թէ ատենով անժամօթ էր այս հարցողական ձայնի եւ վճռողական ձայնի զանազանութիւնը, որում մեր օրերուն մարդիկը չափազանց բարակնալով չափէն աւելի կարեւորու-

(*) Ի Զատարուիւրեան, մասն Բ, զլ ԿԴ. եւ ԿԴ:

(*) Պորտաս — Տը Մուլէն, հատոր Բ, էջ 455—456:

թիւն տողած են»։ Եւ վրայ կը բէ՛-
«Ասեմով խնդիրները կորոշուէին ե-
պիսկոպոսներուն կարծիքովը եւ ուրիշ
գիտուն քահանաներուն խորհրդովը,
եւ ինչ որ ժողովականաց մեծ մասը
որոշէր՝ այն կհաստատուէր»։

Այդ հռովմէական զանազանութիւ-
նը, որոյ դէմ Թոմասիոս կը ողորդէ պատ-
մութեան վկայութեամբը, վերոյիշեալ
նպատակին պատճառաւ ընդունելի ե-
ղաւ Տըլա Լիւդեոն կարգի նալին, որ
յիրաւի կպահանջէ որ երկրորդ կարգի
եկեղեցականները ներկայ գտնուին ժո-
ղովներուն ընդ սպառնալիօք պատժոյ
իրենց անկարգութեանը համար։ Բայց
միայն հարցողական ձայնի իրաւունքը
կընծայէ անոնց, եւ միտքը դրած է թէ
խորհրդակցութեան ձայնը շնորհումն
է միայն։ Թէ նոյա ներկայութիւնը
ժողովոց մէջ ամենեւին հարկաւոր չէ
զանոնք վաւերացընելու համար, եւ թէ
վիճակային սիւնհոգոսները կամ ժո-
ղովները անոր համար չեն գրուած՝ որ
քահանայք եպիսկոպոսին հետ մէկ-
տեղ առաջնորդութիւն ընեն, այլ որ-
պէս զի այն ժողովներուն մէջ քան
եպիսկոպոսին հրահանգները ընդունե-
լու։

Սակայն Պօսիւէ, որ Լալիւդէոնին
կարծիքէն էր, կըսէ տակաւին. «Զկայ
այն առաձին չափ անտեղի եւ այլան-
դակ բան՝ որ կըսէ՝ թէ տիտղոսը կամ
իշխանութիւնը տուողը իրաւասու-
թիւնն ալ կուտայ, եւ թէ այս իրաւ-
ասութիւնը՝ կուգայ առաքեալներէն եւ
նոյա յաջորդներէն՝ որ վիճակաց սահ-
մանները որոշեցին, եկեղեցիներ հիմնե-

ցին, հովիւներ հաստատեցին, եւ ամեն
մէկուն առանձին հօտ մը նշանակեցին։
Ո՞ր չգիտեր թէ առաքեալները յիրաւի
կանոնաւորեցին վիճակաց սահմանները,
եւ եկեղեցեաց առաջնորդներ ընտրե-
ցին. բայց իրաւագութիւնը ի Քրիստո-
սէ տրուած էր այն եկեղեցեաց առաջ-
նորդներուն 1)»։

Այն ժամանակի աստուածաբաննե-
րուն մէջ՝ որ քահանայից իրաւանցը
պաշտպան կեցան՝ կարելի է յիշատա-
կել Սէնպրիէօք քաղաքին աստուծա-
բանը Նուլլօ 2), Փարիզու աստուծա-
բանական ժողովոյն երիցագոյնը՝ Պու-
ալօ 3), Տիւկէ 4), Տրափիէ 5), Լըկրօ 6)։
Այս ետքինը կը քարոզէ նաեւ ոչ միայն
քահանայից իրաւունքները, այլ եւ
սարկաւագներունը, հաւատոյ խնդրոց
վրայ դատողութիւն ընելու 7)։

Հռովմէականութեան հետեւող Գալ-
ղիայի աստուածաբանները կասկած-
անգամ չունին՝ թէ իրենց նախնի
հարքը ինչ քննութիւններ ըրած են

(1) Զատաղովութիւն յայտարարութեան, դիրք Ե,
դուխ ԺԵ։

(2) Յաղապս եկեղեցական բարեկարգութեան,
1663։ Հեղինակը կպահանջէ որ եկեղեցական ծե-
րակոյտներ հաստատուին նորէն։

(3) Յաղապս նախնի իրաւանց երիցանց յեկեղե-
ցական տեսչութեան, 1674։

(4) Խորհրդակցութիւնք եկեղեցականք, 1679։

(5) Յաղապս կառավարութեան վիճակաց ի ծեռն
եպիսկոպոսաց եւ ժողովրդապետաց միանգամայն,
1707։

(6) Յիշատակադիր յաղապս իրաւանց երկրորդ
կարդի եկեղեցականաց։

(7) Ճառ յաղապս եկեղեցւոյ, դուխ Գ։

այս մեծ խնդրոյս վրայ որ նոյն իսկ եկեղեցւոյ սահմանադրութեանը հետ այնքան սերտ կապակցութիւն ունի^(*)։ Ո՞վ կայ նոցա մէջ որ գիտնայ՝ թէ ինչ վիճաբանութիւն բացուեցաւ Ռէնս քաղաքին մէջ 1717 ին։ Ռէնսի արքեպիսկոպոսը նոյն տարւոյն մարտի 12 ին հրատարակած հրամանագրոյն մէջ ըսեր էր. «Նոքա որ քահանայական աստիճան առած են՝ գիտեն թէ իրաւունք չունին հաւատոյ վարդապետութեան վրայ դատաստան ընելու։ Կհարցուի երբեմն անոնց խորհուրդը՝ որ ուրիշներէն աւելի հմուտութիւն ունին. բայց նոքա ժողովոյ մէջ այն ատեն միայն խորհրդակցութեան ձայն ունին, երբոր եպիսկոպոսները բարեհաճին հրաման տալու իրենց։ Միայն եպիսկոպոսները որոշուած են հաւատոյ փնդիրներու վրայ վճիռ տալու, եւ կարօտ չեն քահանայից վկայութեանը։ Քաղկեդոնի ժողովոյն մէջ եգիպտոսի եպիսկոպոսները, որոց վրայ քանի մը եկեղեցականները այնպիսի յանցանքներ կ'զնէին՝ որոց պատճառը իրենք էին (կամ թէ իրենք ալ նոյնպէս յանցաւոր էին), ազաղակեցին. «Միայն եպիսկոպոսներուն գործն է ժողովոց մէջ գտնուիլ, եւ ոչ թէ երկրորդ կարգի եկեղեցականաց. դուրս թող ելլեն նոքա որ իրաւունք չունին հոս գտնուելու . . . »։ Երբոր այս հրամանագիրը դուրս ելաւ, Ռէնսի աստուածաբանա-

կան ժողովը արքեպիսկոպոսին վարդապետութեանը դէմ յիշատակագիր մը հրատարակեցին, յորում՝ այսպէս գրուած է.

«Սիենայի, Փիզայի, Կոստանդիոյ եւ Բասիլիայի ժողովներուն մէջ ոչ միայն վճռողական ձայն ունեցան երկրորդ կարգի եկեղեցականները, ինչպէս որ ունեցած էին միւս ժողովներուն մէջ՝ հապա երբոր քանի մը անձինք վեճ բացին այն իրաւանց վրայ, մեծամեծ կարգինալներ զօրեղ գրուածքներով ու ճառերով ջատագով ելան այն իրաւանց։ Քամպրէի կարգինալը այն անձանց կարծիքը կհերքէ՝ իբրեւ անտեղի եւ իբրեւ ծնունդ յամառութեան կամ տգիտութեան։ Գուլիէլմոս քահանայն որ կարգինալ էր յանուն սրբոյն Մարկոսի, կհերքէ նոյն կարծիքը՝ հին ժողովոց սովորութիւնը մէջ բերելով։ Բայց ամենէն գեղեցիկը ան է՝ զոր Բասիլեան ժողովոյն մէջ խօսեցաւ որբակաց եւ իմաստուն կարգինալն Առդուիլիոս արքեպիսկոպոս Արեւատայ եւ գահագլուխ ժողովոյն։ Յօւցուց յայտնապէս թէ քահանայից վճռողական ձայն տրուելով՝ արհամարհանք մը չէր լինէր եպիսկոպոսաց, որք միշտ առաջին կարգի պատիւը եւ առաջին հեղինակութիւնը ունին, եւ ոչ երբէք առանց հետեւողի կոման. բաւական է որ ճարտարութեամբ եւ անկեղծութեամբ խօսին թէ ամենայն նախնի ժողովոց մէջ քահանայք եպիսկոպոսաց հետ մէկ տեղ բազմած են. թէ քահանայք դատողութիւն ըրած են առաքելոց ժողովոյն մէջ, Ատտերանու, Փիզայի, Կոստանդիոյ

(*) Տես վիճաբանութիւն, յաղագս թէ եպիսկոպոսներն իցն միայն դատաւորք եւ միակ վկայք վարդապետութեան հաւատոյ, 1744։

եւ ուրիշ տեղերու ժողովոց մէջ. թէ բաց յայնմանէ՝ ընդունած են նոքա ի Քրիստոսէ փականաց իշխանութիւնը, եւ դատաստան կտրելու հեղինակութիւնը. թէ նոցա պարտքն է՝ եկեղեցին կառավարել, եւ չթողուլ որ ժողովուրդները վարդապետութեան սր եւ իցէ քսմիներէն տատանին. . . . Ատենով քահանայք զաշխարհականները կբանադրէին, եւս եւ իրենցմէ վար եղող եկեղեցականները, եւ միշտ եպիսկոպոսին հետ դատողութիւն կընէին. Խոստովանահայրը դատաւոր է ի ներքին ատենի, եւ կկապէ նոյնպէս զանոնք՝ որ կմեղանչեն ընդդէմ հաւատոյ եւ բարի վարուց. Պաշտօնատէրը արտաքին ատենի վճիռ կուտայ անոնց դէմ՝ որ մոլար կարծիքներու վրայ յամուեալ կըկենան. մայր եկեղեցեաց քահանաներուն ժողովները կամ նոցա փխանորդները՝ երբօրեպիսկոպոսական աթոռը պարտապէ՝ արգելքներ կդնեն ուրիշ եկեղեցականաց վրայ, կոնդակներ կընդունին ու հրատարակել կուտան. կպատուիրեն որ ուրիշներն ալ ընդունին զանոնք, եւ ամեն մարդ պարտական է անոնց հպատակելու. Աստուածաբանական ժողովները հաւատոյ վարդապետութեանց վրայ դատողութիւն կընեն՝ ոչ թէ իբրեւ մէկ մէկ փաստաբաններ՝ որ կարող չեն իրենց կարծիքը չընդունողներուն պատիժ մը սահմանել, հապա իշխանութիւն ունին նաեւ բոլորովին դուրս հանելով պատժելու իրենց ձեռքին տակը գտնուողներէն զանոնք՝ որ իրենց ստոյգ եւ կարեւոր վճռած վարդապետութեան կէտերէն

կխտորին. . . . վերջապէս քահանայք եկեղեցւոյ ծերակայուն են, ուստի հարկաւ մասնակից են դատաստանի. Դատավճիռը տալը՝ եպիսկոպոսին գործն է. բայց միթէ կարելի չէ՞ ըսել՝ թէ նա պէտք չէր որ մինակ հրատարակէր դատավճիռը, կամ թէ գէթ պարտական էր դատավճիռը տալ յայտնի կամ զօրութեանական հաւանութեամբ կղերին, երբոր այն կղերին դատողութիւնը ուղիղ է. Աւրեմն ի՞նչպէս կրնայ գերապատիւ արքեպիսկոպոսը ենթադրել՝ թէ քահանայական աստիճան ունեցողները գիտեն որ իրաւունք չունին հաւատոյ վարդապետութեանց վրայ դատողութիւն ընելու. եւ միթէ աւելի իրաւունք չէր ըսելը՝ անոր հակառակ՝ թէ դատողութեան իրաւունքը կապուած է քահանայութեան հետ, որովհետեւ քահանայութիւնը եկեղեցւոյ դատաւորութիւն է՝ որ ի գործ պիտի դրուի ըստ ընկալեալ կանոնաց եւ ըստ սովորութեան եկեղեցւոյ. թէ եպիսկոպոսները՝ որ քահանայութեան առաջին աստիճանը եւ լրումն ունին՝ ունին նաեւ իշխանութեան առաջին աստիճանը եւ լրումը, բայց անով չեն կրնար պակսեցընել այն իշխանութիւնը՝ զոր տուած է Քրիստոս երկրորդ աստիճանի հեղինակութեան, որ է քահանաներուն, եւս եւ երրորդին՝ որ է սարկաւազներուն:

«Բայց առանց նայելու այս սկզբանց՝ զորս մեր աստուածաբանիցս ժողովը չէր կրնար բոլորովին վերցընել, որ մի դուցէ գերապատիւ արքեպիսկոպոսին սկզբանցը համեմատ սորա լուութիւնը

հաւանութիւն չկարծուի, կըսեմք թէ գոնէ այս բանս անտարակուսելի ճշմարտութիւն է՝ թէ երկրորդ կարգի նուիրականները ժողովոյ մէջ հարցողական ձայն ունին, եւ ունին նաեւ խորհրդակցական ձայն, երբոր եպիսկոպոսները կը արեհաճին տալ զայն նոցա։ Աւրեմն ի՞նչպէս կկամենայ գերապատիւ արքեպիսկոպոսը՝ որ նոքա ժողովներէն դուրս հանուին։ Ի՞նչպէս կընդունին նա յայտմանսին այն խօսքերը՝ զոր քարկութիւնը ըսել տուաւ քանի մը ապստամբ եպիսկոպոսաց, որք անոր համար միայն կվիտնային քահանայից ներկայութենէն ու վրայութենէն՝ որ այն քահանայք կընային եկեղեցւոյ ատենին մէջ համոզել զիրենք՝ թէ մեծամեծ բռնութիւններ եւ զոռելի խարդախութիւններ բանեցուցեր են նոքա, որպէս զի հարկադրուին իրենք ձեռք դնելու նոցա կարծեցեալ ժողովոյն անիրաւ եւ մոլորական գոտաղութեանցը։ Ո՛ր կհամարձակի ըսել՝ թէ քահանայք չեն կրնար վկայ կանչուիլ այնպիսի անձնական գործողութեանց՝ որոց վրայ հեթանոսներն անգամ կրնան վկայութիւն տալ։ Եւ քիչ ոյժ ունին այն եպիսկոպոսներուն խառնաշփոթ ազաղակները՝ կկանչուըւտէին նոքա՝ որ ժողովներէն դուրս ձգուին երկրորդ կարգի եկեղեցականները, բայց մի եւ նոյն գումարման մէջ այս ալ կաղաղակէին՝ թէ պէտք է ողջ ողջ այրել եւ կտոր վտոր ընել դուրսն եւսերիոս Խորիզացին, որովհետեւ նա երկու բնութիւն կգաւանէր ի Գրիստոս . . .

Տրիդենտեան ժողովոյն մէջ մինչեւ որ

աստուածաբանները մէկ նիւթոյ մը վրայ չմիաբանէին՝ եպիսկոպոսները վրձիւ մը չէին տար։

Ահա այսպէս ժԸ դարուն մէջ իմաստուն եւ առաքինի քահանայք չէին վախնար սլատասխան տալու իրենց արքեպիսկոպոսին ինքնահաճոյ մեծաբանութիւններուն։ Ռէնսի վիճակին 200 ժողովորդապետները հաստատեցին իրենց աստուածաբանից այս վարդապետութիւնը, որ Փարիզու ժողովրդապետաց ժողովոյն ալ վարդապետութիւնն էր։ Չէին մոռնար այն ժամանակը՝ թէ նոյն իսկ Հռովմայ մէջ գումարուած ժողովներուն մէջը քահանայք ալ դատողութիւն արած եւ ըստօրադրած էին նոյն խօսքերով՝ ինչպէս որ սլալը եւ ուրիշ եպիսկոպոսները *). թէ Տոլէգոնի ժողովոյն մէջ յորում նախագահ էր սուրբն Իսիդորոս՝ հրամայուեցաւ որ Մետրապօլիտը քանի մը քահանաներ ընտրէ՝ ժողովոյն մէջ ներկայ լինելու, եւ անոր հետ դատելու ու սահմանելու **). եւ թէ արդէն Երուսաղէմի ժողովոյն մէջ ամենայն քահանայք առաքելոց հետ մէկտեղ դատողութիւն ըրած սահմանած եւ ստորագրած էին (Գործ. ԻԱ, 25)։

(*) Ստորագրութեան ընդհանուր ձեւը այս էր Հռովմայ ժողովոյն մէջ որ եղաւ Գրիգոր Բ պապի ժամանակը. « Ոյսմ սահմանադրութեան հրատարակելոյ առ ի մէնջ ձեռնարկեցի (Huic constituto a nobis promulgato subseripsi). Ժող. հատոր 2, էջ 485։

(**) « Որք ապաքէն ընդ նոսին դատել ինչ եւ անմանել մարթանոցին »։

Լրկուօ իրեն նամակներուն մէջ՝ որ գրած է Սուլայմանի եպիսկոպոսին՝ այսպէս կ'իօսի. «Ո՛ր եւ իցէ եպիսկոպոս՝ որ չպարծենար թէ ինքը Պօղոս առաքեալ մի է, եւ չհամարձակիր ըսելու ձեզի պէս, գերապատիւ տէր, թէ «ի Քրիստոսէ ընդունելու է անմիջապէս իւր քարոզած հաւատքը», իւր տկարութիւնը այնպէս լաւ կը հասկանայ՝ որ ամենեւին չկամենար որ իրեն ի Հոգւոյն սրբոյ յանձնուած վիճակին մէջ ուսուցիչ եկեղեցին ամբողջութիւն իւր անձին վրայ, Սրբոյն հետեւ իւր եղբայրներն ալ Քրիստոսի վոխանորդներն են, ինքը նոցա առաքելութեան եւ ընդունած ձիրքերուն պատիւը կ'ազատէ . . . Հարկ չկայ քննելու՝ թէ արդեօք մինակ էին առաքեալները՝ երբոր Տէրն մեր ըսաւ տնոնց, «Գնացէք աշակերտեցէք զամենայն հեթանոս», բայց տարակոյտ չկայ որ մինակ էին երբոր իւր մարմինը ու արիւնը սրբագործելէն ու բաշխելէն ետքը ըսաւ տնոնց. «Զայս արարէք առ իմոյ յիշատակի», եւ սակայն տարակոյտ չկայ որ այս խօսքը ամենայն քահանայից ըսուած էր, որոց իշխանութիւն կուտար սրբագործելու. եւս եւ աւելի ամբողջ մտքով առնելով՝ ամենայն չափահաս հաւատացելոց, որոց կ'հրամայէր ընդունել սուրբ հաղորդութիւնը ի յիշատակ իւր մահուանը. — Առաքեալները մինակ էին երբոր ընթերիքէն ետքը այն սքանչելի խօսակցութիւնը ըրաւ նոցա հետ. եւ սակայն ամենայն հաւատացեալք այն խօսքերը կ'արդացած. Ժամանակները պէտք է համարին՝ թէ անոնք ըսուած են իրենց

մէ ամեն մէկուն. Մինակ էին առաքեալները երբոր յարութենէն ութ օր ետքը ըսաւ տնոնց. «Առէք հոգի սուրբ. որոնց որ մեղքերը թողուք՝ թողուած լինին, եւ որոնց որ մեղքերը կ'ապէք՝ կ'ապուած լինին», եւ մասն է հաւատոյ՝ թէ այս իշխանութիւնը քահանաներուն կուտար, զորս՝ ինչպէս որ Տրիդենտեան Ժողովն ալ կըսէ՝ կ'հաստատէ իրեն վոխանորդ, դատաւոր խղճի մտաց եւ ըստ այսմ՝ յաջորդ առաքելոց. Ապա ուրեմն կ'սնդրեմք որ չըսէք, գերապատիւ տէր, թէ առաքեալները մինակ էին՝ երբոր ըսաւ նոցա Քրիստոս՝ «Ես ընդ ձեզ եմ», որպէս զի հետեւցնէք այն խօսքէն՝ թէ եպիսկոպոսներուն ըսուած է. Առաքեալները թէ հաւատացեալք էին եւ թէ քահանայք, ինչպէս որ էին նաեւ առաջին հօվիւք. ուստի ինչ որ նոցա ըսուած էր՝ կընայ համարուիլ երբեմն բոլոր քահանայից ըսուած, երբեմն եպիսկոպոսաց միայն»:

Լաշամլը քահանայն իւր եկեղեցւոյ վրայ գրած ճառին շարունակութիւնը ըրած լինելով, որ տպուած է 1743-ին, երկար ճառախօսութեամբ կ'ապացուցանէ՝ թէ քահանայք զօրութեամբ իրենց աստիճանին՝ օրինաւոր դատաւորներ են հաւատոյ վարդապետութեանց վրայ եղած վէճերուն. թէ սուտ է այն խօսքը՝ որ կըսուի թէ այս արտօնութիւնը եպիսկոպոսներուն միայն պահուած է, եւ թէ քահանայական աստիճանը բոլորովին նուաստացուցած կ'լինի՝ ով որ կ'ամենայ զրկել զայն յայտնեալ վարդապետութեանց վրայ

եղած խնդիրներու մէջ խորհրդակցական եւ վճռողական ձայն ունենալու իրաւունքէն: Այս առաջարկութեանը առաջին ասացոյց մէջ կբերէ եօթանասուններկու աշակերտաց առաքումը: Եւ այսպէս կխօսի. —

«Բաւական չհամարեցաւ Քրիստոս տասուներկու առաքեալներ ընտրելը՝ իւր հաւատքը ամենայն ազգաց քարոզելու համար: այլ այն վսեմ պաշտօնին մէջ օգնական տուաւ նոցա 72 աշակերտ: Սուրբն Առկաս այս կտորին վրայ յայտնապէս խօսելով՝ իւր աւետարանին իններորդ գլխոյն մէջ տեղն ի տեղը կպատմէ տասուներկու առաքելոց առաքելութիւնը, եւ ծ գլխոյն մէջ 72 աշակերտաց ընտրութիւնը: Ով որ այս երկու կտորները ուշադրութեամբ քննադատէ՝ կտեսնէ որ ինքն իսկ Քրիստոս ընտրեց որոշեց եւ յուղարկեց թէ՛ առաքեալները եւ թէ՛ աշակերտները: Աւելին ալ ըսեմք. կտեսնէ այնպիսին որ Քրիստոս իւր ունեցած իշխանութիւնը նոցա աւանդած ժամանակը մի եւ նոյն խօսքերը կբանեցընէ: Ինչպէս որ տասուներկու առաքելոց տուաւ Քրիստոս կարողութիւն եւ իշխանութիւն ի վերայ ամենայն դիւաց, եւ զօրութիւն հիւանդները բժշկելու, եւ յուղարկեց զանոնք քարոզելու Աստուծոյ արքայութիւնը եւ հիւանդները առողջացընելու (Ղուկ. Թ, 1), նոյնպէս կտեսնեմք որ նոյն պաշտօնը յանձնեց նաեւ ուրիշ 72 աշակերտաց, եւ յուղարկեց զանոնք իւր առջեւէն երկերկու հոգի այն ամենայն քաղաքները եւ տեղերը՝ ուր որ ինքը պիտի երթար,

եւ ըստ անոնց. «Գնացէք, ահա գալիք լուսն մէջ գառներ արձակելու պէս կը յուղարկեմ զձեզ, հիւանդները բժշկեցէք, եւ քարոզեցէք ամենուին՝ թէ երկնից արքայութիւնը մօտ է. ով որ ձեզի մօտիկ ընէ՝ ինծի մօտիկ քրած կլինի. ով որ զձեզ արհամարհէ՝ զիս արհամարհած կլինի, եւ որ զիս կարհամարհէ՝ զիս յուղարկողը արհամարհած կլինի» (Ղուկ. ԺԶ, 3, 9, 13): Այս պարզ եւ յստակ խօսքերը յայտնապէս կցուցընեն՝ թէ տասուներկու առաքեալները եւ 72 աշակերտները հաւաստրապէս ի Քրիստոսէ որոշուած են, եւ իրմէ ընդունած են անմիջապէս իրենց առաքելութիւնը եւ իշխանութիւնը: Ի՞նչո՞ւր է ըսելը՝ թէ 72 աշակերտները չէին կրնար իրենք իրենցմէ տեղեկանալ աւետարանին ճշմարտութեանցը, եւ թէ նոքա իրաւունք չունին իշխանութար քարոզելու ամենայն ազգաց երկրի՝ թէ ինչ բանի պիտի հաւատան կամ պիտի չհաւատան յայնմ մասին նոցա իշխանութիւնը այնպէս իրակսն՝ այնպէս սրբազան բան էր՝ որ Փրկիչն աշխարհի ամենայն մարդկանց վրայ անհրաժեշտ պարտականութիւն դրաւ նոցա խրատները մօտիկ ընել: Եւ այս պարտականութիւնը դրած ժամանակը բանեցուցած խօսքերը ամենադժուոր եւ սաստիկ խօսքեր են: Արդ երկրորդ կարգի հովիւները 72 աշակերտաց յաջորդած են, եւ Քրիստոսի իրենց յանձնած պաշտօնը կկատարեն, եւ այս ճշմարտութիւնը կհաստատուի բովանդակ եկեղեցւոյ աւանդութենէն: . . . Քահանայք նոցա յաջորդներն

են, նոցա տեղը կըռնեն, եւ նոցա պաշտօնը կկատարեն: Իսկ արդ 72 աշակերտները իշխանաբար կքարոզէին աւետարանը, եւ իրաւունք ունէին դատելու՝ թէ ինչ վարդապետութիւններ պէտք է քարոզել եւ հաւատալ, ապա ուրեմն ստոյգ է՝ թէ նոցա յաջորդող քահանաներն ալ նոյն արտօնութիւններն ունին *):

Գուցէ մէկը այս առարկութիւնս ընէ՝ թէ ապացուցուած չէ որ 72 աշակերտները քահանայ էին՝ երբոր հրաման ընդունեցան ի Քրիստոսէ աւետարանը քարոզելու ամենայն ազգաց՝ այն ալ ապացուցուած չէ՝ թէ յետոյ քահանայ եղան, եւ թէ հետեւաբար՝ կարելի չէ քահանաները նոցա յաջորդ համարիլ այն սրբազան պաշտօնին մէջ՝ զոր Աստուած յանձնէր էր աշակերտաց:

Գնեմք թէ, կրսէ նոյն Առաքել քահանայն, զնեմք թէ ապացուցուած չէ 72 աշակերտաց քահանայ լինելը, բայց չեմք ընդունիր՝ թէ նոցա իշխանութիւնը իրենց հետ վերջացած լինի, եւ քահանայք ի նմին իսկ ի Քրիստոսէ որոշուած չլինին աւանդապահք այնր իշխանութեան: 72 աշակերտները օրինակ էին քահանայից՝ այս է բովանդակ հին ատենի վարդապետութիւնը, Քահանայք յաջորդեցին 72 աշակերտաց՝ նոցա անտիճանին ժառանգորդ լինելով՝ մասնակից են նաեւ նոցա պաշտօններուն, եւ նոյն իշխանութեամբ կկատարեն զանոնք . . . Մեր

խօսքը այն չէ որ բաղդատեմք քահանաները 72 աշակերտաց հետ այն սրբազան աստիճանին կողմանէ՝ զոր քահանաները ունին, որովհետեւ կարելի չէ գիտնալը՝ թէ 72 աշակերտները քահանայ ձեռնադրուած էին թէ ոչ ինդիրը ասոր վրայ է միայն՝ որ զանոնք իրարու հետ բաղդատեմք քարոզութեան սրբազան պաշտօնին կողմանէ: 72 աշակերտները իշխանութիւն ունէին ուղղափառ վարդապետութիւնը քարոզելու, ուղիղ վարդապետութիւնները ծուռ վարդապետութիւններէն զատելու, եւ իրենց դատողութիւնն ընելու այս նիւթիս վրայ վիճաբանութեանց մէջ: Արդեօք կարելի՞ է ըսել՝ թէ քահանաներն ալ նոյն իրաւունքը եւ նոյն կարողութիւնը ունին. — ոչ միայն կարելի է այս ըսել, հապա նաեւ անպատճառ հարկաւոր է այսպէս ընդունիլ. տալա թէ ոչ՝ քահանայական կարգին անպատուութիւն ըրած կլինիմք, եւ քահանաներուն ձեռքէն նոցա սրբազան իրաւունքները կյափրշտակեմք *):

Այս ճշմարտութիւնները այնքան յայտնի էին եկեղեցւոյ պատմութենէն որ շատ եպիսկոպոսներ անգամ ասոնց ջատագով եղան. Այսպէս Քոլպէռ Մոմիէլիէի եպիսկոպոսը կրսէ՝ թէ «Արկրոյի աստուածաբանութիւնը եկեղեցւոյ նիւթին վրայ նոյնչափ անաքատ է՝ որչափ որ Սանսի արքեպիսկոպոսինը

(*) Հատոր Ա, էջ 306:

(*) Հատոր Ա, էջ 313:

հետի է ճշմարտութենէն *)։ Այն ամենայն եպիսկոպոսները որ Մեծի թառով սկսած կոնդակին դէմ բողոքեցին, սոյն վարդապետութիւնը կգաւանդին **)։ Սէնկլատ քաղաքին եպիսկոպոսը Մովսէս եւ Օք քաղաքին եպիսկոպոսը Պարթ՝ քահանայից իրաւանց դէմ խօսած լինելով՝ Ֆռափիէ եւ Թոռէ անունով երկու քահանայք հերքեցին նոցա խօսքերը, եւ Կրճնալի եպիսկոպոսը Ռէյմոնա նոցա հետ միաբանեցաւ ընդդէմ իւր եպիսկոպոսակիցներուն։ Տես թէ ինչ խօսքերով կվերջացնէ Կրճնալի եպիսկոպոսը իւր գրուածքը։ « Հիմայ ընթերցողին կթողումք որ ինքը դատէ թէ ինչ ըսելու է այս խօսքին դէմ։ Եպիսկոպոսները յատուածային իրաւանց միակ դատաւորք են վարդապետութեան հաւատոյ . . . Քիչ կան հաւատոյ ճշմարտութիւններ որ այս մեր պաշտպանածէն աւելի որոշ եւ հաստատ լինին, ինչպէս որ տեսանք։ Բոլոր սրբազան յիշատակարանները կվկայեն ասոր։ Յօրք գիրքը յստակ եւ որոշ կերպով կբարոզէ այս բանս։ Ժողովները, նմանապէս պապերը ու եկեղեցւոյ հայրապետները նոյնպէս կվկայեն։ Ժողովոց մէջ գտնուող քահանայից ստորաթիւններէն յայտնի կերեւնայ թէ սովորութիւնը եւ թէ իրաւունքը։ Այն լսեմ անողոսները կամ պատռւանունները զոր կուտան քահանայից սուրբ գիրքը, աւանդութիւնը, ժողովները,

պապերը, եւ հարք եկեղեցւոյ, այս ինքըն լիովանորդ եւ տեղապահ Քրիստոսի, հովիւ, վարդապետ, երիցակից, գործակից, եպիսկոպոսաց, եւս եւ եպիսկոպոս եւ ընկերակից, այս տեսակ ապացոյցներու մէջ այնպիսի անժխտելի փաստեր են՝ որ կարելի չէ այն ամենայն պայծառ եւ պատուական ճշմարտութեանց դէմ մարդուս միտքը փակել։ Միայն իշխանն խաւարի՝ իշխանն փառամով՝ կարող է ծնանիլ այսպիսի վարդապետութիւն մը թէ ուսուցիչ եկեղեցի ըսելով միայն եպիսկոպոսները կհասկըցուին *)։

Մեր հակառակորդները պարտական են իրաւունք տալու մեզի եթէ չափազանց խիստ երեւնանք իրենց այժմուսն մարդկանցը դէմ որ չափէ դուրս տգէտ են եկեղեցական իրաց, եւ բոլորովին ասպականուած. մանաւանդ որ մեր բրածը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ նախնի եպիսկոպոսաց վարդապետութեանը վրայ կենալ։ Յիշատակեմք նաեւ այն վիճաբանութիւնը որ ելաւ դարձեալ նոյն նիւթին վրայ 1774 ին Լիդիէօ քաղաքին Քոնստոնտինոպոլսին մէջ եւ նորա քահանաներէն շատերուն մէջ, որովհետեւ հաւանա կպնդէր՝ թէ միայն եպիսկոպոսները ունին իրաւունք եկեղեցին կառավարելու, իսկ նորա կպնդէին թէ իրենք ալ մասնակից են նոյն իրաւանց։ Մօլթրոյ իմաստուն գրուածքի մը մէջ քահանաներուն կողմը բռնեց **), եւ

(*) Հրահանգ, ի 41 Նոյեմբերի 1756:

(**) Տես Պօրտաս — Տըմուէն, հատ. Բ, էջ 166

(*) Տես իրաւունք ժողովրդապետաց, էջ 352:

(**) Ստուածային կարգադրութիւն յաղնգս ժողովրդապետաց, եւ իրաւունք ընդհանուր տեսչութեան եկեղեցւոյ, 1778, երկհատոր:

ուրիշ շատ աստուածաբաններ նոյնպէս ջատագով եղան անոնց:

Այս մեր քննութիւնը վերջացընեմք՝ յիշեցընելով Թամպուրինիին խօսքը. «Երկրորդական կարգի քահանաները ամեն ժամանակ համարուած են դատաւորք նաեւ ի խնդիրս հաւատոյ՝ եպիսկոպոսաց հետ ի միասին: Ստոյգ է որ ըստ օրինակի առաքելոյ միշտ եկեղեցւոյ սովորութիւնը եղած է քահանաներ ընդունել ժողովներու մէջ, ոչ միայն մասնաւոր ժողովներ, այլ եւ տիեզերականաց մէջ: Եւ դատաւոր համարել զանոնք եպիսկոպոսներուն հետ մէկտեղ: Բաւական է որ մէկը եկեղեցական պատմութեան փոքր ի շատէ տեղեկութիւն ունենայ, իսկոյն կհամոզուի այս ճշմարտութեան . . . Գիտեմ որ քահանայից նախնի իրաւունքները պակսեցընելու համար հնարեցին հարցողական ձայնի եւ խորհրդակցական կամ վճռողական ձայնի գոնազանութիւնը, եւ թէ ասոնցմէ երկրորդը եպիսկոպոսներուն ձգելով՝ միայն առաջինը կուտան քահանայից: Ճշմարտութեան ոյժը չթողուր որ իրեն դէմ պատերազմիլ ուզողը համարձակի յայտնապէս պատերազմելու. եւ ո՛վ որ անոր զօրութիւնը տկարացընել ուզէ՝ պարտական է զանազան իմաստակութեանց դիմելու: Հին ժամանակները ոչ երբէք այդպիսի գաղափար եղած է քահանայից վրայ. եպիսկոպոսները լաւ գիտնալով՝ թէ քահանայք ալ մասնակից են իրենց հետ նոյն ձեռնագրութեան, միանգամայն այս բանիս ալ համոզուած էին՝ թէ նոքա մասնակից են նաեւ ի-

րենց դատաւորական իշխանութեանը: Թէպէտ եւ իրենց ձեռքին տակը կը գտնուէին»^(*):

Ապա ուրեմն մենք որ կայնդեմք ընդդէմ՝ Վատիկանեան ժողովակին՝ թէ պապը ոչ մի միայն դատաւոր է, ոչ մի միայն օրէնսդիր, ոչ մի միայն գլուխ եկեղեցւոյ, եւ թէ իրեն սեպհական ոչ անսխալականութեան արածնութիւն մը ունի՝ վարդապետութեան մէջ, եւ ոչ ամենակարողութեան արածնութիւնը կառավարութեան մէջ, մենք որ կըողոքեմք ոչ միայն ընդդէմ պապին, այլ եւ ընդ դէմ հռովմէական եպիսկոպոսաց, ու կպահանջեմք հասարակ քահանայից իրաւունքը, ուրիշ բան չեմք ըներ՝ եթէ ոչ նորէն հաստատել այն մոռցուած ճշմարտութիւնները՝ զորս հարբն մեր յայտնապէս քարոզած են. եւ երբոր հռովմէականք նոր կախիկ անունը կուտան մեզի, կարելի է հատկընալ թէ որքան է իրենց պատմական տեղեկութիւնը կամ իրենց բարեմտութիւնը: Մենք բաւական կհամարեմք պարզապէս բողոքել որ եւ իցէ անկողմնասէր մարդու որ կարգալ գիտէ: Եթէ հինը այդքան նոր բան կերելի այժմու հռովմէասիրաց, պատճառը այն է որ իրենք զայն բոլորովին մոռցած են. բայց թող նոքա փոխանակ հնութիւնը մեղադրելու իրենց տգիտութեանը դէմ՝ միայն գանգատին: Մենք նոցա առջեւը արդէն եղած գործեր ու վկայութիւններ կդնեմք. իրենք

(*) Սոյց սեղեկութիւն զարդայ արձույն, էջ 34:
— Տես եւ Անխախտութիւն հոլոնաց երկրորդ կարգի:

ինչո՞ւ համար նախատինքներ տալով
կպտատախոնեն մեզի: Ճշմարտութիւ-
նը Աստուծոյ պէս է, ու արհամարհե-
թէ ճշմարտութիւնը շուտ կամ ուշ
յաղթանակ կկանգնէ ծուռ դատողու-
թեանց վրայ, պարզ նախատինքները
ինչպէս կրնան յաղթել անոր, նայիմը
ուրեմն որ համբերութեամբ սպասեմք,
եւ քաջութեամբ աշխատիմք, եւ երանի
տամք մեզի որ այսպիսի մեծ գործողու-
թեան կրնամք գործակից լինել: «Ճշ-
մարտութիւնն ազատեցէ զմեզ»: Ճշ-
մարտութիւնը պիտի տայ պէտք եղած
ազատութիւնը:

ԺԱ.

Թէ ինչպէս հռոմէական էկեղեցին խառնա-
բաժ է եՊԻՍԿՈՊՈՍ Եւսեբի Նշանակումները:

Ա. — Եպիսկոպոս անունին ու եպիս-
կոպոսութեան գաղափարը կապուած
է հասարակ հաւատացելոց, ժողովի,
հաւատոյ եւ եկեղեցւոյ գաղափարնե-
րուն հետ. ուստի կարելի չէ որ անոնց
խանգարուած ժամանակը այն անա-
րատ մնայ:

Այժմու հռոմէասիրաց բազմու-
թեանը նայելով՝ եպիսկոպոս ըսածդ
մարդ մի է որ մանուշակագոյն (հոս)
հազուստներ կհագնի, եւ իրաւունք
չունի ոչ կարմիրներ հագնելու եւ ոչ
ճերմակներ: Մանուշակագոյն հազուստ
հագած լինելովը՝ յայտնի բան է որ
շատ վեր է հասարակ քահանաներէն
որ սեւեր կհագնին, եւ մանաւանդ հա-
սարակ աշխարհականներէ՝ որ երկայն

կապայ եւս չեն հագնիր: Բայց որովհե-
տեւ իրաւունք չունին ոչ կարմիր հա-
գուստ հագնելու եւ ոչ ճերմակ, հար-
կաւ կարգինալներէն վար են, որոց
պահուած է կարմիր գոյնը, եւս առա-
ւել վար են պապէն՝ որ ճերմակ կապան
իրեն պահած է: Եւ յիրաւի է թէ վեր-
ջընես գոյներու զանազանութիւնը, որ
մեծ նշանակութիւն ունի ժողովրդոց
բազմութեան առջեւը, եպիսկոպոսը
ինչպէս որ բացարձակ տէր է քահա-
նային ու հասարակ հաւատացելոյն,
նոյնպէս ալ ծառայ է պապին, բայց
այնպիսի ծառայ՝ որ անունը պապը ի
սիրոյ կամ ի հպարտութենէ ոչ ոք
չէլէ կանուանէ երբեմն, մինչդեռ իրօք
իւր նուիրակն է, իւր փոխանորդն է
մէկ խօսքով՝ իւր ամենախոնարհ ծա-
ռան է:

Ո՞ր կհամարձակի ըսել՝ թէ այդ չէ
հռոմէականաց կարծիքը թէ ըստ տե-
սականին եւ թէ մանաւանդ ըստ գործ-
նականին:

Եւ ահա ասոր դէմ պէտք է հա-
տատեմք առաջիկայ վարդապետութիւ-
նը:

Նախ եւ առաջ հարկաւոր է զանա-
զանել՝ մէկ կողմանէ ի Քրիստոսէ դը-
րուած դասակարգութիւնը, որ է յԱս-
տուածային իրաւանց, եւ միւս կողմանէ
եկեղեցիէն դրուած դասակարգութիւ-
նը, որ է յեկեղեցական իրաւանց:

Պատրիարք, նախագահ, մետրապո-
լիտ, արքեպիսկոպոս անունները մէկ
մէկ տիտղոսներ են՝ պարզապէս եկե-
ղեցական իրաւունքով դրուած: Այն
միջոցին որ Եկեղեցին կամեցաւ հա-

տատուիլ ամբնալ ու եպիսկոպոսաց, քահանայից ու սարկաւազաց գործողութեանց ոյժ տալ, հռովմէական կայսերութեան կարգաւորութիւնը կար առջեւը՝ իւր ամենայն աշխարհագրական եւ քաղաքական բաժանմունքներովը, որ ամենքը մէկէն ընդարձակ կառավարութիւն մը կկազմէին, միանգամայն մի եւ բազմաստիկ. եւ այս կերպ կառավարութիւնը իրեն օրինակ առնելով՝ եպիսկոպոսներուն իրարմէ աւելի կամ սակաւ պատուանուններ տուաւ՝ նոցա կառավարած քաղաքներուն մեծութեանը նայելով. եւ այսպէս պատմութեան անուանեց կայսերութեան երեք մայրաքաղաքներուն եպիսկոպոսները, այս ինքն Հռովմայ, Աղէքսանդրիոյ եւ Անտիօքայ. նմանապէս եւ յայտնի եպիսկոպոսը՝ այն քաղաքին ունեցած կրօնական յիշատակներուն պատճառաւ. ժամանակէ մը ետեւ նաեւ Կոստանդնուպօլսոյ եպիսկոպոսը՝ երբոր այն քաղաքը ճանչցուեցաւ երկրորդ մայրաքաղաք կայսերութեան: Այսպէս ալ Նիսիսի կամ Էփեսոս անուանեց կայսերութեան գլխաւոր քաղաքներուն եպիսկոպոսները. յետոյ երբոր կայսերութեան նահանգները գաւառներ բաժնուեցան, որոց ամեն մէկը գլխաւոր քաղաք մը ունէր, անոնց եպիսկոպոսները ալ յայտնի կամ Գլխաւոր անուանեց. իսկ հասարակ քաղաքներուն եպիսկոպոսները պարզապէս Եպիսկոպոս կոչուեցան:

Բազմութիւնը, որ սովորաբար վեր ի վերոյ կնայի այսպիսի բաներու վրայ, չափէ դուրս կարեւորութիւն կուտայ

պարզ եկեղեցական տիրոջոսներուն, եւ գրեթէ բանի տեղ չդնէր այն պաշտօնները՝ որ յԱստուածային իրաւանց դրուած են: Ուրեմն իրաւունք ունիմք դարձեալ ըսելու եւ կրկնելու՝ թէ Քրիստոս մի միայն քահանայութիւն հաստատեց. եւ այս քահանայութիւնը առաքելական ժամանակներէն հետէ երեք կարգ բաժնուած է, որ են եպիսկոպոսութիւն, քահանայութիւն, սարկաւազութիւն. այս է աւասիկ բոլոր յաստուածային իրաւանց եղած դասակարգութիւնը. այնպէս որ ըստ աստուածային իրաւանց՝ բան մը չկայ որ եկեղեցւոյ մէջ եպիսկոպոսութեանէն վեր լինի, «եւ քան զեպիսկոպոսն որ յԱստուծոյ կարգեալ է ի փրկութիւն ամենայն աշխարհի՝ չիք ինչ մեծագոյն յեկեղեցւոյ»*):

Հռովմայ պապը որովհետեւ պատրիարք է արեւմտից, եւ հինգ պատրիարքաց մէջ առաջինը, դիւրին է հասկընալը՝ թէ իրօք ինչ բան է եպիսկոպոսը պապին առջեւը:

Պապութիւնը, ըստ որում՝ պատրիարքական կարգադրութիւն, ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ եկեղեցական ծագումն ունեցող կարգադրութիւն մը՝ մինչդեռ եպիսկոպոսութեան ծագումը աստուածային է. վասն զի եպիսկոպոսները Հոգին սուրբ դրած է որ Աստուծոյ եկե-

(*) Ս. Իգնատ. Թուղթ առ Զմիւռնացիս: — Ասէ եւ Ժողովն Տրիդենտեան. «Եպիսկոպոսներ որք զառաքելոց կալան զտեղի, առաւելապէս ունին զդատարարութիւն յեկեղեցական քահանայապետութեան»:

դեցեալն առաջնորդեն (Գործ. Ի, 28) :
Ուրեմն եպիսկոպոսութեան ազդիւրը
պապական իշխանութիւնը չէ. ընդհա-
կառակն՝ պապական իշխանութեան
ազդիւր եպիսկոպոսութիւնն է. որով-
հետեւ պապը ամեն բանէ առաջ Հռով-
մայ եպիսկոպոսն է : Ինչպէս որ Բենուի-
կենտրոս Ա. պապը գրած է, « եպիսկո-
պոսութիւն եւ առաքելութիւն ի Քրի-
ստոսէ ընկալաւ զԾագումն » . ուրեմն
պապը կրնայ լինել եպիսկոպոսներուն
առաջինը՝ առանց լինելու հեղինակ
կամ՝ ազդիւր եպիսկոպոսութեան*) :

Արդեթէ եպիսկոպոսները յԱստուա-
ծային իրաւանց կարգեալ են, ըսել է
թէ վեր են կարգինաւորէն, որք՝ ըստ
որում կարգինալ՝ պապէն գրուած են.
նոցա նշանակողը Քրիստոսն էր, իսկ
սոցա՝ պապը. եւ տարբերութիւնը մեծ
է, թէ պէտեւ կարմիրը մանուշակագոյ-
նէն լաւելի պայծառ է : Այս ճշմարտու-
թիւնը ատենով նոյն իսկ Հռովմայ մէջ
ընդունուած էր, ուր կարգինաւորները
միշտ եպիսկոպոսներէն յերջը ձեռք
կռնէին. եւ անոնց ետեւէն կերթային.
Իսկ այժմ, մանաւանդ Հռովմայ մէջ,
եպիսկոպոսը հազիւ թէ պատիւ ունի
հասարակ սարկաւազի մը առջեւ՝ եր-
բոր այն հասարակ սարկաւազը կարգի-
նալ է :

Դարձեալ ուրիշ հետեւանք : Եթէ ե-
պիսկոպոսութիւնը յԱստուածային ի-
րաւանց է եւ ի Քրիստոսէ ծագումն
ունի, ուրեմն եպիսկոպոսները ոչ թէ

պապին որդիքն են, հասա եղբարք ի
Քրիստոս՝ որ հայր է հասարակաց :

Այս ճշմարտութեանց վրայ հակա-
ճառութիւն անգամ չլինիր, որովհե-
տեւ ըստ ինքեան յայտնի են ամենայն
ողջամտաց :— Աւստի այն հռովմէականք
կրնեն՝ թէ պէտք է զանազանել կարգի
իշխանութիւնը իրաւասութեան իշխա-
նութենէն. իսկ արդ. եպիսկոպոսները
ի Քրիստոսէ առած են իրենց կարգի
իշխանութիւնը, իրենց իրաւասութեան
իշխանութիւնը պապէն եւ միայն պա-
պէն ունին. ապա ուրեմն՝ եթէ կարե-
լի է ըսել ըստ իմիք՝ թէ նոքա եղբարք
են պապին, կարելի է ըսել ըստ այլում
իմիք՝ թէ նորա որդիքն են :

Այդ առարկութեան մէջ այս պա-
տասխանս կուտամք :

1. Ինչպէս որ արդէն ցուցուցինք,
այս կարգի եւ իրաւասութեան զանա-
դանութիւնը բոլորովին ինքնահասոյ
հնարք է. ասոր ամենեւին խօսքը չկայ
ոչ սուրբ գրոց մէջ, ոչ առաքելական
Հարց մէջ, եւ ոչ իսկ նախնի դարուց
հայրապետներուն մէջ : Սորա ծագումը
բոլորովին դայրոցական է. միայն անոր
համար հնարուած է որ մեծաւորները
շահուն, եւ կարողանան իրենց ուղա-
ծին տէս իրենցմէ վարիններուն պա-
տիւր եւ կեանքը իրենց օգտին բանեցը-
նել. այլ եւ ոչ միայն բնական խելքի
դէմ է. հասա նաեւ նախատինք կրե-
րէ կարգի իշխանութեանը՝ որ նաեւ
հակառակորդաց վկայութեանը նայե-
լով ի Քրիստոսէ կուգայ :

Եւ յիրաւի, իրաւասութիւնը կամ
բացարձակապէս հարկաւոր է՝ որպէս

(*) Տես Լօմուա, հատոր Գ, էջ 548—550 :

զի կարգի իշխանութիւնը լինի ճշմարիտ եւ օրինաւոր իշխանութիւնը եւ կամ ոչ. եթէ բացարձակապէս հարկաւոր է՝ ուրեմն կարգի իշխանութիւնը՝ զոր եպիսկոպոսները ի Քրիստոսէ առած են՝ բոլորովին խաբէական իշխանութիւն է. եպիսկոպոսութեան բոլոր զօրութիւնը պապէն է եւ ոչ ի Քրիստոսէ, եւ հետեւաբար պապն է ճշմարիտ հեղինակ եպիսկոպոսութեան, եւ խկական աղբիւր եպիսկոպոսական իշխանութեան. եւ այս ոչ է ամենեւին ընդունելի, որովհետեւ եպիսկոպոսութիւնը յԱստուածային իրաւանց է եւ աստուածային ծագումն ունի. — եթէ՝ ընդհանրապէս իրաւասութիւնը բացարձակապէս հարկաւոր չէ կարգի իշխանութեան իրական եւ վաւերական իշխանութիւն մը լինելուն, ուրեմն ինչ բանի հարկաւոր է իրաւասութիւնը: Յայտնի բան է որ կմնայ պարզ հասարակ արարողութիւն մը՝ վիճակ մը տալու, եւ եկեղեցական կառավարութեան մէջ բարեկարգութիւն ընելու համար, բայց ոչ թէ պայման մը՝ որ անով միայն կարենայ ի գործ գրուիլ եպիսկոպոսական իշխանութիւնը, եւ եթէ ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ պարզ արարողութիւն տեղական նշանակութեան. եւ եկեղեցական բարեկարգութեան, ինչ բանի համար պիտի տրուի անոր իւր չունեցած կարեւորութիւնը:

2. Բայց դնեմք թէ այս կարգի իշխանութեան եւ իրաւասութեան իշխանութեան զանազանութիւնը պատճառով է ղ խելքի յարմար. գարձեալ հարկ լլնի ջուրընել՝ թէ եպիսկոպոսները յի-

րա ի պապէն կառնուն իրենց իրաւասութեան իշխանութիւնը, եւ ոչ թէ ի Քրիստոսէ: Արդ հռոմէականք չեն կրնար այս բանս ապացոյցանել. եւ պատճառը յայտնի է:

Վասն զի եպիսկոպոսները Քրիստոսի փոխանորդ եւ առաքելոց յաջորդ են թէ ոչ. եթէ մէկը պատասխանէ թէ ոչ, կ'ընեցընեմք անոր՝ որ եթէ Արմիզդ պապին զատողութեամբը ¹⁾, հազարակ քահանաները ~~փոխարին~~ են Քրիստոսի, այս պատուանունը եւս առաւել պիտի տրուի եպիսկոպոսներուն, եւ իրօք ալ յայտնապէս տրուած է: Մեզ դաց ժողովներէն մէկուն եպիսկոպոսները կրսեն. «Մեք ամենքս ալ փոխանորդք ենք Քրիստոսի»: Իվ կարթուսացին կըսէ. «Եպիսկոպոսը անոր համար մասնաւորապէս իւր գլուխը կընդունի օծումը՝ որպէս զի հասկընայ թէ փոխանորդ է նորա՝ որոյ համար ըստուած է սաղմոսին մէջ. «Օծ զքեզ Աստուած քո իւզով ուրախութեան առաւել քան զընկերս քո» ²⁾: Մինչեւ Ի. Գարուն մէջ անգամ կ'իւտօմ Փարիզացին այսպէս կ'գրէր. «Ինչ որ առաքելոց յանձնուեցաւ՝ ամենն ալ յանձնուեցաւ նաեւ եպիսկոպոսներուն . . . Ինքն իսկ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ոչ աւելի քան ղեպիսկոպոսն է՝ ըստ որում եւ մորդ» ³⁾: Եկեղեցական աւանդու-

(1) Թուղթ Իե առ եպիսկոպոսունս Սպանիացոյ:

(2) Ճառ Գ. Յդ. Աշակուրեան Բաժնակալական գրեւոր:

(3) Զաղագս կարգի, պ. 1:

թեան այս բանիս վրայ տուած վկայու-
թիւնները թէ՛ բազմաթիւ են եւ թէ՛
բացայայտ*):

Արդ եթէ եպիսկոպոսները իսկապէս
փոխանորդ են Քրիստոսի՝ անմիջապէս
իրմէ դրուած՝ որպէս զի նորա անու-
նովը եւ նորա տեղը ներգործեն, միթէ
կարելի՞ է հասկընալ թէ ինչո՞ւ պապէն
կախումն պիտի ունենան՝ իրենց եպիս-
կոպոսութիւնը օրինաւոր կերպով գոր-
ծադրելու համար, եւ իրմէ պիտի ըն-
դունին այնպիսի իշխանութիւն մը,
առանց որոյ այն իշխանութիւնն որ ի
Քրիստոսէ ունին՝ կապեալ անդօր կամ
անպատշաճ իշխանութիւն պիտի լինի:
Սուրբ գիրքը եւ առաքելական աւան-
դութիւնը ինչպէս որ չեն յիշեր այդ
դպրոցական զանազանութիւնը իշխա-
նութեան կարգի եւ իշխանութեան իրա-
ւաստութեան, այս ալ չեն ըսեր՝ թէ ե-
պիսկոպոսները պապէն ընդունած են
իրենց իրաւասութիւնը. ատոնք այնպի-
սի հնարքներ են՝ որոց նպատակը յայտ-
նի է, իսկ տրամաբանական եւ պատ-
մական հիմը ամենեւին մէկ տեղ մը չը-
տեսնուիր: Եթէ եպիսկոպոսները՝ որ
առաքելաց յաջորդներն են՝ պապէն կա-
խումն պիտի ունենային իրենց եպիս-
կոպոսութիւնը գործադրելու համար,
հարկ կ'լինէր որ ուրիշ բաներէն դատ՝
առաքեալներն ալ կախումն ունեցած
լինէին ի սրբոյն Պետրոսէ. արդ սուրբ
գրոց ո՞ր խօսքը, առաքելական աւան-
դութեան ո՞ր վաւերական վկայութիւ-
նը կայ որ կարենայ ոչ թէ ապացուցա-

նել, այլ պարզապէս նշոյլ մը տալ՝ թէ
այնպիսի կախում մը ունեցած են ա-
ռաքեալները ի սրբոյն Պետրոսէ: Ոչ այն-
պիսի խօսք կայ, եւ ոչ այնպիսի վկայու-
թիւն: «Հոգին սուրբ եպիսկոպոսներ
գրած է՝ Աստուծոյ եկեղեցին կառա-
վարելու համար. «Եզ Հոգին սուրբ տե-
սուչս՝ հովուել ղեկեղեցի Աստուծոյ»:
Սրբոյն Պօղոսի այս խօսքին մէջ չէ ը-
սուած՝ թէ Հոգին սուրբ կ'իսկատար
կերպով դրաւ դանոնք, կամ թէ սրբոյն
Պետրոսի եւ կամ պապին թողուց իրա-
ւասութեան իշխանութիւնը տալ նո-
ցա: Այս միայն ըսուած է՝ թէ դրաւ
հաստատութեամբ, եւ ինքը միայն գը-
րաւ, եւ թէ նոցա եպիսկոպոսական իշ-
խանութիւնը ի Հոգւոյն սրբոյ է, եւ
միայն ի Հոգւոյն սրբոյ: Դարձեալ, եր-
բոր պէտք եղաւ նոր առաքեալ մը դնել
Յուդային տեղը, միջ տուաւ անոր այդ
իշխանութիւնը. միթէ սուրբն Պետրոսն:
Սուրբն Պետրոս ոչ միայն չընտրեց ղին-
քը, այլ եւ ոչ առաջարկեց. նա այսքան
միայն յիշեցուց՝ թէ տասուերիւսքին
մէկը պակաս է. ինքն իսկ ժողովը ա-
ռաջարկեց Բարսաբան ու Մատաթիան:
Եւ վիճակով Մատաթիան ընտրուեցաւ.
Իսկ սուրբն Պետրոս ոչ հրատարակեց եւ
ոչ կոնդակ տուաւ անոր:

Կտեսնեն թէ ինչպէս պարզ տրամա-
խոհութեամբ եւ անժխտելի ապացոյց-
ներով տախնուիրայ կ'լինին հռովմէա-
կանաց բոլոր հնարագործութիւնները՝
որ հաստատուած են ոչ միայն ինքնա-
հնար խօսքերու վրայ, այլ եւ այնպիսի
բաներու՝ որ հակառակ են աւետարա-

(*) Տես Լօմուա, հատոր Գ, էջ 348 349:

նին եւ նախնի դարուց աւանդութիւններուն:

Եթէ եպիսկոպոսները պապին ոչ թէ որդիքն են, հապա եղբայրները, եթէ իրենց աստիճանը՝ իշխանութիւնը՝ ոչ թէ պապէն առած են, այլ ի Քրիստոսէ, եթէ փոխանորդք են ոչ թէ պապին, այլ Քրիստոսի, եթէ ճշմարիտ յաջորդք են առաքելոց, միթէ յայտնի բան չէ՞ որ նոցա հեղինակութիւնը կամ իշխանութիւնը սեպհական բան մի է, եւ ոչ թէ ուրիշէն առնուած, եւ թէ նոքա կանոնաւոր կամ կարգաւորեալ եւ ոչ թէ արտաքոյ կարգի հովիւք են իրենց հաւատացելոց: Եւ այս այսպէս լինելէն ետեւ՝ ո՞չ ապաքէն յայտնի է որ եթէ պապը՝ ըստ որում պատրիարք արեւմտից՝ ունի մէկ իշխանութիւն մը իւր սեպհական վիճակէն դուրս, ուրիշ իշխանութիւն չկրնար լինել այն՝ եթէ ոչ միջնորդական, եւ ոչ թէ կանոնական եւ պատահական: Վասն զի եպիսկոպոսութիւնը յաստուածային իրաւանց լինելով՝ չկրնար լինել պարզ յանձնարարական իշխանութիւն. եւ որովհետեւ յանձնարարական չէ, հարկաւ կանոնական է: Ղարծեալ, եթէ եպիսկոպոսութիւնը սր եւ իցէ կերպով պապէն յանձնուած իշխանութիւն մը լինէր, պապը եպիսկոպոսութեան տէրը կ'լինէր. բայց որովհետեւ այդ իշխանութեան հեղինակը չէ, անոր տէրը լինել ալ չկրնար:

Այս վարդապետութիւնը, որ առաջին դարերուն մէջ մի ժխայն վարդապետութիւն էր, խիստ երկար ժամանակ նաեւ դպրոցներու մէջ մնաց իբ-

րեւ հասարակաց վարդապետութիւնը: — Սուրբն Հերոնիմոս այսպէս կ'ըսէր եւ կ'ըսէր. «Եթէ իշխանութիւն կ'իրնուռես, բոլոր աշխարհս աւելի մեծ է քան թէ քաղաքն: Ի՞նչ բանի կուգայ առջեւ դրուիլ միայն մէկ քաղաքի սովորութեան: Ամեն տեղ ուր որ եպիսկոպոս մը կայ՝ թէ Հռոմ՝ թէ Կոստանդնուպօլիս՝ թէ Հռեգիոն՝ թէ Աղեքսանդրիա՝ թէ Տանիս, այն եպիսկոպոսը նոյն արժանաւորութիւնը եւ նոյն քահանայութիւնը ունի *): Կոեսնե՞ն այս խօսքերուն բացատրութիւնը. կոեսնե՞ն ինչպէ՞ս ասոնցմով նոյն կարգի վրայ կ'ըրուին քահանայութեան կողմանէ ամենայն եպիսկոպոսները, եւ անոնց հետ նաեւ Հռովմայ եպիսկոպոսը: Այն ալ թողումք. ո՞չ ապաքէն այդ խօսքերը յայտնապէս կ'ըսարդեն՝ թէ բոլոր աշխարհիս եպիսկոպոսաց իշխանութիւնը Հռովմայ եպիսկոպոսին իշխանութենէն վեր է: — Յայտնի է պատմութենէն որ նախնի դարերուն մէջ եպիսկոպոսներուն իրաւասութիւն կամ վիճակ տրուելը ոչ երբէք բաժնուած էր անոնց ձեռնադրութենէն: Այս բաժանումը յետոյ եղաւ. եւ այն նաեւ ԺԳ դարուն մէջ անգամ՝ իրաւասութիւն ըստաւոր ուրիշ բան չէր՝ եթէ ոչ մետրապօլիտին պարզ հաւանութիւնը, եւ ոչ բնաւ պապական իշխանութեան մէկ գործողութիւնը **): Վաւերական վկայութեանց նայելով՝ եպիս-

(*) Թուղթ ձեռք:

(*) Ամենէն առաջ Նիկիոյոյ Գ պապը 4280-ին ըսաւ՝ Թէ եպիսկոպոսներուն հաստատութեան

կոպորը երբեմն պարապ մնացած աթոռոյն ժողովրդէն կընտրուէր, եւ գաւառին եպիսկոպոսներէն՝ կհաստատուէր, եւ երբեմն գաւառի եպիսկոպոսներէն կընտրուէր ու պարապ մնացած եկեղեցւոյն ժողովրդէն կընդունուէր. յետոյ մետրապօլիտը կը կատարէր ձեռնադրութիւնը, եւ միանգամայն կհաստատէր. հուսկ յետոյ նոր ձեռնադրեալը (լատին եկեղեցւոյ մէջ) կգրէր պապին ոչ թէ աղերսագիր մը, ոչ թէ հպատակութեան թուղթ մը, հապա պարզապէս թուղթ հաղորդակցութեան: Արդ այսպիսի գործողութեանց մէջ միթէ շուքը անգամ կտեսնուի՞ պապական անմիջական ու կանոնական իշխանութեանը վիճակներուն վրայ:

Գուցէ մէկը ըսէ՝ թէ մետրապօլիտն հաւանութիւնը պապին հաւանութիւնըն էր անուղղակի, իբր թէ ասոր համար որ ինքը մետրապօլիտն ալ պապէն կախեալ էր, եւ մետրապօլիտական իշխանութիւնը միայն Պալիուսը ընդունելէն ետեւ կրնար ի գործ դնել: Ասոր պատասխանը գիւրիւն է. նախ՝ պապին ըսուածը զարգ էր միայն, եւ ոչ թէ նշան մետրապօլիտական իշխանութեան, որովհետեւ հասարակ եպիսկոպոսաց ալ տրուած է՝ Երկրորդ՝ մետրապօլիտներուն պալիուն յուղարկուիլը՝ միայն ուշ ատեն սկսած է, այս ինքն ըզարուն ժամանակները: Երրորդ՝ նաեւ այն ատեն շատ մետրապօլիտներ չկա-

մեցան պալիուսը ընդունել Հռովմէն դրուած դրամական պայմաններուն պատճառաւ. եւ սակայն իրենց մետրապօլիտական իշխանութիւնը ձեռքէ չհանեցին: Ասոնք այնպիսի գործողութիւններ են որ բնականէն ալ աւելի կապացուցանեն եպիսկոպոսաց ու մետրապօլիտաց Հռովմայ աթոռէն բոլորովին անկախ լինելը: Որքան որ հռովմական պալատը աշխատեցաւ մետրապօլիտ եւ եպիսկոպոսի իշխանութիւնները պակսեցընելու, այնչափ այնպիսի մարդիկ որ ուրիշներէն աւելի հարադատ էին եկեղեցւոյ եւ անոր սահմանադրութեանը, մանաւանդ Գաղղիոյ մէջ, բողոքեցին հռովմական պալատին օրէ օր աւելցուցած յանդուգն ձեռներիցութեանց ու պահանջմանցը դէմ: Պալատը Հռովմայ մէջ ԺԶ դարուն այնպիսի քահանաներ ձեռնադրած լինելով՝ որ չէին կրցած ձեռնադրութեան արժանի տեսնուիլ իրենց վիճակացը մէջ, Գաղղիացի եպիսկոպոսները բողոքեցին: Փարիզու 1528ին եւ Մըլէօնի 1548ին ժողովներուն ընդդէմ այսպիսի անկարգութեանց, որոց հետեւանքն էր պապական իշխանութիւնը դարձընել անմիջական եւ կանոնական իշխանութիւն վիճակներուն վրայ: Ո՞վ չգիտեր՝ թէ ԺԷ եւ ԺԸ դարերուն եպիսկոպոսները թէպէտեւ արդէն պապին չորս կողմը պտտող քանեակներ դարձեր էին՝ դէմ կեցան հռովմական պալատին այս վարդապետութեանը *): Ինքն իսկ Պիուսարտ

իրաւունքը այսուհետեւ մետրապօլիտաց ձեռքը չըմնայ, այլ միայն պապին պահուի:

(*) Լօնուա, Կատոլիկ Պ. էջ 652:

չնայելով իւր անդրադեմնականութեանը՝ կըսէ տակաւին. «Եպիսկոպոսը իւր վիճակին մէջ բացարձակապէս ունի կանոնական իշխանութիւն»:

Ապա ուրեմն պէտք է մէկը բոլորովին տգէտ լինի պատմութեան եւ աստուածաբանութեան՝ որ կարենայ պնդել՝ թէ Վատիկանու ժողովը բոլորովին նոր՝ եւ հին դաւանութեան դէմ ընդդէմ հակառակ դաւանութիւն չը հնարեր՝ երբ կըսէ թէ նշուեալ լինի ու որ կալէ «թէ պապին իշխանութիւնը ոչ է կանոնական եւ անմիջական թէ ի վերայ ամենայն եկեղեցեաց եւ թէ ի վերայ միոյ միոյ ի նոցանէ: Թէ ի վերայ ամենայն հոգեւորաց եւ ի վերայ ամենայն հաւատացելոց եւ ի վերայ միոյ միոյ ի նոցանէ»: Այսպիսի մասն հաւատոյ բոլորովին բաժանումն կ'ընդէնդ մէջ գիտութեան եւ հռովմէական կաթոլիկութեան. վասն զի ու որ կուզէ այժմու հռովմէական կաթոլիկութեան մէջ գտնուիլ՝ պէտք է որ կամաւորապէս աչքը փակէ ու չտեսնէ պատմութեան մէջ իրօք գտնուած բանը, եւ ու որ գիտութեան հաւատարիմ՝ կուզէ մնալ՝ պէտք է անպատճառ հերքէ ու մերժէ այժմու հռովմէական կաթոլիկութիւնը: Արեւել չէ այսուհետեւ այս երկու բանը իրարու հետ միաբանել, բայց եթէ ասով որ հռովմէական եկեղեցին հաւանի ընելու՝ թէ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը ոչ է եպիսկոպոսաց ու պապին համաձայնութեանը վրայ, եւ սրբազրէ իւր բոլոր գործողութիւնները ըստ կանոնաց նախնի կաթողիկէ եկեղեցւոյ:

Բ. — Տեսանք ուրեմն թէ ինչ բան է եպիսկոպոսը՝ պապին հետ բաղդատելով. հիմայ տեսնեմք թէ ինչ բան է քահանային ու հաւատացելոց հետ բաղդատելով: Շատ անգամ կ'ընան ոմանք նուաստացընել զեպիսկոպոսը պապին առջեւ, եւ նոյնչափ բարձրացընել քահանայէն ու հասարակ հաւատացեալներէն վեր: Երկուքն ալ հաւաստաբաղէս մէկ մոլորութիւն է:

Մենք արդէն ցուցըցինք՝ թէ իրական տարբերութիւն կայ ընդ եպիսկոպոսին ու պապ քահանային, բայց այս ըսել չէ թէ եպիսկոպոսը իրաւունք ունի քահանային վրայ կամ հասարակ հաւատացելոյն վրայ որպիսի եւ իցէ տիրապետութիւն բանեցնելու: Ոչ երբէք: Սուրբն Պետրոս եպիսկոպոսին ու քահանային մի եւ նոյն անունը տալով կըսէ անոնց յայտնապէս. «Մի տիրապետէք հօսին, հապա օրինակ եղէք անոր. թէ իբրեւ Կիւրիոս վիճակացն, այլ ինչեւ օրինակ Կօպէ» (Ս. Պետրոս Ե. 1. 2): Արդ եթէ եպիսկոպոսական իշխանութիւնը տիրապետական իշխանութիւն մը չէ, հապա ինչ բան է: Ասուաւարչական իշխանութիւն մի է: Սուրբն Հերոնիմոս յիշաւի կ'ընենցէ այս խօսքը, բայց արդէն տեսանք որ նա այդ իշխանութիւնը քահանայից ընդհանուր ժողովոյն կուտայ, եւ ոչ եպիսկոպոսին միայն. իսկ եպիսկոպոսական իշխանութիւնը ճիշտ կերպով բացատրողը Պօղոս առաքեալն է, որ պատշաճ այսինքն կառավարող կանոնանէ զինքը. «Հոգին սուրբ եղ տեսուչս հովուել զեկեղեցին Աստուծոյ»:

Ուրեմն բոլոր խնդիրը ասոր վրայ է որ հասկցուի՝ թէ արդեօք որքան է ճշդիւ այն իշխանութիւնը՝ զոր սուրբն Պօղոս կուգէ հասկցնել այդ խօսքովը։ Ինքն իսկ կսովրեցնէ մեղի առ հռովմայեցիս գրած թղթին մէջ, երբ եկեղեցւոյ վերակացուն վրայ կխօսի (ԺԲ, 8)։ Վասն զի այն վերակացուն, այն ամենէն առաջինը, անշուշտ ուրիշը չը կրնար լինել՝ եթէ ոչ եպիսկոպոսը։ Թէպէտ եւ ուրիշ տեղ կըսէ սուրբն Պօղոս՝ թէ եպիսկոպոս չեղած տեղը հասարակ քահանայն նախագահ կլինի, վերահայրաւոր ամենայն կերպով կյարմարի սրբոյն Պօղոսի դիտաւորութեանը, որովհետեւ կցուցընէ թէ այն բառով կը հասկցուի ուրիշներուն վրայ կեցողը՝ իբրեւ առաջին։

Բայց որովհետեւ կարելի է այդ բառին աւելի ընդարձակ նշանակութիւն մը առնել՝ քան թէ ինչ որ իրօք կնշանակէ, սուրբն Պօղոս ամենայն դժուարութեանց առջեւ առնելու համար ինքը կըացատրէ իւր ըսածը։ Եկեղեցւոյ մէջ վերակացութիւն կայ ըսելով կհասկնայ վերակացութիւն փոխ կամ խնայ, եւ ոչ թէ վերակացութիւն ինքնիշխան հրամանատարութեան։ «որ վերակացութիւն» փոխ։

Տեսա՞ր որքան բաղայայտ՝ որքան յըստակ է զուրցուածքը։

Ապա ուրեմն ըստ սրբոյն Պօղոսի՝ եպիսկոպոսը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ եկեղեցւոյ վերակացուն կամ նախագահը, եւ քահանայական ճերակուտին առաւելին անդամը։ Տեսու՞չ է նա հօտին այս մտքով՝ որ կառաջնորդէ անոր,

աչք ունի վրան եւ կ'արծեցնէ զինքը իբրեւ զհօտ Աստուծոյ։ Բայց հօտ ըսելով պէտք չէ կարծեմք թէ հաւատացեալներն ու քահանաները բանակաւորութենէ ու ազատութենէ զուրկ ոչ խարներ են, եւ անոնց մէջ միմիայն բանական արարած եպիսկոպոսն է։ Ո՛վ որ այս բազմաթիւնը այսպէս հասկնայ՝ կսխալի։ սխալ մտածութիւն է ըսելը՝ թէ քահանայք եւ հաւատացեալք լսկ կրօնական քրիստոնեաներ են, եւ ներքին զքրիստոնեայ միայն եպիսկոպոսն է։ Կրաւորական քրիստոնեայ չկայ, այլ ամենայն քրիստոնեայք ներգործական են։ Անբանից առաջնորդող հովիւը կարող է պէտք եղած տեւեր անոնց վրայ ոյժ բանեցնել։ Բայց մեր ըսած բանական հօտին բանը այնպէս չէ։ «Բռնութիւն մի բանեցնէք» կըսէ սուրբն Պետրոս, այլ պատկառեցէք եկեղեցւոյ իւրաքանչիւր անդամին ունեցած յօժարամտութենէն զոր Աստուած տուեր է անոր։ Կրօնական չէ ինչ հօտ է Աստուծոյ, վերահայրաւոր չէ ինչ հօտ (Եւանգելիոյ, այլ յօժարութեամբ ըստ Աստուծոյ)։ Եթէ սուրբն Պետրոս իւրաքանչիւրին յօժարամտութիւնը կուգէ որ պահուի, յայտնի բան է որ ամենուն յօժարամտութիւնն ալ կկամենայ։ արդ ի՞նչ բան է այս յօժարամտութիւնը որ կպահանջուի եկեղեցւոյ իւրաքանչիւր անդամէն, եւ նոյն իսկ ամբողջ եկեղեցիէն, եթէ իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ ինքնագլուխ կառավարութիւնը՝ ոչ թէ միայն եպիսկոպոսին ձեռքովը, եւ ոչ միայն քահանայից ձեռքովը, հապա ամբողջ եկեղեցի

ղիէն: Աստիք են ահա եպիսկոպոսին հովուական եւ նախագահական իշխանութեան սահմանները. իշխանութիւն մը՝ որ ոչ բռնադատական է եւ ոչ ինքնիշխանաբար հրամայողական, այլ իշխանութիւն փութոյ եւ իննամոց, առաջնորդութեան եւ ազդեցութեան:

Անտարակոյս կան գիւղութեանք՝ որոց մէջ այս ազդեցութիւնը պէտք է մեծ լինի. օրինակի համար, երբոր վարդապետութեան մը վրայ ելած վէճերը կամ շահու եւ կրից տատճառաւ ծագաց կռիւները շիւթութիւն կձգեն եկեղեցւոյ անդամներուն մէջ, եւ ամեն մարդ կցանկաց որ մէկ ժամ առաջ իրազուցութիւն ու սէր միաբանութիւն լինի. վասն զի այնպիսի ժամանակ որո՞ւ գիմելու է՝ եթէ ոչ անոր որ իւր տաշտօնով ամենէն վեր է իբրեւ նախագահ եւ իբրեւ առաջին հովիւ, եւ կամ նաեւ երբոր եկեղեցւոյ մը եպիսկոպոսը սերիջ քաղաք մը կ'յոռալարի ու որ այնտեղ նոր եկեղեցի մը հաստատէ. որովհետեւ հիմնադիր պատուանունը կստանայ, հարկաւ այն նոր եկեղեցւոյն գեւ անվորձ անդամոցը վրայ մեծ ազդեցութիւն մը կունենայ. եւ այս բանս շատ բնական է: Սակայն որչափ ալ օրինաւոր ու մեծ լինի այդ ազդեցութիւնը, ոչ երբէք պիտի դառնայ ինքնահաճոյ հրամայողական կամ բռնաւորական իշխանութիւն: Այս է ահա այն վտանգը՝ որոյ մէջ իրիստ շատ անգամ կընկնին մարգիլ, թէպէտեւ իոհական ու խղճմտանգուոր քրիստոնեաներն ալ միշտ կարողացեր են անոր դէմ՝ կենալ:

Այս վարդապետութեան դէմ մէկ առարկութիւն մը միայն կարելի է բնել, որ է այս.

Սուրբ Պօղոս կ'աւտուիրէ, կըսեն, Տիտոսի՝ որ պապականութիւնները շտկէ, եւ քաղաքներու մէջ քահանաներ դնէ (Ա. 5). Նմանապէս Տիմոթէոսին՝ կ'պատրէ պատուիրել՝ որ ամեն մարդ աւարատ լինի. «Ձայս պատուիրեա զի աւարատք իցեն (Ա. Տիմ. Ե, 7): Իրաւունք կուտայ անոր քահանաները՝ դատելու, բաւական է որ արդարութեան օրէնքները սրահուն (Ա. 19): Արդ ո՞չ ապաքէն կնշանակէ այս բանս՝ թէ եպիսկոպոսը այնպիսի գերագոյն եւ բացարձակ իշխանութիւն ունի՝ որոյ առջեւ քահանայք եւ հաւատացեալք անպատճառ պէտք է խոնարհեցնեն իրենց խելքը եւ կամքը:

Անոր պատասխանը գիւրլին է. «Նախ՝ յայտնի է որ եպիսկոպոսը իբրեւ կառավարիչ եկեղեցւոյ՝ տարածական է յանդիմանութեան արժանի գործողութիւններն ու անձինքը՝ դատաւարատելու. ապա թէ ոչ՝ ինքը անձամբ տարածական կ'լինի եղած անկարգութիւններուն. բայց կարելի է իրաւունք ունենալ դատաւարաւորի բանը՝ դատաւարատելու՝ առանց անով բացարձակ իշխանութեան մը տէր լինելու:

Երկրորդ՝ սուրբ Պօղոս երբոր կ'աւտուիրէ Տիտոսի որ քաղաքներուն մէջ երկոցունք հաստատէ՝ վրայ կըբերէ թէ «Ի՞նչ կերպով որ ես քեզի պատուիրած եմ: Ուրեմն ինքը այս միայն կ'պատրէ որ նա՝ իբրեւ հիմնադիր՝ նայի որ իւրաքանչիւր հիմնած եկեղեցիներուն քա-

հանձնները ունենան իրեն պահանջած կատարելութիւնները, զորս նորէն կը յիշէ, բայց բնաւ ամենեւին իրաւունք չտար իրեն նշանակելու զանոնք ինքնահաճոյ կամօք, քանի տեղ չգնելով անւանդութիւնը, եւ բռնաւորական իշխանութեամբ: Վասն զի նաեւ սուրբն Դուկաս կը հասկընէ մեզի՝ թէ նրբան է առաքելոյ՝ եպիսկոպոսի եւ երիցս իշխանութիւնը եկեղեցւոյ ընտրութեանը հետ միտցած՝ երբոր կըսէ թէ Պօղոս եւ Բառնաբաս քահանաներ ընտրել կուտային եկեղեցեաց մէջ (Գործ. ԺԳ, 22): Արդէն զխոնարհ բան է որ առաքելալը այն ընտրութեան նախագահ կլինէր, բայց ընտրութիւնը չէր ոչնչացնէր: Այս ընտրութեան իրաւունքը զոր հաւատացեալը կընէին, անժխտելի բան է: Աղեքսանդրիոյ Գլխորդներուն եկեղեցական սահմանադրութիւնը կը վկայէ ասոր՝ նոյն խի եւ իրար դարուն մէջ (*): Սուրբն Մատթէոս եւ անոր հետ Բարնաբաս ամբողջ ժողովէն նշանակուած էին առաքելալ յինելու Յուդային տեղը: Սարկաւագները ընտրողը Երուսաղէմի եկեղեցին էր (Գործ. 2, 5 եւ 6): Նաեւ այրին ամգամ պէտք էր ընտրուէր (Ա. Տիմ. Ե, 9): Եկեղեցւոյ մէջ կառավարութեան գլխաւոր կերպը ընտրութիւնն էր ամեն տեսակ պաշտօններու (Բ. Կոր. Բ, 19): Այսպէս ահա ամենայն եկեղեցի ինքզինքը կ'իստաւարէր՝ իւր եպիսկոպոսին առաջնորդութեամբը, եւ անով կարդարանար

եպիսկոպոսին այս սահմանը որ հիմա գրեթէ բոլորովին մոռցուած է. «եպիսկոպոս լինելն է գլուխ լինել մէկ եկեղեցւոյ՝ որ իւր սեպհական կենօքը կապրի ի մեծի միութեան կաթուղիէ եկեղեցւոյ» *):

Բայց յայնմանէ, սուրբն Պօղոս Տիմոթէոսի պատուէրներ տուած ժամանակը որոշ կերպով կցուցնէ՝ թէ ինչ է պատուիրածը «Ձայս պատուիրեալ»։ Իսկ արդ երբոր բացատրութիւնը կարգայ մէկը՝ գիւրաւ կատենէ որ խօսքը միայն այնպիսի պարտաւորութեանց վրայ է՝ որ արդէն հրամայուած են ի բնական օրինաց: Այսպիսի պատուէրներ տալու համար հարկ չէ որ մէկը օրէնսդրական բացարձակ իշխանութիւն ունենայ: Վասն զի պատուէր խօսքը այսպէս աւելի կ'հասկցուի իբրեւ քարոզութիւն կամ խրատ. «Ձայս պատուիրեալիք եւ ուղուցիր»։ ահա սրբոյն Պօղոսի նոյն խոսքերը. «Ձերն մի պատուհասեցեալ այլ աղաչեալիք իբրեւ զհայր, զերիտասարգս իբրեւ զեղբարս, զպառաւունս իբրեւ զմարս, զմանկամարդս իբրեւ ընթրս» (Ա. Տիմ. Ե, 1, 2): Շխտակն ըսեմք, միթէ այս եպիսկոպոսին բացարձակ ինքնահաճոյ եւ անսահման իշխանութիւն տալ է:

Վերջապէս՝ երբոր քահանայի մը վրայ ամբաստանութիւն լինի, ոչ ապաքէն բնական է որ նորա դատաւորանին գահագլուխ եպիսկոպոսը կլինի: Սուրբն Պօղոս իրաւունք չտար Տիմոթէոսին ինքնակամ դատաւարտելու այն

(*) «Ձեպիսկոպոսն ամենայն ժողովոյն ընտրեաց»։ Կանոն. Բ, 54:

(*) Պօղոսի եպիսկոպոս փերիկէօ քաղաքի:

քահանաները՝ որ իրեն յանցաւոր կե-
րեալն. ընդ հակառակն պարտական է՝
կրթէ՝ անոնց դէմ յարախօսութիւն չըն-
դունելու « առանց երկու կամ երեք վը-
կայի » (անգլ. 15)։ Սրբոյն Պօղոսի խօսքը
ամբաստանութեան վրայ է, ոչ թէ դա-
տաստանի. գատատանը ի նմին իսկ
Քրիստոս պահած է ոչ թէ եպիսկոպո-
սին, հապա եկեղեցւոյն, « Աստուծոյ յե-
կեղեցւոյն »։ Եպիսկոպոսը պիտի լինի ա-
ռաջին գատաւոր, բայց ոչ միակայն դա-
տաւոր. գատաստանն ալ պիտի լինի
ըստ օրինաց, ոչ թէ ըստ քմաց եպիս-
կոպոսին։

Եպիսկոպոսական իշխանութիւնը քա-
հանայից եւ հաւատացելոց վրայ այս
կերպով որ հասկնամք՝ բոլորովին հա-
մաձայն կ'դնենք եպիսկոպոսներուն
արուած գլխաւոր տիպոսին, որ է նո-
ցա առաքելոց յաջորդ լինելը։ Վասն զի
առաքեալք յիրաւի յապարհաւ մար-
դիկ էին, այս ինքն ընտրուած, իբրեւ
նուիրակ քրիստոնեաներ՝ որոց պաշ-
տօնն էր երթալ քարոզել Քրիստոսի
վարդապետութիւնը, շնորհքը տարա-
ծել, եւ սովորեցնել մարդկանց՝ թէ ինչ-
պէս պէտք է սրահեննորա պատուիրան-
ները *)։ Առաքեալներն էին նաեւ անթը-
շխան վկայք Քրիստոսի. բայց այդ յա-
կութիւնը հասարակ աշակերտներն ալ
ունէին. եւ նոցա լսկ անձնական յա-
կութիւնն էր. ուստի չէր կրնար ա-

ռաքելութեան սեպհական յառկութիւ-
նը լինել. Առաքելութեան իսկութիւ-
նը յայտն է՝ որ առաքեալը լինի գերա-
գոյն վկայ Քրիստոսի ի պաշտօնէ, եւ
ընտրեալ ամենայն աշակերտաց մէջէն՝
ոչ թէ իբրեւ օրինակ. Աւետական ցեղին
եւ հրէական քահանայութեան, այլ
մանաւանդ նոյն իսկ ապոստոլներէ ցե-
ղից, այս ինքն ամբողջ Ժողովրդեանն
Աստուծոյ, որպէս զի անով բովանդակ
եկեղեցին ներկայացընէ, եւ ի պաշտօնէ
վկայութիւն տայ բոլոր եկեղեցւոյ մէջ
Քրիստոսի վարդապետութեանը, շնոր-
հացը եւ բարոյականին։ Առաքեալները
բոլոր եկեղեցին չէին, բայց զեկեղեցին
պաշտօնական ու գերագոյն կերպով
կներկայացնէին. վասն զի գերագոյն
վկայք էին Քրիստոսի. նոյնպիսի էին
եւ նոյնպէս են նոցա յաջորդները, այս
ինքն եպիսկոպոսները։

(Ի յեզրափակ)

Գ. Ա. Ա.

Ժ.ՈՂ.ՈՎ.ՐԴԱԿԱՆ ԴԱՍԽԵԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ.

(Շարահանութիւն)

ԱՐԵՎԱԿԱՆ.

Բովանդակ արարածոց մէջ, որ յԱ.գ-
տուծոյ նտեղծուեցաւ՝ մեզ հիացնող-
ները եւ մեր ուշադրութիւնը գրաւող-
ները երկնային լուսաւորքն են, որ կը
կոչուին ապաղ, արեգակ, Լուսն, եւն. ո-
րոնք իրենց գեղեցիկ եւ վայլուէ մար-
միններովը երկնային կապուտակու-

(*) Առաքելոց ընտրութիւնը միշտ նոյն կերպով
է եղած։ Պէտք չէ մոռնալ սրբոյն Պօղոսի եւ սրբոյն
Մատթիայ ընտրութիւններուն մասնաւոր պարտ-
գաները։

Թեան մէջ տարածուած՝ զուարթ տեսարան կընծայեն ամեն զգայուն բնութեան:

Այս փայլուն հրաշակերտաց մէջ նըշանաւոր է արեգակը թէ իր լուսափայլութեամբը եւ թէ երկրիս վրայ ունեցած ներգործութեամբը. որոյ ջերմութեամբն բոլոր երկրաւոր գոյութիւնը զօրութիւն եւ կենդանութիւն կզգենուն:

Սրբազան պատմիչը արեգակն եւ այլ աստղաց մասին կգրէ, որ Աստուած իր վեցօրեայ արարչութեան չորրորդօրը ստեղծեց, որոց մէջ բոլանդակելով առաջին աւուր ստեղծած լոյսը՝ սահմանեց, որ երկրիս լուսատու լինի: Բայց այս դարու քննաբանները առաջին լուսոյ ստեղծման օրը ի նկատի ունելով, կասեն, երբ լոյսը գոյացաւ, թէ արեգակը՝ թէ լուսինը՝ թէ աստղերը եւ թէ ուրիշ մոլորակներ՝ ընդ որս եւ երկրիս առաջին օրը լուսոյ հետ ստեղծուեցան: Բայց երկրիս մթնոլորտը գեոմաքրած եւ պարզ վիճակի մէջ չլինելով՝ տեսանելի կերպով չէր լուսաւորէր զաշխարհս, միայն իր առանցքին վրայ դառնալով կկերպաւորէր լուս եւ գիշեր:

Գալով չորրորդ աւուր արարչագործութեան արեգակն լուսնի եւ աստեղաց, կասեն, թէ երկրիս լուսատու եւ ժամանակ ցոյց տուող նշան լինելու համար է Մովսէսի այն խօսքը՝ ինչպէս ծիածանը անձրեւայլին օրերին հաշտութեան նշան դրուած լինելու համար:

Իսկ թէ ընչո՞ւ Մովսէս այնպէս կգրէ, կասեն. սրբազան պատմիչը աշխար-

հիս բնական երեւոյթները ընդհանրապէս ինչպէս կերեւնան՝ այնպէս կպատմէ առանց ուշագրութիւն անելու ուրիշ ուսումնական ճշմարտութեանը. զարեգակն եւ այլ աստղաց համար գրուած կտեսնեմք թէ արեգակը մայր մտաւ, արեգակը ծագեցաւ, լուսինը խաւարեցաւ, աստղերը վեր ընկան եւ չհաւանական է որ ինչպէս ասողաբան խական գիտութիւնը կսովորցնէ, այնպէս չէ, այլ ինչպէս որ մենք կտեսնենք՝ այնպէս կխօսինք:

Որքան որ սուրբ գրոց ուղղութեամբը հակառակ չէ ուրիշ այս կարծիքը բայց մենք նոյն սուրբ գրոց ուղղութեանէն չհեռանալու մօտ կասենք, լոյսը որ առաջին օրը ստեղծուեցաւ, երկնային հորիզոնի մի կողմը տարածուեցաւ եւ առանց մի մոտնաւոր լուսատու մարմինէ յառաջ գալոյ՝ իր երեւնալովը եւ չերեւնալովը գիշեր եւ ցորեկ կձեւանար, որով կլինէր օր: Բայց չորրորդ օրը Աստուած արեգակը՝ լուսինը եւ աստղերը ստեղծելով՝ նոյն լոյսը արեգակն մէջ կեդրոնացրեց, եւ առանձինն օրական շրջանով երկրիս նորա վերայ դառնալը սահմանելով՝ եղեւ կանոնաւոր տիւ եւ գիշեր, որ է մի օր:

Աստղաբաշխական գիտութիւնը կը սովորցնէ, որ քաց ի հաստատուն աստղերէն, որ ինքնալոյս մարմիններ են բոլոր մոլորակները լոյս առնելու համար արեգակն շուրջը դառնալէն զկնի, իւրաքանչիւրն եւս իրենց վերայ կդառնան: Ամենիմաստ ճարտարապետի մոլորակաց այսպէս սահմանելը որքան որ երկրիս վերայ ազդելիք ներգործու-

թեանց մասին է, երկրիս իր վերայ շար-
 փումն էլ կիմանամք նորա իր գոյու-
 թեան եւ գրութեան մէջ անփոփոխ
 եւ անաղարտի մնալու համար լինելը,
 որով թէ հոգք իրենց օրպիսութիւնը
 եւ աճումն ապու զօրութիւնը կալա-
 չեն, եւ թէ ջուրք իրենց լուծական բը-
 նութեամբը չտարածելու եւ երկրիս
 հողային մասը չաղականելու սահմա-
 նի մէջ կմնան:

Երկնային երեւոյթներն մասին ի հը-
 նումն, քանի որ մարդկային ազգը բը-
 նութեան այս արարչագիր սահմաննե-
 րին անտեղեակ էր, զանազան նախա-
 պաշարմանց ծնունդ կտար. ինչպէս
 երբ որ արեգական խաւարումն տես-
 նար, կհամարէր մի տէրութեան կոր-
 ծանումն կամ փոփոխութեան խաւա-
 րումն կոահմանէր չարեաց պատահ-
 մանց պատճառ. աստեղայն անկումն
 կամ ցոլացմամբ աներեւութանալն մահ
 մեծամեծ եւ երեւելի արանց. գիտաւոր
 աստեղաց երեւումն պատերազմ, սով,
 սրածովիւն եւն, որոնք ոչ այլ ինչ
 էին, բայց եթէ բնական երեւոյթներ
 Բայց Մովսէսի պատմութեանը նա-
 յելով, արեգակը լուսինը եւ աստեղք
 սահմանած են նաեւ նշան լինելու որ-
 պէս Ժամուց եւ Ժամանակաց, նոյնպէս
 եւ Աստուծոյ կողմանէ ապագայումն
 յայտնելի ճշմարտութեանց: Ինչպէս արե-
 րեգական շողի մինչեւ տասնեւհինգ
 աստիճան դառնալը նշան եղեւ եղեկիա-
 յին մահամերձ հիւանդութենէն յա-
 ռողջութիւն դառնալու. աստղի երե-
 ւումն յարեւելա՝ նշան ցոլացաւ մոգուց
 Սեփայի ծննդեանն յերուսաղէմ. Բը-

րխտոսի Փրկչին մերոյ խաչելութեան
 Ժամանակ արեգական եւ լուսնի խաւա-
 րելն նշան եղեւ կամ ըստ Շնորհալոյն՝
 քարոզ եղեւ Քրիստոսի Աստուածու-
 թեանն, եւ բարկութեանն Աստուծոյ
 ընդ ամբարշտութիւն մարդկան. նաեւ
 արեգական եւ լուսնի խաւարելն կամ
 արեան գունի փոխուիլն, եւ աստեղաց
 յերկնից թափուելն նշան դրուած է ի
 Քրիստոսէ կատարած ի աշխարհիս:
 Այսքանս առ այս բաւական համա-
 բելով՝ մենք դառնանք մեր Ժողովրդա-
 կան դաստիարակութեանն:

Բայ ի արեգակէն չկայ մի արարած,
 որ իր ներքին եւ արտաքին յատկու-
 թեամբն բացայայտ կերպով կարող լի-
 նի քարոզել Աստուծոյ մեծ վայելչու-
 թիւնը եւ նորա նախախնամութիւնը.
 կարծես Աստուած էլ, որ արեգակը
 ստեղծած է տիեզերքիս մէջ մի միայն
 լուսաւոր եւ լուսատու, իր Աստուա-
 ծութեան միութիւնը եւ երեք անձնա-
 ւոր զօրութիւնը մարդոց ցուցանելու
 համար արած է. Հեթանոս փիլիսոփա-
 ները բազմաստուածութեան դարու մէջ
 տիեզերքս կառավարող մի գերագոյն
 էակ լինելը՝ արեգական գեղեցկութե-
 նէն, զօրութենէն եւ միութենէն հաս-
 կացան:

Քրիստոնէական հաւատոյ վարդա-
 պետութեամբ լուսաւորեալ անձինք մի
 դաւանեալ Աստուածութեան մէջ եր-
 րորդութեան անիմանալի խորհուրդը
 նորանով իբրեւ աւելի իմանալի եղա-
 նակաւ կարացին բացատրել այն հե-
 թանոսաց, որոց միտքը աւետարանա-
 կան լուսոյ ճառագայթներէն զուրկ

լինելով՝ կտկարանային հաւատալ եւ ընդունել երրորդութեան խորհուրդը ի միում Աստուածութեան։

Յոյնք՝ եգիպտացիք եւ այլ աղքերը որոնք մարդու տկարութիւնը ճանաչելով մի զօրաւորի պահպանութեան կարօտ լինելը զգացին, մինչդեռ կրփնաւէին գտնել այն հղորը եւ չկարողանալով մտօք հասու լինել՝ սկսան իրենց կուռքերէն խնդրել իրենց պաշտպանութիւնը։ Պարսիկք միայն եղան որ արեգակը աւելի նմանութիւն Աստուծոյ համարելով՝ Միհր անուամբ աստուածուցիցն եւ պաշտեցին։

Թէ որ Աստուծոյ այս չքնադակերտը հեթանոսական դարու մէջ եղողներին ի պաշտօն իւր հրաւիրեց, մեզ քրիստոնէիցս այլ մտօք նկատելով կարտաւարէ՝ այս է տեսնելով նորա պայծառութիւնը՝ Աստուծոյ անհուն լուսաւոր փառքը իմաստասիրել տեսանելով նորա գեղեցկադիր մեծութիւնը, Աստուծոյ մեծազօր տէրութիւնը ճանաչել տեսնելով նորա կենսատու զօրութիւնը եւ ներգործութիւնը, Աստուծոյ նախանշանով գթութիւնը միտք բերել որ ամենը ստեղծեց եւ խնամք կարահալանէ։ Պօղոս առաքելուն եւս նոյնը կքարոզէ ասելով, «Անբերեցութիւն Աստուծոյ արարածովքս իմացեալ տեսանին»։ այս է մշտնջենաւորութիւն, զօրութիւն, եւ Աստուածութիւն նորա։

(Ի յեպայս)

ՍԵՐՈՂԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.

ԱՍՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ԿԱՇԱՆՅ ՎԵՐԱՅ.

«Խորհուրդս այս մեծ է՝ զայց հո տեսմ ի Քրիստոս եւ յեղեցի».

Եփես. Ե. 32.

Ի՞նչ է արդեօք այս խորհուրդը՝ որ այդպէս խիստ սրտառուչ եւ բացազանչում, ով հեթանոսաց վարդապետ սրբազանդ Պօղէ. մի թէ դորանից մեծ՝ դորանից փրկաւէաներ չլին, որոց զանազանութիւն այնքան շատ է՝ զոր մարդիկ իւրեանց անցուկ եւ աղքատիկ մտքով չեն կարող որոշել եւ սահմանափակել։

Կան այս պատմականում է երանելին, շատ կան, ինչպէս ուղղափառ սուրբ Եկեղեցին եօթն է բաժանում, եւ կայ դորանից գուցէ մեծը եւս, բայց եւ դորան իրաւամբ նմանեցուցանում եւ Քրիստոսին եւ նորա սուրբ Եկեղեցոյն, ըստ որում է խորհուրդ նոր օրինաց հաստատումը Քրիստոսից՝ որով տրուած է լինում շնորհք ամուսնութիւնը սրբութեամբ պաշտողաց համար, եւ հաւատարմութիւն մեծ եւ բացազանչում նորա համար՝ որ ամուսնութեան արգասեօք՝ այս ինքն ծննդական անցմամբ նիւ է չէ բաղմանդատկած հաւատացելոյ ներունդ, միւս խորհուրդքում վերայ կարող են կատարուիլ։

Եպաքէն ոչ ոք չի տեսնում Սոլմէս Հրէից խստասրտութեան, իսկ Մահմէտ իւրայնից բարուց համեմատ բազմակիւնութեան հեւեւած, միանգամայն արձակման թողութիւն կամ անպահարկութիւնը տուել են Հրէից եւ մահմէտականաց։ Մայց ինչպիսիք ասանք Քրիստոնէական ընդհանրեցուց համար, որոյ

մէջ ևս՝ բացառութեամբ զհեղական և հասարակ կեանքերի, այնքան արհամարհ և այնքան ստորին կարգի, մի հասարակ ծէս է ճանաչուած, և այնքան փոքր կերևի իմ քարոզած մեծ խորհուրդը, որ կարծես թէ հրէական և մահճատական ամուսնական դաշնակցութիւնից՝ համարեա՞նք ինչ՝ կամ մի աննշան տարբերութիւն ունի։ Թող սոցա վերաբերեալ գանգատը մնայ մի ուրիշ յարմար ժամանակամիջոցի, ինչպէս ամուսնութեան սկզբնաւորութեան վերայ, որոյ համար է մեր իսկ նպատակը։

Երկրորդն լծակցեղևաց, այս ինքն երկրասարդի և օրիորդի ամուսնութեան համար նախնական պատրաստութեան սովորական բառով՝ *Աշանագրութիւնն է ասովում*։ Աշանագրութիւնն ընդարձակապէս առնելով՝ հաստատելի մի իրողութեան առհասարակ իմն է։ Այս ասհմանը թէ և կվերաբերի ամեն պայմանի, ամեն առուտրի, ամեն դաշնակցութեան և ինչ, սակայն յատկապէս առնելով՝ կենթադրէ մանաւանդ մի երկրասարդի և մի օրիորդի փոխադարձ հաւանութեամբ ընդ միմիանս ամուսնութեան սուրբ լծի տակ հպատակելոյ հաւատչեայն, որոյ երեւելի նշանն է մի մատանի և մի վայց։ (Վիամամբ*)

(*) Այս դիտումն է սրբազան Հարց. Թէ երկրասարդը խոստովանում է վկաների մօտ իւր անկարողութիւնը իշխել իւր մարմնոյն. ես ասում է այս առհաստատէի իմ մարմնոյ իշխանութիւնը յօժարութեամբ յանձնում եմ այս օրիորդին։ Եւ օրիորդը սիրով ընդունում է, կրելով մատանին մատում, ի նշան յաւիտեան ի սրտէ սիրելոյ նորան, եւ վայն կրելով զկոյ վերայ, ի նշան յաւիտեան պահպանութեան համետունեան մի միայն ի վայելումն

ասում եմ փոխադարձ հաւանութեամբ, այս ինքն ընտրել, հաւանել, ապա ամուսնանալ։ Բայց արժան է մտածել, թէ ում արդեօք կամ որոց արժան է ընտրել զկենացացուն կամ զհարսնացուն, որպէս զի յետ պսակման չծաղի նոցա միջ անախորժ իմն կենակցութիւն։ Ամանք ի նորասիրաց տան այդ ընտրութեան միայն փոխացացուն և հարսնացուն որոշումը՝ օրինակ բերելով եւրոպացի ազգեր, զօ. Գերմանացիքը, Անգղիացիքը և ինչ. ասում են՝ լաւ է երկար միջոց, այս ինքն ամուսնորով տարիներով իրարու մօտ մնան, փորձեն զերեւար, թէ հաւանելի են արդեօք բնատրութիւնը, յարմար են ի կենակցութիւն, միւս փորձերը թող մնան. իսկ եթէ ոչ, մնաս բարով. բայց համեստութիւնը ո՞ր պիտի թողուն՝ ում տան, այդ իմ հակացողութիւնից բարձր է։

Գուցէ պատասխանեն նորասէրք. Եւրոպական շատ ազգերի երկրասարդք և երկրասարդուհիք ապագայում ծաղկիք վտանգը կանխաւ զուշակելով՝ իւրեանց կուսութիւնը սրբութեամբ պահում են. ուրեմն մեր Հայոց ընտրելքն էլ թող պահեն, և կպահեն։

Եւստ լաւ. զիցուք թէ նորանք կպահեն, ով գիտէ զուցէ՝ եղանակի ազդեցութեամբ նոցա ողջախոհութիւնը բուռն է

նոյն երկրասարդի իսկ ձեռնամաճի ժամանակ՝ ձեռք վկաների մօտ կրտայ յաջ երկրասարդին, խոստովանելով եւ նա իւր անկարողութիւնը իշխել իւր մարմնոյն. ես ասում է, այս ձեռն նորս յաջը տալով՝ իմ մարմնոյ իշխանութիւնը յանձնում եմ այս երկրասարդին։ Ըստ այնմ, զի այրն մարմնոյ իւրում ոչ իշխէ, այլ կինն, եւն։ Ս. Կորնթ. Ե. 4։

կրից վերայ, կամ դուցէ նոցա երիտա-
սարդք եւ օրիորդք լուսաւորուած կրթ-
թուած մէկ մէկ հրեշտակներ . . . Եւ, կա-
րողանում են՝ եթէ սուտ չէ, պահել իւր-
եանց կուսութիւնը, և կամ նորանք զայդ
ոչ մեղք են ճանաչում և ոչ ամօթ: Բայց
դուք նորասէր եղբարք, կերաշխաւորէք՝
որ Հայաստանի եղանակը այդ բնավիշակու-
թիւնը ունի, կերաշխաւորէք՝ որ Հայոց
նորասէր այնքան զարգացած լինին ուս-
ման մէջ՝ որ միմեանց պատահելիս նո-
ցա խօսակցութիւն լինի այն վսեմ գա-
ղափարի վերայ, որ կենդանութիւնը ան-
գամ մոռացած լինին, և կերաշխաւորէք՝
որ նոքա մեղք ճանաչելով չսեանան խրդ-
ձի դէմ, և ամօթ չճանաչելով չկարմրին
մարդկանց պարկեշտ դասակարգի առաջ:
Ատանգնապի՛ք. վախենում եմ՝ վերջը
ժայթքէք, թէ ֆեսա չունի, ի՞նչ կայ,
զօ. եթէ ես մի ուրիշի անհամեստը կրնա-
րեմ ամուսնանալ՝ և նա էլ փոխադար-
ձաբար իմը կրնարէ, ուրեմն մի և նոյն է:
Եւ, գուցէ վերջինի հետ ևս չհամա-
ձայնեցայ, յետոյ. յետոյ զայն ևս կթո-
ղում՝ մի ուրիշը կրնարեմ: Աղբալի՛ վի-
ճակ: Ուրեմն այդ յուրի շրջանը շարունա-
կելով՝ ցմահ անամուսին մնալ էք կամե-
նում: Խաբուած էք. դուք ազատու-
թիւնը թողած՝ ապականութեան էք ծա-
ռայում, և ուզում էք ուրիշին էլ այդ
խորխորատը դրոյէք: Վասնի որ այդ տե-
սակ ընտրողութիւն չկայր, ո՞ր ազգի լծա-
կիցք թէ ի յաջողութեան և թէ ի ձա-
խորդութեան մահու չափ փոխարինել են
կեանքը իրերաց համար այնպէս՝ ինչպէս
Հայաստանում և Հայոցը եղած է: Այդ
մոլութեան արդատիքը չէ՞ որ օր քան

զօր իբրեւ ժանտախտ տարածվում է հա-
սարակութեան մէջ, երիտասարդը նշա-
նած բոսկից շարունակում է գիշեր ցե-
րէկ համարձակ երթեկեկութիւն անել օ-
րիորդի մօտ. թէ ոչ՝ վայ նորան, լաւ տը-
ղայ չէ. ահա համեստութեան արդիւնք,
ահա ամօթխածութեան պտուղ: Եւ
ինչո՞ւ էք պօռնոտում, քմծիծաղ անում
ապացուցութիւն էք ուզում. դա երբէք
ապացուցութեան կարօտ չէ, ինքզինք կա-
պացուցանէ. կարդացէք ծխական՝ քա-
հանայի չափաբերական մատեանը. կտես-
նէք՝ Յունկարին պսակուողի նորակիւնը
դաւակը՝ Մայիսի կամ Յունիսի մէջ տը-
ղէն դրուած: Եւ ի՞նչ փոքրիկ միջոցով
թերեւս պիտի աւելք. քո ատածը ի
հնուքն՝ չկայր այդպիսի չափաբերական
զեղծումներ: Այնին այս, անկարելի է բա-
ցառութիւնը բայց հաղարէն մէկ. որով
հաւե նորանց նշանաճատեսութիւն տա-
րեր էր այժմեանից. երիտասարդութեան
այնքան սանձարձակ համարձակութիւն
տրուած չէր յաճախել աներանց սուներ
և եթէ կամենար էլ զաղտազողի՝ ո՞վ դի-
տէ՝ յաջողէր կամ չյաջողէր. իսկ թէ
Տէր մի՛ արասցէ՝ յայտնուէր, թուքու-
մուր կանէր հասարակութիւն, և մինչ
այս մինչ այն, նորա պարկեշտութեան
քօղը ճմաշուած ծնօղք կաճապարէին պը-
սակել:

Եւ խօսելոյ նպատակը այն է, որ պը-
սակելիք դուն գործեն, եթէ ինձ կըլսեն
կուսութիւնը սրբութեամբ պահպանեն
մինչև ամուսնութեան նշանաւոր կէտը:
Վրիտտոսի խաչը, քահանայի աջը օրհ-
նութեամբ հանդերձ նոցա ամուսնութեան
անկողինը այն օրը կօրհնէ՝ երբ նոքա կու-

սուլթանմբ կպսակուին: Պօղոս զհաւատացեալս խօսեալ առն՝ իբրեւ զկոյս մի սուրբ յանդիման կացուցանէր Քրիստոսի. (Բ՝ Պորնթ. ԺԱ, 2): Յովսէփ խօսնայրն Մարիամնու աստուածածնի՝ ծանաչելով նորա յղութիւնը՝ խորհեցաւ լռելեայն արձակել զնա. (Մատ. Ա, 19): Յակովբ նահապետի որդիք Ղինա տնուն քեւ հաժար, որոյ կուսութիւնը էր ապականել Սիւքէմ որդին Ամօրայ, բաւական արիւնհեղութիւն արարին ի վրէժիւնորութիւն կուսութեան. (Օ՛ննդ. ԼՂ, 25): Այսքան ապացոյց թող բաւական համարուի նորասիրաց. այժմ խօսենք հնոց և հնասիրաց դէմ, որք պնդում են, թէ լաւ է միայն ծնողք, կամ ոյք և իցեն սրտացաւ բարեկամք՝ ընտրեն:

Այդ սխալ կարծիքը կնշանակէ նոցա անձնիշխան կամքը խել, և հեթանոսաբար բռնի ազատութիւնը նուաճել. այս այն ճշմարիտ է, որ նոցա երիտասարդակար բռնն կիրքը կմնայլէ որոշ տեսանել, անփորձ կեանքը՝ զիւրաթէք զաղափարը կարող են սխալեցուցանել ընտրողութիւնը: Ապա ուրեմն լաւ է ըստ իս, որ ծրնողք, և կամ որոց անկ է իւրեանց բազմափորձ և հասուն խելքով, առանց ինչ և իցէ կրքի և շահամոլութեան՝ ընտրեն, և համոզկեր յորդորանքով քան թէ բռնութեամբ՝ եթէ սխալուած են՝ կրից մըռայլը փարատեն, և սխալը ճշգրիտ փաստերով ուղղեն, և ըստ կանոնի սուրբ Հարց՝ նշանը այս ինքն մատանին և վալայն՝ իւրեանց իսկ ձեռք տալով և ընդունելով վերջայնեն կատարեալ հաճութեամբ փեսայացուն և հարսնացուն աւելն քան զայդ ի չարէն է. և այդպէս

էլ՝ ինչպէս տեսանում ենք հատարակութեան մէջ, կատարվում է, պակաւ բացառութեամբ: Տայր երկինք՝ այդպէս մնային:

Այ և մի զեղծմունք նշանկեաց հասակի նկատմամբ. դորա համար վճռել են հողեոր և մարմնաւոր օրէնք, քսան կամ առ նուազն տասն և ութ ամեայ երիտասարդն, իսկ տասն և ութ կամ առ նուազն տասն և հինգ ամեայ օրիորդն պիտի լինի, թէ և բժշկութիւնը այլ ևս առաւել է ցուցանում*), և զիջողութիւն և կամ բարձի թողին այլ ևս պակաս. այնու ամենայն ըստ հասարակաց առածին, ամենայն ինչ ժամանակի կտպասէ, բայց ժամանակը ոչ ընչի. եթէ հետեւնք բնութեան օրէնքին, դորա փաստկարութիւն պարզ երևում է. զոր օրինակ, վեր առնենք մի կոկոն ծաղիկ, այս ինքն վարդ, եթէ նորան տարաժամ բռնի բաց անենք՝ մի կամ կէս ժամ ժամանակից առաջ, նա շատ շուտով կթոշնի, և եթէ պատէճ ժամանակիցն էլ անցկացած լինի՝ նորան էլ ախորժել հոտը և կայտառ վայելչութիւնը կպակասի. այսպէս իմա և տհաս ամուսնացելոց վնասը: Իսկ իմ կարողութենից վեր է եղանակները և աշխարհագրական շատ հանդամանքները քննելը, որք դարձեալ մեծ կարեւորութիւն ունին այս խնդրում:

Այ և մի ուրիշ հողեկան զեղծմունք, զոր հաս կամ հաս ենք անուանում: Պորա մասին պարտաւոր են ամեն մի տնհատ էլ հսկել, մանաւանդ հողեոր Վարչութիւնը ըստ չափու անձնութիւն պարտաւորու-

(*) Տես Գաղտնիք բնութեան:

թեան : Այս խնդիրը ևս բաւականին
կնձուռտ է, լաւ էր եթէ խոյս տայի իմ
տկարութեան պատճառաւ, և թողուի
քննութեան հմուտ աստուածաբանից և
բնագիտաց, բայց որ այս ձեռնարկի ամե-
նակարեւոր կէտն է, ապա հարկ է ըստ
կարելւոյն խօսել Տէրամբ : Ուրեմն աղաչում
եմ՝ թող զիջանին բանագէտք ազգիս, և
թէ կրարեհաճին ընդունել զիմ այս աղ-
քատիկ լումայն, որովհետեւ պատի հա-
մար ամեն մի փոքր քար էլ կհարկաւորի :

Այս հարցի անունը սովորական բա-
ռով ճիշտագոյն չէ, կամ պարզ ենք ա-
նուանում, որոյ համար սրբազան Հարք
սահմանադրած են եօթն պորտէն պակաս
չլինիլ, և բաժանել են մասնաւորապէս
բնական արեւնակցութիւնը երեքի, այս
ինքն ի վեր, ի վայր և ի կողմն : Ի վեր՝
զօ. մեք, մեր հայրը, հօր հայրը՝ այս ին-
քն պապը, պապի հայրը և պապի պա-
պը՝ ի վայր՝ զօ. մեք, մեր որդին, որդւոյ
որդին այս ինքն թոռն, թոռան որդին և
թոռան թոռն. ի կողմն՝ զօ. մեք և մեր
քոյրը, մեր որդին և քրոջ որդին ելն :
Այսպէս իմա և հոգեւոր և օրինական ձիւ-
ղադրութիւնը :

Այս կանոնադրել են, բայց հարցի կրն-
ախն, ինչպէս ասացի, այն մասնումն է՝
թէ արդեօք՝ ի՞նչ աղբիւրից է առնուած
հեռացնել մինչև եօթն պորտ. վասն զի
ինչպէս զննում ենք՝ սուրբ զոոց մէջ այդ-
քան հեռաւորութիւն չէ երևում :

Պատասխանում են սուրբ հարք, ա-
յո՛ւ ասում են, հին աստուածապաշտու-
թեան դարում, այս ինքն Քրիստոսից ա-
ռաջ չկայր այդքան հեռաւորութիւն,
այլ իբրեւ հարկ՝ իւրեանց իսկ մերձաւոր

ազգականից ընտրում էին զփեսայացուն
և զհարսնացուն, ինչպէս անկ էր Սառայ
Տուբիա որդւոյն Տօբիթայ. (Տօփ. Է,
13), և Հուլիթ Բոոսին (Հու. Գ, 4)
ևլն, և այս այն մտքով՝ որ Աստուածա-
յին իմաստութիւն ուղղում էր Մեսիա-
յի ազգաբանութեան մէջ ամենեւին խոր-
թութիւն տեղիք չունենար, այն հիման
վերայ՝ որ Աստուծային անհամեմատ
օրհնութիւնը Արրահամու եւ նորա որ-
դւոց վերայ յաջորդաբար հեղով՝ ցՄե-
սիայն հասանէր, ըստ այնմ, Ի զաւակի
քում՝ — Մեսիայի նկատմամբ, — օրհ-
նեսցեն ամենայն ազգք երկրի (Օհնդ.
ԺԲ, 3.) և Իսահակաւ կոչեսցի քեզ
զաւակ, (ԻԷ, 12) : Եւ միւս ևս պատ-
ճառ. Հրէից սակաւաթիւ ազգութեան
շուրջը պատած էր շատ կռապաշտից աղ-
գաբնակութիւն : Անշուշտ զգուշանալ
հարկաւոր էր խոհեմութեամբ խնամեկան
յարաբերութիւնից, որ մի գուցէ նոցա կը-
ռապաշտական անգոսնկի արարողութիւն-
քը սովորէին Հրէից նորահաւատ ազգը
և այն սէրը՝ որ միջնորդութեամբ խնամու-
թեանն կարելի էր տարածուիլ ընդհա-
նուրի մէջ, գուն զործեցին սահմանափա-
կել անձնիւր զերդաստանի մէջ : Իսկ զինի
Մեսիայի՝ պարտ և արժան էր այդ մարդ-
կութեան միութեան շաղկապը՝ որ մի ձը-
մաբիտ կրօնի յասկութիւն է, տարա-
ծուիլ մարդկային կեանքի մէջ, որպէս զի
Քրիստոնէական աշխարհն սէր վայելէր :

Գուցէ չհամոզուին հիւանդամիտք ո-
մանք ասելով, եթէ այդպէս լինէր Աս-
տուածային միտքը, կարելի էր Ասոր Պատ-
կարանալ աւանդել մեզ :

Պատասխանում եմ ես, այո՝ չկան Նոր Ատալարանում նկարագրական փաստեր, բայց կան այնպիսի մատաբերականներ, զորս եթէ բժոտ չեն ականողիք, և հիւանդ չեն միտք, կարող են տեսանել ինչպէս զօր հասարակ, և համոզուիլ առանց տարակուսանաց:

Ինչպէս Աստուածային անստերիւր և անսայթաք յայտնութիւն պատմում է, ամուսնութեան սկզբնաւորութիւնը սկիզբն է առել նախահօր և նախամօր կեանքից: Բայց թէ ի՞նչպէս է սկսուել, և ժամանակ առ ժամանակ ի՞նչ տեսակ փոփոխութեանց ենթարկուել, և ո՞ր ունեք ենթարկուողք, և մինչև ո՞ր հասած դադարած, պատմեմ որքան զօրէ իմ տկար գրիչ:

Տեսանելով Արարչին զմիայնութիւն նախամարդոյն, որոց ընկերական էր կեանք, առաւ նորա կողերից մինը և լցրեց պակասորդը մարմնով, և առեց Ագամայ ի կին: (Օճնդ. Ի, 23): Ահա քեզ մի աններելի չհասութիւն, որ սուրանից մերձաւորագոյն չե լինի. բայց ի՞նչ, որ օրիորդի հետ ամուսնանայր, որ ոչ ոք դեռ ևս չկայր, և մի ուրիշը ստեղծել՝ անմարթ էր հեռատես իմաստութեան. վասն զի եթէ իւր իսկական կողից չլինէր, ոչ ի յաջողութեան սիրալիւր ընդունելութիւն կ'յաջորդէր, և ոչ ի ձախորդութեան կարեկցութիւն. և ինչպէս միւս կենդանիքը, Ադամ որիչ մարդ կ'անաչուէր, սա՛ որիչ ուրեմն սորան անուն տանք Բէլ պարս: Իսկ սոցա զաւակունք փոքր ինչ հեռացան պիղ չհասութեան տաղնապից. և որովհետեւ ուրիշը չկայր՝ ուրեմն եղբայր և քոյր միմեանց հետ անկ էր ամուսնանալ,

և այս հաւանական է՝ ինչ որ աւանդում են, թէ նախամայր միշտ երկորեակ բերելիս լինի, որովհետեւ աշխարհին մօրդ էր հարկաւոր, որպէս զի առաջին ծնունդը երկրորդի, և երկրորդինը առաջինի հետ ամուսնանալ կարելի լինէր. ինչ և իցէ, զորա համար պնդելը չարժէ, և սորան անուն տանք Էրէմ պարս, զօ. Պայէն և նորա ո և իցէ քոյրը՝ ամուսինը:

Եւ այս սովորութիւն տեւած է երեւում շատ թէ քիչ՝ մինչև Աբրահամ նահապետ, և նորա օրերում փոփոխուած ինչպէս ծանուցանում է սուրբ զիրքն: Ասէ արքայն Գերարացոց Աբիմէկ քց Աբրահամ. զի՞նչ գործեցեր ընդ մեզ . . . ասացեր վասն Սառայի կնոջ քոյ՝ թէ քոյր իմ է . . . ասէ ցնա Աբրահամ, արդարեւ քոյր իմ է ի հօրէ և ոչ ի մօրէ (Օճնդ. Ի, 12). և սորան ևս անուն տանք Էրէմ պարս, այս ինքն Աբրահամ, սորա հակամայրը, և Սառայ:

Եւ այս սովորութիւն տեւած է երեւում ցՄովսէս մարգարէ, և սորա օրերում դարձեալ փոփոխուած, այս ինքն ոչ համամայր և ոչ հակամայրը առնելիս լինին. Այր որ ասում է, որ առնուցու զքոյր իւր զառ ի հօրէ կամ զառ ի մօրէ, նախատինք են, ստատկեսցեն յերեսաց որդւոց ազգի իւրեանց. (Ղևտ. Ի, 17): Տեսնում ես սիրելի ընթերցող, ազգերի բազմանալու հետ և խնամութիւնն դամ քան զզամ հեռանում է, ահա մի պորտ ևս աւելացաւ՝ այս ինքն փեսայացուն, համամայր քոյրն, հակամայր քոյրն, և միւս ևս այլ որ՝ ընդ որում կարելի էր ամուսնանալ:

Այս դարձեալ մի ուրիշ պարզ ձև-
ղաղրութիւն. ասում է, զառականս կնոջ
և զգտեր իւրոյ մի՛ յայտնեացես, զղուստ
ուստեր նորա, և զղուստ զստեր նորա մի՛
առնուցուս յայտնել զառականս նոցա,
զի ընտանիք քո են, ամբարշտութիւն է.
(Ղևտ. ԺԲ, 17). զայս ևս եթէ հա-
շունք՝ կլինի լո՞ւս առաջ:

Եւ այս օրէնք տեաճ է երևում մինչև
ի Մեսիայն:

Իսկ արդ՝ եթէ ստուեր հանդերձեալ
բարեաց կանչուած օրէնքը, քանզի զըս-
տուեր հանդերձելոց բարեաց ունէին օ-
րէնքն, ասում է, (Եբր. Ժ, 1), այդ-
քան ողջամտութիւն զիտէ պահել, ապա
նրբան ինքն բուն բարին. եթէ ստուերն
սուրբ է, ապա նրբան մարմինը:

Աւերել խոստացանք ցոյց տալ Նոր
Ատակարանում մակարեալան փաստեր.
ուրեմն շարունակենք:

Ինքն Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս աս-
ում է, ոչ եկի լուծանել զօրէնս, այլ՝
լնուլ. (Մատթ. Ե, 17): Արդ՝ ի՞նչ
Բայը չի ցոյց տալ, թէ Մովսիսի օրէնքը
ունկէտէին, այլ՝ պակաս. Մովսէսը հա-
ւատարիմ էր Աստուծոյ տանը իրրեւ ծա-
ռայ, և Հրեայք էին դեռ տրմուշ երինջ,
և ընդունակ չէին Աստուծոյ օրինաց լուծը
կիսով չափ անդամ տանել. բայց Տէրն
մեր Յիսուս Քրիստոս հաւատարիմ էր
Աստուծոյ տանը իրրեւ որդի. (Եբր. Գ,
5—6). ուրեմն կարող էր ծառայի պա-
կասորդը լրացուցանել, և քրիստոնեայք
իրրեւ չմտար եղ՝ պարտաւոր են այդ լու-
ծը սիրով տանել, զի հին օրէնքն դաս-
տիարակ եղին մեզ ասում է. (Գալ.
Գ, 24): Բայց զի՞նչ էին օրինաց պա-

կասութիւնք. ահաւասիկ: Օրէնք հրա-
մայում էր «մի շնար», բայց չէր զղու-
շացուցանում նորա առթից՝ որոյ հետե-
ւանք է շնութիւն, ահաւասիկ քեզ «մի
շնար», օրէնքի մի գլխաւոր պակասութիւն.
բայց Քրիստոս ասում է, «որ հայի ի կին
մարդ առ ի ցանկանալոյ նմա, անդէն շնա-
ցաւ ընդ նմա ի սրտի իւրում». (Մատթ.
Ե, 28): Եւս ասում էր «մի սպանա-
նիւ», բայց չէր արգելած նորա առթից,
բայց Քրիստոս ասում է, որ բարկանայ
եղբոր իւրում տարապարտուց՝ պարտա-
ւոր լիցի դատաստանի. (Մատթ. Ե, 21
—22). և կարի իսկ քաջ, վասն զի սպա-
նութիւն է արդիւնք բարկութեան: Արդ
խմատասիրիւր սիրելի, միթէ պակաս չե-
լին հին օրէնք, և նոցա պակասութիւնքը
լրացուցած չէ՞ Տէրն մեր Յիսուս Քրի-
ստոս, Այսպէս իմա և միւս օրէնքները:

Ապա ուրեմն համոզուիր, աղաչում
եմ, եթէ զրական օրէնք՝ որ քնական աս-
տուածային օրէնքից է բղխած, դեռ պա-
կաս է, և լրացուցանել է հրամայում
բուն օրէնագիրը, ապա նրբան կարեւոր է
լրացուցանել և ծխականը, որ բնա ին-
քեան պակաս էր ու պակաս, և եթէ նորա
ծխականը չորս պորտ է համարում հե-
ռացուցանել, Քրիստոսինն եօթն իրա-
ւունք չունի՞. չլինի՞ դեռ չես համոզուած,
ահա մի ուրիշը ևս:

Եթէ ոչ առաւելուցու արդարութիւն
ձեռ քան զպրտցն և զփաթեցուցոյ՝ ոչ
կարէք մտանել յարքայութիւն Աստուծոյ
ասում է զարձեալ Տէրն մեր Յիսուս
Քրիստոս. (Մատթ. Ե, 20): Իսկ արդ՝
փաթեցուց արդարութիւնը այն էր՝ ինչ
որ փաթեցին պարծենում էր տաճա-

բում, Աստուած իմ գոհանամ զքէն
 և ին. (Ղուկ. ԺԲ, 11.) . և իրաւի պա-
 հում էր այդ մարդը ինչ որ աղօթում էր,
 ինչպէս ասում է Տէր. «էջ սա — մաք-
 սաւորի համար, — արդարացեալ ի տուն
 իւր քան զնա.», ուրեմն փարիսեցին իս-
 պառ մեղաւոր չէր, այլ՝ պակաս քան ըզ-
 մաքսաւորն, միայն պարծանքն էր նորա
 աղօթից արժէքը կոտորողը, իսկ զպրաց
 արդարութիւնն էր՝ զրահան և ծիսական
 օրէնքներ քննել, և զուն զործել պահել
 տալ, ըստ այնմ՝ «կապն զբեռինս ծա-
 նունս և զննն ի վերայ ուսոց մարդկան, և
 ինքեանք ոչ կամին մատամբ իւրեանց շար-
 ժել զնոսաւ» (Մատթ. ԻԳ, 4: — Ղուկ.
 ԺԵ, 46.) : Արդ պարզ բան է՝ բէռն ա-
 սելով՝ ցուցանում է օրէնք: Ուրեմն զըզ-
 րաց և փարիսեցոց պահելի արդարու-
 թիւնն էր՝ այլովքն հանդերձ՝ ամուսնու-
 թեան մասին ևս հսկել՝ ոչ պակաս քան
 զչորս պորտ: Ապաքէն եթէ քրիստոնէից
 արդարութիւնն ճիւղազրութեան նկատ-
 մամբ՝ ոչ առաւելուցու ցեօթն պորտ, ոչ
 կարեն մտանել յեկեղեցին Քրիստոսի, և
 հետեւապէս նորա յարքայութիւն:

Ղուկէ պիտի ասուի, բառը արդարեւ
 ինչ ուրիշ առաքինութիւն է, ուրեմն
 ինչ կապ ունի զաւանդանական պայ-
 մանի մէջ:

Այո, այլ զրուածոց, այս ինքն բա-
 րոյական փիլիսոփայութեան մէջ (Թե-
 սաւր. զիրք Ժ.Չ, զԼ. Է), մասնաւո-
 րապէս ուրիշ կերպ է խօսում և զորա
 մասին յօդուածիս անձկութիւն չնրեր
 բացատրել, այնու ամենայնիւ սուրբ զրոց
 մէջ ընդարձակապէս առեալ՝ ամենայն մի
 աստուածահաճոյ արարմանց կարելի է

արդարութիւն անուն տալ, զօ. յանդի-
 մանեն Աստուծոյ զարքայն Գերարացեոց
 զԱրիմեիք՝ Սառայի համար. Տէր, պա-
 տասխանում է նա, զազգ մի անդէտ և
 արդար կորուսանեն, ոչ ապաքէն նա, — այս
 ինքն Աբրահամ, — ասաց քոյր իմ է . . .
 սրբութեամբ սրտի և արդարութեամբ ձե-
 ոաց արարի: (Մենդ. Ի, 5) : Տեսնում
 ես՝ արդարութեամբ ասում է արարի: Աւ-
 Յովսէփ այր նորա քանդի արդար էր, և
 ոչ կամեցաւ առակել զնա (Մատթ. Ե,
 19), տես որ արդարութիւն բառը զոր-
 ծածական է սուրբ զրոց մէջ՝ և ամուսնա-
 կան պայմանների վերաբերութեամբ:

Պիտի ասուի, քո այդ սխաւածքով զօ.
 եթէ Ապամից ցՄեսիայն ժամանակ առ-
 ժամանակ հեռանալով, հասել է ցեօթն
 պորտ, ուրեմն երթալով երթալով պիտի
 հետեւել յանբաւս, տասն՝ քսան և ինչ շատ
 պորտ:

Ոչ, այդ անկարելի է՝ նորա համար՝ որ
 մինչև Մեսիայն օրէնսդիրք էին ոչ Կե-
 րակն, այլ՝ Ժապայ, ուրեմն անկարելի
 էր չենթարկիլ փոփոխմանց: Իսկ Մեսի-
 այն որ ինքն է Տիրական, օրէնսդիր, և նո-
 րան ստորոգելի է անփոփոխելութիւնը,
 ապա օրէնք նորա հարկաւոր են ան-
 շուշտ անփոփոխ մնալ՝ ինչպէս ապացու-
 ցանում է սրբադանն Պողոս. «Ի փոփո-
 խել քահանայութեան՝ ասում է՝ պարտ
 էր և օրինացն փոփոխումն լինել: (Եբր.
 Է, 12) :

Արելի է առարկել, թէ այդպէս էր, այս
 ինքն Մեսիայն ինքն էր բուն օրէնսդիր,
 ուրեմն կարող էր փոփոխել և չորս պոր-
 տը հինգ կամ եօթն առնել. բայց ին-
 չով ես հաստատում այդպէս վճռական

օրէնք հաստատելը ոչ պակաս քան զօթըն պօրտ:

Պատասխանումեն սուրբ Հարք բնականաբար, բուն՝ այս ինքն մերձաւոր արենակցութիւնից ցհռաւոր արենակցութիւն հարկ և օգտաւէտ է*) այսպէս մարդն է՝ ասումեն, բազկացութիւն չորս տարրերէն. օրինակատարք այս չորս տարրերաց հանդէպ պարտին արեան չորրորդ մասն ծննդական վտխանցմամբ սպառել տալ, որով ազգակցութիւն հեռացուցած ապա խնամենալ: Չոր օրինակ, որիւր ունին միջնորդութեամբ մերձակցութեան ծնողաց՝ արեան բովանդակութիւն, և զաւակունք նոցա՝ զարեան կէս. թոռունք՝ զկիսոյ կէս և այլն, և ի սպառել արենակցութեան՝ պարտ է խնամենալ:

Գուցէ դարձեալ հետազօտուի իմանալոյ համար, թէ ո՞վ էր սուրբ Հարց այլ քան բացարձակ իրաւունք տուել՝ այդ օրէնքին վճռական վերջակէտ տալոյ համար: Աստուած՝ պնդած խնամքով եմ. սոքա են ասումէ Առաքեալը՝ զորն եղ Աստուած յեկեղեցւոջ. նախ՝ զառաքեալս, երկրորդ՝ զմարգարէս, և երրորդ՝ զվարդապետս. (Ա. Խորենթ. ԺԻ, 18): Եւ զարձեալ, և նա եր, — այս ինքն Վրիտաս, — զոմանսա ռաբեալս, զոմանս մարգարէս, զոմանս աւետարանիչս, զոմանս հովիւս և վարդապետս. (Ափես. Գ, 11.):

(Ի Երեմիայ.)

ՄԱՆՈՒԷԼ ՔԱՀԱՆԱՑ ԱՍՏՈՒԱԿԱՅՐԵԱՆՑ:

(*) Բժշկական արհեստ ապացուցանում է զանազան փորձերով թէ արենակցաց մէջ եղած թակցութիւնը վնասումէ թէ ծնողաց ներքին զործրական կարողութեան եւ թէ ծնելոց կազմակերպական տրամադրութեան:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎԱՅՐԵՆԻՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ*):

Բնական զիտութեան առարկայ են ոչ միայն երկինքն և երկիրս, ծովն և ցամաքը, բոյսերն և կենդանիներն, այլ և մարդն՝ արարածների զլիաւորը: Նկարագրական արուեստի բարձրագոյն նպատակն է՝ արտայայտել մարդկային դէմքի պատկերը, — որ մինչև իսկ աստուածներին կյատկացուի — զեղեցկութիւն և կրքերը. այսպէս նաեւ բարոյական օրէնքը մարդին կհրաւիրէ դէպ ի ինքնաճանօթութիւն, «մարդկային կեանքի բարձրագոյն նպատակն», ինչպէս կբացատրէ յոյն իմաստասէրների զլիաւորը, կամ «մարդկային բարձրագոյն առաքինութիւնն», ինչպէս կձայնէ եգիպտական մի հին արձանագիր Սայխում: Սոցա համաձայն, զիտութեան զլիաւոր

(*) Պ. Շաֆհաուզէնի այս հետաքրքրական յոռածը ծարղմանած ժամանակին զանց արիւնք լինողի ծանօթութիւններն էլ յաւելացնել, որ ոչ ոյլ ինչ էլին բայց եթէ անուններ այն զրքերի եւ լրագիրների, ուստի որ հեղինակը քաղել է իւր յօդուածի նիւթը: Զանց արիւնք, վասն զի չէինք յուսալ թէ այն Անգղիական եւ Գերմանական մատենների անունները պահելովն իս օգուտ մի լինի ընթերցողներին, որոց ամենամեծ մասին այն լեզուներն անծանօթ են. այլ ունիլ օգտակար համարեցինք ծանօթութեան երկիրների եւ անձերի այն կարեւոր անունները, որ առ հասարակ քիչ յայտնի են մեր մէջ: Այս ծանօթութիւնները ընդհանրապէս բաղած ենք Բուլլէի «Պատմութեան եւ աշխարհագրութեան բառարանէն»:

Երան. Թարգմ.

նպատակ կլինի վարձեալ մարդն ուսումնասիրելը:

Բայց այս ուսումնասիրութեան ձեռնարկած ժամանակն չպիտի բաւականանալ մեր անձնական « ես » ը քննելով կամ որեւիցէ մի անձնութիւն չպիտի առնենք իբրեւ ճշգրիտ օրինակ բովանդակ մարդութեան: Մեր ուսումնասիրութեան առջեւ հաւասար արժանիք պիտի ունենան ամեն աշխարհի, ամեն դարերի և զարգացման ամեն աստիճանի մարդերն թէ եւրոպական քաղաքների աշխուճացած բնակիչներն եւ թէ անապատի անկիրթ որդիները: Մարդի մասին շատ կարծիքներ կան, որ ամբողջ մարդութեան չեն յարմարիր: Բանականութիւնն, որ մարդկային հոգին այնչափ կբարձրացնէ՝ խիստ անհաւասար չափով զարգացած է այլևայլ մարդերի մէջ, ինչպէս և մարմնի գրծագրութիւնը, որ երբեմն ստորանալով մինչև կապիկինին չափ այլանդակ կլինի, և երբեմն էլ մեզ գեղեցկութեան արագար կներկայացնէ իւր վայելչութեամբ:

Բնութիւնն՝ որ աշխարհիս ամեն մի դասին կհարստացնէ տեսակ տեսակ բոյսերով և կենդանիներով, մարդկային դէմքին ևս տարբեր դժագրութիւններ է տուել այլևայլ լայնութիւնների տակ, ուստի և մարդը ճշտեւ քննելու համար՝ ամենեւին պէտք չենք նորան բաժանել իւր շրջապատող բնութիւնէն: Հնդկ¹⁾ որսորդը

նոյնչափ սեպհական է իւր խոտաւէտ անպատներին և զոռնի երամակներին՝ որչափ և հարաւ — ամերիկացին իւր նախնական անտառներին, ուր կբնակին ջրախոզ, կապիկ և թութակներ: Ափրիկէի սեւամորթն անբաժան է իւր արմաւենիներէն՝ առիւծներէն և ընձուղաններէն: Հնդկատանցին իւր բրնձի արտերէն և փղերէն: Ղապլանդացին և ինքնակեր ցիղը (самодѣл) չեն կորոզ լինել առանց եղջերուների, ինչպէս և եւրոպացիներն՝ իւրեանց ներկայ դրութեան մէջ՝ առանց վարուցանքի և եղջերաւոր պաճարների (ընտանի անասունների): Բայց երբ մեք զմայլելով կղիտնք ազատ կենդանին, որ ուրախ է, առանց որեւիցէ կերպով նեղուելու՝ իւր ոյժերը կզարգացնէ, կնկատենք որ նա աւելի կատարեալ արարած է քան թէ ընտանի կենդանին, որ մեր կամքին կենթարկուի, մեզ համար կաշխատի և մեր պիտոյքին համար կկերակրուի: Իսկ երբ ուշադրութեամբ դիտենք վայրենի մօրդը՝ բոլորովին հակադարձ՝ զգացմունքի կուզանք, այս ինքն՝ վայրենի կենդանին իւր ցեղին մէջ կատարեալ կերեւի մեզ, — նա բնութեան սահմանած որեւէ նախադժին կհեռուի, իւր դոյութեամբ կգուարձանայ, և մեք տեղիք չենք ունենար նորա՝ վիճակին վերայ ցաւելու: Բայց երբ վայրենի մարդի կեանքն ուսումնասիրենք՝ կհամոզուինք՝ որ մեր և նոյա մէջ ահադին անդունդ կայ, բոլորէն իսկ կվարաննք՝ թէ նա արդեօք մարդկային սեռին չկերպրե-

(1) Որպէս զի շարունակ Ամերիկացի եւ Ասիացի կամ արեւելեան եւ արեւմտեան հնդկ բաներն աւելորդ տեղը չորոճած ենք՝ Ամերիկացի կամ արեւմտեան այս ցեղերին հնդկ անունը յատկացուցինք, իսկ ասիացի կամ արեւելեան ցեղերին՝ հնդկ:

կատարեալ անունը՝ երբ բուն Հնդկաստանի մէջ լինին, եւ հնդկացի երբ հնդկաստանէն դուրս լինին:

ա խորհրդած մ զմ յմեծագործ Ծ. Թ. Յարութ

րի. միևնոյն ժամանակ արհամարհանքով և զզուանքով վերան կնայինք, կամ աւելի անկիւ զգացմունք մի կունենանք, այսինքն կարեկցութիւն, որ մեր մէջ կճնեցնէ իղձ նորա վիճակը բարեոքելու:

Երբէք չտեսնուած անծանօթ մարդի պատկերը անակնկալ տպաւորութիւն կանէ քաղաքակիրթ մարդերին վերայ: Ամերիկայի զոնուած ժամանակ, երբ եւրոպացիներն տառջին անգամ այստեղի վայրենիները տեսնան՝ ժամանակին անուանի բոխչը Պարուցէրս բացազանչեց, թէ Ս. Գրքի Ադամն զատ պէտք է Ամերիկացի մի Ադամ ևս լինի. վասն զի անհնար էր ենթադրել, որ իրարմէ այնչափ տարբեր մարդկային ցեղերը մի ընդհանուր նախահայրէ սերած լինէին: Պօղոս Գ. պապն էլ հարկադրեցաւ առաջին կոնդակով յայտարարել, թէ բնիկ Ամերիկացիներն իսկապէս մարդիկ են և ոչ միայն յարմար՝ այլ և հակամէտ են քրիստոնէութիւն. ընդունելու: Ասկէ զատ Պարոլոս Լ. կայսրը՝ նոցա ազատ հրաժարակեց: Տարակոյս չկայ, որ ստատանան սև զոյնով նկարագրելու սովորութիւնը մեր մէջ մտած է սեւամորթների անձուանի դէմքերին մեր վերայ արած տպաւորութենէն. և որովհետև սպիտակամորթները սևերի զլեւէն հարուածն անպակաս կանէին՝ նոցա հետ աւելի վատ վարուելով. քան թէ անբան անասունի հետ, զարմանալի չէ ուրեմն, որ սեւամորթներն ևս իւրեանց կողմէն չար ոգին սկսան նկարագրել ձերմակ գոյնով:

Ստրկութեան սկզբունքը պաշտպանողների գլխաւոր փաստն այս էր, թէ սեւամորթներն նոյն խի իւրեանց դոյութեամբ ստորին արարածներ են, և ծնունդով ա-

մենեին հաւատար չեն սպիտակ մարդերին, ուրեմն և արժանի չեն ազատութեան, այլ սահմանուած են միայն ծառայելու ընտրեւագոյն ցեղերին: Այսպիսի դատողութիւններ՝ դեռ մօտ ժամանակներս — 1865, առարկել էին ստրկատէրներն իւրեանց ընդարձակ շրջաբերականին մէջ: Սակայն դեռ 1791ին Պատր. կրտսերն աշխատելով դերեվաճառութիւնը ջնջել՝ իւր հայրենակիցներին կոխեցնէր, թէ իւրեանց կզգի վերայ էլ երբեմն մարդագոհներ կը մատուցուէին և դերեվաճառութիւնը կը ծաղկէր, ուրեմն և Հռովմի ծերակոյտն իրաւունք կունենար Միտանացի բարբարոսների մասին այնպէս խօսել՝ ինչպէս այժմ Անգղիացիները կխօսին Ափրիկէի վայրենիների վերայ:

Լատ. Ազատ եպիսկոպոսը կամենալով բարեոքել Հնդիկների վիճակը՝ որ անտանելի աշխատութեան լծին տակ կհնձէին Ապանիացիներին ցոյց տուեց Ափրիկէի սեւամորթները, թէ նոքա ի բնէ աւելի տուժուն կազմուածք և շատ ոյժ ունին, բայց իհարկէ չզուշակեց թէ նոր աշխարհը յանուն դերեվաճառութեան նզովքի սև կը նիք պիտի դնէ նորա ճակատին: Ստրկատէրութեան խնդիրն Ամերիկայի մէջ մի դժնդակ պատերազմ ծնեցուց, որով Միացեալ Աստանդներն երկու անհաշտելի խմբերի երկպառակուեցան: Պատերազմի առիթն առեւտրական շահերն էին, բայց հիւսիսայինների դերազանցութիւնը կախումն ունէր ուղղակի ստրկութենէն որ հարաւայինների մէջ կտիրապետէր, որով միայն ստրկուներ պահելով՝ չէին կարող հիւսիսայիններին հետ մրցել, որ անդաւր նորոգ և թարմ ոյժեր կստանային ա-

դատ քաղաքների հեղհեղեղ քաղաքներ
 լովորդ քաղաքներ
 Սահայն զինուորի մարտիկները թե սե-
 ռամորթներն անընդունակ են կրթութեան,
 և կհերքէ այն միտքները որ մէջ կընդունին
 միայն շահասիրութեամբ կամ բարոյքի
 փոշառութեամբ: Օգտակարինդ, գերմանացի
 անդամադններն, առաջին անգամ ցոյց
 տուաւ թէ սեռամորթի մարմնի կազմութեան
 քը շատ մոտեցում աւելի ստոր է քան
 թէ եւրոպացիները, յիշեցնելով թէ ազ-
 նուական պատկերէն աւելի կամ պակաս
 տարբերիլ կմտնեն Կէպի կապիկների
 մարմնակազմութիւնը: Օգտակարինդ ցոյց
 տուած այս փաստն անմեղութիւն է, և կլե-
 բաբերի ստորին զարգացում ունեցող
 մարդկային ամեն ցեղերին: Յետոյ Տիլդ-
 ման ևս նոյն պիտութեան զիմեց, որ նա
 իւր ազգու պճիւն արտասանէ սարկու-
 թեան ամբարի զոյրութեան յէմ, և իկե-
 նոյն ժամանակ կապացուցանէր թէ Ափ-
 րիկէի սեռամորթի ուղեղը մեծութեան կող-
 մէ եւրոպացիներէն ամենեւին վար չմնար:
 Այս զրութիւնն ըստ ամենայնի ճիշդ չէ.
 վասն զի ծանաչուած է արդէն, որ ստորին
 ցեղէ անհատի ուղեղն, եթէ ըստ մեծու-
 թեան բարձրագոյնէն վար չմնայ ևս՝ սա-
 հայն պակաս զարգացած կլինի: Օրինակ,
 մի հոմանիտոս²⁾ կնոջ ուղեղը Գրասիո-

լէի և Մերշէլի (Gratiolet, Marshale.) նկարա-
 դրածին նայելով աւելի կմտնենայ կենդա-
 նական ուղեղների կազմութեան: Սահայն
 սեռամորթներն այս քաղաքին զրութեան
 մէջ լինելովն հանդերձ կարող են բարձ-
 րանալ, վասն զի նոցա ուղեղների մե-
 ծութիւնն և ձեւը շատ յարմարաւոր են
 բարեփոխուելու, ինչպէս ամեն զործարա-
 նողոր մարմնի բնութեան մէջ և մարդն
 իսկապէս այս առաւելութիւնն ունի, որ
 զատապարտուած չէ միշտ մնալու այն զր-
 րութեան մէջ, ինչպէս որ բնութիւնը նո-
 րան կաղմել էր. այլ կարող է զարգաց-
 նել և կատարելայնել իւր անձնաւորու-
 թիւնը:

Մարդ որչափ որ բարձր անուիճանի
 զարգացման հասած լինի՝ այնչափ էլ ա-
 լաղ կաճի նորա զօրութիւնը. իսկ վայ-
 րենիների կրթութիւնն այնչափ աննշմա-
 րելի քայլերով կյառաջացիմ, որ մեզ
 շատ անգամ անշարժ կերէի: Մեք իրա-
 լուէք չունինք տարակուսելու որ բոլոր
 ցեղերն էլ զարգանալու յարմարութիւն
 ունին, վասն զի նոցանէ մի քանիին, կամ
 առաւել ճիշտն ասելով, միայն Ասիական
 ցեղին վիճակուած բարձրագոյն զար-
 գացումը ոչ թէ նորա ի բնէ սեղհական
 գերազանցութենէն է, այլ միայն հետե-
 ւանք է կենսական յաջող շատ պայման-
 ների, ինչպէս են, երկիրի մասնաւորապէս
 յարմարաւոր զիւրքը, հողի պտղաբերու-

կամ Սասնէք, որ Ասիական ամենալայնի
 են, իրեանց որսով և արմատներով կկերակուին:
 Առաջիններն մէջ քրիստոնէութիւնն արդէն մուտ
 գործել է շուրջնագի բարոյականի ձեւով, իսկ
 երկրորդները դեռ կհապաշտուած մէջ կծար-
 թափին:

թիւներ, ի վաղուց հաստատուած հաղորդակցութիւնները, որոնցմէ յառաջ եկան պատմական մեծամեծ անցքեր, յօգուտ բնակիչներին, որոնք այն ինչ մէկ անգամ բարձրագոյն կրթութեան միջոցները ձեռք բերին՝ միւսներէն յառաջ անցան և այնուհետև սոցա միշտ իրենցմէ յետ թողին: Յայտնի է, որ նոյն իսկ վայրենիները կը խոստովանին եւրոպացիներէ վերադանցող թիւնր, բայց սա միայն այն ժամանակ երբ երկու ցիւղերը բաւական ժամանակ միմեանց հետ յարաբերութիւն ունենան, վասն զի առաջին անգամէն անձնասիրութիւնը՝ որ մարդիկ յատուկ է՝ նորանց արհամարհանք կազդէ դէպ ի եւրոպացիները: Այսպէս, օրինակ, Ամերիկացի բռնիկները կհամարին թէ Աստուած նախ սեւամորթին ստեղծեց, յետոյ սպիտակին և յետոյ՝ վերջապէս՝ կարմրամորթին: Նոքա եւրոպացիներին ծաղրելու համար «կաթնային երես» կանուանեն: Բեորդոն (Burton) ճանապարհորդը կպատմէ թէ արեւմտեան Ափրիկէում. Էգ - բայի բնակիչներն իւր հաւէն կզոռային. «նայեցէք այդ սպիտակին, դա զոռամեալ կապիկի չնմանի»: Զէ կարելի մերժել որ վայրենիի անապատընձեայ կամ վայրեն սե մորթը և մինախիտ անդամները նորա համար օգտակար հակապատկեր կկազմեն թուլամորթ եւրոպացիի դէմքին հետ, որ վարակուած է «մաքի տկարութեամբ», ինչպէս ասել էին մի անգամ, բայց անհերքելի կմնայ այս՝ թէ մաաւորացիս աւելի զարգացած մարդկային ցիւղերի մարմնի աշխուղոյն մասերը, դէմքն և սկաւառակի ձեւն աւելի զեղեցիկ կլինին: Չենք կարող ասել թէ մարդկային զեղեցիկութեան վե-

րայ ունեցած դաղափարնիս անհիմն և խախուտ է, կամ թէ ճաշակի գործ է որի մասին կարելի չէ վիճել. մարդի գծադրութեան այլանդակութիւնը յառաջ եկած են կամ հիւանդութիւններէ, կամ դէպ ի անասնական ախար մերձենալէն: Այլ և այլ ցիւղերի հետազոտութիւնը անհերքելի կերպով կապացուցանէ՝ թէ ինչպէս մարդկային դէմքի պատկերն հետզհետեւ երթարով իւր նախնական անձուռնի ձեւէն հեռացել և ազնուացել է:

(Ի Երազայս.)

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՄՈՒԽԱՆՆԱՆԺ.

ԱԶԳԱՅԻՆ

ՏՕՆԱԽՐԱՌԹԻՒՆ ՈՆՈՒԱՆ

ՎԵՏՓՈԼՈՒ ՀՆՅՐԱԳԵՏԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳ-ԱՅ Դ.

ԵՒ ՉՈՐՐՈՐԻ ՏԱՐԵԴԱՐԶ

ՓԷՈՐԳԵՏԵԱՅ ԾԵՄԱՐԱՅԻ

Ս. ԷԶՄԻԱՆՆԻ.

Յ 30Ն Աեպտեմբեր ամսոյ՝ յաւուր Թոմնի Ս. Գեորգայ՝ Էջմիածնայ Մայր Աթոռ վառաւոր հանդէսով կատարեց Վեհ. Հայրապետի՝ Տ. Տ. Գեորգայ Դ. Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց անուանակոչութեան եւ նորա սիրազորութիւններէն գլխաւորի՝ այն է՝ Գեորգեան Ճեմարանի Չորրորդ Տարեդարձի նշանաւոր ամենբարձր յիշատակ մեծ է Մայր Աթոռոյ համար այս երկու ամսերի խորհուրդը

եւ նշանակութիւնը՝ իւր Հայրապետի տօնի հետ սա տօնում է իւր բարեկարգութեան, վերանորոգութեան եւ յառաջադիմութեան տօնը՝ ձեմարանի տօնի հետ իւր նշանաւոր ազգային գործունէութեան եւ ազգի մեծամեծ յոյսերի տօնը՝ Ահա սլաւաշառը՝ որով այս երկու տօների հանդէսները կատարում է Մայր Աթոռ հետզհետէ առաւելաւ յոյս եւ վառաւոր կերպով եւ համակրութեամբ Այս տարի՝ թէպէտ երկու նշանաւոր տօների գլխաւոր հեղինակը — Նորին Ա Օծութիւնը՝ Վեհ Հայրապետ Ազգիս իւր տկարութիւնը շարժած լինելով՝ ստիպուած էր աւելի երկար մնալ ամսաւանդումի Բիւրական՝ եւ ներկայ չգտանուեցաւ ի տօնախմբութեանն, բայց եւ այնպէս՝ շատ վառաւոր էր եկեղեցական մասն հանդիսի եւ մեծ տպաւորութիւն գործեց բոլոր հանդիսականաց վերայ։

Առաւօտեան 11 ժամին՝ սուրբ Պատարագից յետոյ՝ բոլոր Միաբանութիւնը՝ եկեղեցական հանդիսիւ՝ եւ պատարագիչ Գեր. Գրիգոր Եպիսկոպոս Ազափիրեանց զգեստաւորուած՝ ուղեւորուեցան Ս. Տաճարէն գէպի ձեմարանը արտաքին ճանապարհով՝ երգելով պաշտօնաւոր շարականներ՝ ձեմարանի աշակերտները զոյգ զոյգ շարուած՝ հանդիօի սկիզբն էին կազմում։ Տեղական բնակչաց եւ մանաւանդ եկաւոր ուխտաւորաց բազմութիւնը հետեւում էին այս վսեմ հանդիսին կրօնական ջերմեւանդութեան զգացմամբ լցուած։ ձեմարանին հասնելով՝ բոլոր հանդէսը կանգ առաւ ընդարձակ բակի հիւսիսային դրան սիւնադարդ եւ գեղեցիկ վանդակապատի առջեւ։ Այս տեղ՝ բոլոր եկեղեցականները եւ աշակերտները մի լայն բոլորածեւ շրջան կազմելով՝ սկսեցին ձեմարանի ընդհանուր կառավարիչ Գեր. Անդրէաս Ա. Արքեպիսկոպոսը կարգաց Վեհափառ Հայրապետի օրհնութեան կոնդակը դոր ուղարկած էր Բիւրականէն։ Կոնդակի ընթերցումը վերջանալով՝ աշակերտները Երգեցին Ո՛ր զի լէսալ երգը։ Յետ այնորիկ՝ զարձեւալ Գեր. Անդրէաս Արքեպիսկոպոսը կարգաց ըստ պատշաճի աւուրն մի ճառ, ուր բացատրեց տօնախմբութեան նշանակութիւնը՝ ձեմարանի վերաբերմամբ ընդհանրապէս՝ թողնելով դաստառութեանց հրահրող Արժանապատիւ Վահան Վարդապետ Բաստամեանցին տալ կարեւոր տեղեկութիւնները ձեմարանի ուսուցչական մասին։ Աւարտելէն եւ Հնչեպէն լսելէ արդու երգը ասելէն յետոյ՝ Արժ. Վահան Վարդապետ Բաստամեանց բերանացի ասաց մի ողբերգուած ճառ, ուր բացատրելով Վաղարշապատի եւ Ս. Էջմիածնի պատմական նշանակութիւնը իբրեւ կեդրոն Հայոց ազգի մտաւոր՝ կրօնական՝ բարոյական եւ քաղաքական զարգացման, յիշեց որ նաեւ այսուհետեւ այս տեղ սիրտի լի-

սային դրան սիւնադարդ եւ գեղեցիկ վանդակապատի առջեւ։ Այս տեղ՝ բոլոր եկեղեցականները եւ աշակերտները մի լայն բոլորածեւ շրջան կազմելով՝ սկսեցին ձեմարանի Վեհափառ Հիմնադրի հանգուցեալ Մոկաց հոգւոց վերականգնութեան համար Հոգեհանգստեան սիրտական կարգը կատարել։

Հանգստեան կարգը աւարտելով՝ երբ եկեղեցականները հանեցին շուրջառնելը եւ բազմեցան աթոռների վերայ՝ ձեմարանի Ընդհանուր Կառավարիչ Գեր. Անդրէաս Ա. Արքեպիսկոպոսը կարգաց Վեհափառ Հայրապետի օրհնութեան կոնդակը դոր ուղարկած էր Բիւրականէն։ Կոնդակի ընթերցումը վերջանալով՝ աշակերտները Երգեցին Ո՛ր զի լէսալ երգը։ Յետ այնորիկ՝ զարձեւալ Գեր. Անդրէաս Արքեպիսկոպոսը կարգաց ըստ պատշաճի աւուրն մի ճառ, ուր բացատրեց տօնախմբութեան նշանակութիւնը՝ ձեմարանի վերաբերմամբ ընդհանրապէս՝ թողնելով դաստառութեանց հրահրող Արժանապատիւ Վահան Վարդապետ Բաստամեանցին տալ կարեւոր տեղեկութիւնները ձեմարանի ուսուցչական մասին։ Աւարտելէն եւ Հնչեպէն լսելէ արդու երգը ասելէն յետոյ՝ Արժ. Վահան Վարդապետ Բաստամեանց բերանացի ասաց մի ողբերգուած ճառ, ուր բացատրելով Վաղարշապատի եւ Ս. Էջմիածնի պատմական նշանակութիւնը իբրեւ կեդրոն Հայոց ազգի մտաւոր՝ կրօնական՝ բարոյական եւ քաղաքական զարգացման, յիշեց որ նաեւ այսուհետեւ այս տեղ սիրտի լի-

նի Հայոց աղգի կեդրոնը՝ այստեղից պիտի ծագէ նորա նորարարչաւորը եւն ձառի վերջում՝ համառօտ տեղեկութեամբ յայտնեց նա որ ձեւարանի մէջ կան 95 աշակերտ հինգ դասարանի բաժանուած, առաջնոյ մէջ 15 աշակերտ, երկրորդում 23, երրորդում 25, չորրորդում 15 եւ հինգերորդում 17 թէ հարցաքննութիւններէն յետոյ առաջնոյ մէջ մնացել են 7 աշակերտ եւ երկրորդի մէջ 1, եւ մի աշակերտ առաջինէն եւ մինը չորրորդէն արձակուած են բոլորովին իւրեանց ծուլութեան եւ յետագիմութեան պատճառով թէ՛ ձեւարանը ունի 12 ուսուցիչներ, որոց մէջ են երկու եպիսկոպոս, երկու վարդապետ, մի սարկաւազ (Ձայնագրութեան) եւ եօթը աշխարհահալանք, եւ այս 12էն ութը հոգի ունին համալսարանական գիտութիւններ եւ վկայականներ, ձառէն յետոյ աշակերտները դարձեալ երգեցին Ռէքս Աստուծոյ երգը եւ ասլա երկու աշակերտը՝ չորրորդ եւ հինգերորդ դասարաններէն՝ կարգացին համառօտ ուղերձներ, եւ հանդէսը վերջացաւ Պահպանիչի եւ բոլոր Միաբանները եւ ժողովրդէն մեծագոյն մասը բարձրացան ձեւարանի գեղեցիկ հանդիսարանը, ուր դասաւորուած էին, որպէս նաեւ վերի եւ ներքի նրբանցքների եւ մատենադարանի մէջ, աշակերտների գեղեցիկ նկարները — մատիտով գծուած, — վայելչագրութեան թերթերը Հայերէն, Ռուսերէն եւ Գաղղիերէն, եւ աշխարհագրական քարտեզները գոյնզգոյն ներկերով։ Մինչ

գեոհանգիստականները հետաքրքրութեամբ լիզնէին Վեհափառ Հիմնադրի մեծագիր պատկերը, որ շրջապատուած էր դասարաններով եւ զանազան թարմ ծաղիկներով հիւսած մեծ եւ գեղեցիկ սրահով, աշակերտների գեղարուեստական աշխատութիւնները այլ եւ նրբանցքի մէջ կախուող աշխարհագրական քարտեզները, բնագիտական նկարները եւ այլ գեղեցիկ պատկերներ, նաեւ մատենադարանը եւ բնագիտութեան (ֆիզիքայ) եւ քիմիային դոքտրինները եւ պարագաները որք գեղեցիկ կերպով դասաւորուած էին նախնաձիւ սէնեակի մէջ, վերջ մատենադարանին աշակերտները երգում էին հանգիստարանի մէջ անդադար աղգային երգեր, մինչեւ որ զանգակի ձայնը հնչեց եւ հրաւիրեց զնոսաւն հեղափոխուել եւ բոլոր հանգիստականները մեկնեցան։

Միեւնոյն միջոցում Մայր Սթոնոյ ընդարձակ սեղանապան մէջ պատրաստուած էր հարկւրաւոր անձանց համար պատուական ճաշ, բոլոր սեղանատուները մանաւանդ Հայրապետական գմբեթապարզ սեղանը նոյնպէս զարդարած էին դալար ոտներով եւ ծաղիկներով, Հացկերոյթի ժամանակ Մայր Սթոնոյս դղիրները անդադար երգում էին աղգային երգեր, եւ ուրախութիւնը վերջացաւ պատշաճաւոր կեցեցեցութով եւ ճառախոսութիւններով։ Աւարտելով սոյն յօդուածը՝ կցում ենք այստեղ ձեւարանի բախում կարգացուած ճառերը եւ ձեւարանի աշակերտներին կողմէն առ Վեհափառ Հայ

քան զօր ծաւային ի վերայ ձեր հայրա-
գութ իննամբ Վեհափառ Քարերարին ձե-
րոյ՝ որ աւատիկ դեւմարեաց անտ վասն ձեր
ղբանիւուն ուսուցիչս եկեղեցականս և աշ-
խարհականս համալսարանական զնոու-
թեամբ ճոխայեալս և հաշակեալս գիտնա-
կան գրուածովք։ Աւստի հարկ և պար-
տաւորութիւն կայ ի վերայ ձեր փութալ
քաղիլ զամենայն օգուտ ի սոյնպիսի բա-
րեալքոյ հանգամանաց և անխոջ ջանատի-
րութեամբ ամբարել ի միտս ձեր զուսմունս
պէս պէս գիտութեանց, որով միայն կարէք
հանդերձ հեղ և պարկեշտ վարուք երանա-
տագեալ իննել առ Տէր Քարերարն ձեր և ա-
ռիթ խորին մխիթարութեան, որ յան-
չափ ճգունս երկանց ծնաւ զայս տուն փր-
կութեան և ղիեցուցանէ զայս հայրագութ
ինամովք և ղիեցուցէ առ յապայն։

Յաւարտ բանիս թողուլ Արժանապա-
տիւ Վահան Արքայապետի հաղորդել ձեզ
կարեւոր տեղեկութիւնս ըստ ուսումնական

կառավարութեան ճեմարանիս՝ ազաւեմ
զՎերնապատիւ Համրոյ՝ զեղբարս և ըզ-
հանդիսականս համօրէն՝ վերառաքել ըզ-
լիաշնորթն բարեմաղթութիւնս մեր առ
բարձրեալն Աստուած, զի անսահման բա-
րերարութեամբ իւրով շնորհեսցէ Վեհա-
փառ Հայրապետիս մերում զանվտանգ և
զանխռով կեանս ընդ ամս ձիզս, տացէ
նմա կարողութիւն առ ի շարունակել և
կատարել զմեծագործութիւնս իւր ի պայ-
ծաւորութիւն Մայր Աթոռոյս և Հայաս-
տանեայց եկեղեցւոյ և ի յառաջադիմու-
թիւն Ազգիս, պահպանեսցէ ընդ հովա-
նաւ սրբոյ Խաչի Միաճնի Արդւոյ իւրոյ
զՍ. Գեորգեան ճեմարանս մեր ծաւա-
րեսցէ զշնորհս Հոգւոյն Արբոյ ի միտս ու-
սումնասէր աշակերտաց սորին և պար-
գեւեսցէ մեզ ամենեցուն զհոգեկան մխի-
թարութիւնս ի փառս սրբոյ Երրորդու-
թեան եղիցի և եղիցի։

ՅԱՌՈՐ ՏՕՆԸ ՍՐԲՈՅՆ ԴԵՌՈՎԱՅ ԶՐԵԱՐԵՐ ԵՒ Ի ԶՈՐԲՈՐԴԻ ՏԱՐԵՒԱՐԶԻ Դ. ՃԵՄԱՐԱՆԻՍ

Ո Ր Դ. Ե Ր Զ.

Որ իմըթան կանդնիս տաճարգ Հայաստանեայցս ի պարգեւ,
եւ զանազօտ սրբաւես ըզլոյս իբրեւ դարձի ջոկը ըզքեւ,
եւ Մովսիսեան զերթ ամպն լուսոյ յառաջընթաց հորդես մեզ
Զուղի խլոյս ճշմարտութեան, զուղի՝ յուսման ասպարէզ,
Քեւ նորոգեալ արգ միւսանգամ կենցաղի դար Մեսրօբայ
Ի քէն ելցեն մեն մի եղնիկը, Մովսէս, Դաւիթ, եղիշայ,
Քեւ սրբեսցին դառն արտասուք Ազգոյն մերոյ Հայրենեաց,
եւ պարգեսցի աղեգն յերկինս ի հաշտութիւն Հայկազանց,
Մի եւս ամպրոպք մըրըրկայոյդք փոթորկեսցին զբոյզ գըլխով,
եւ մի արկածք գըթ ոխըմբերք վրդովեսցեն զկեանսդ անխըռով։

Այլ կացցես միշտ ի յանդարրու: գըրդատեսցի՞մ գողտը իլարի: Եւ սիրաք Հայոց մաղթեսցեն Քեզ եւ Հիմնադրիդ կեանս յամայր:

Ի դէմայ աշակերտայ Ի. Դասարանի

ԹԱԴԷՈՍ ԶԱԲԱՐԱՆՑ.

Ի ՄԵԾԱՇՈՒՔ ՀԱՆԴԻՍԻ ԱԻՈՒՐ՝ ԲԱՅՄԱՆ

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻ ՃԵՄԱՐԱՆԻՍ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՈՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԱՆՆԻ

ՈՐՂԵՐԶ.

Ձայն աւետեաց հընչեաց պսօր: յԱյրարտեան գազաթանց
 Ձայնել գհիւսիս եւ գհարաւ ի յայս յակումբ բերկրանաց.
 Ձարթիր դարթիր եւ անրկ դանձամբ ըզծիրանիս չայնտանից
 Ձի նոր Արփի յաղջամըղջե եւ ծագեցաւ ի բոլմ անանխի
 Որ ի մթան յերեր վարի յաւերակաց հիմն եդաւ: Եւ զայն
 Ձերթ անջրդիս յանապատի այս դարատան ծաղկեցաւ: Եւ զոր
 Անդ ուր անդուլ բոմբիւնք զինուց տան ճեպ ընդ ճեպ արձագանք
 եւ ճապաղիք բոսոր արեանց ծառաւ ծառաւ գընտնցանք:
 Սոյն այս ճաճար աստ կառուցաւ մեր հայրենեաց ի ճախտից
 Ձլոյս գիտութեան եւ ի մաստից. Հայոց շողել անընդհատ:
 — Վիպեա մուսայդ Ասքանաղեան, հիմ կա լուի եւ անհունջ
 Հար ըզգաւինդ եւ Թորգոմեանք լրւիցեն քոյդ ըզմըրմունջ.
 Քանի աղէտք հըրգեհ տագնապը շուրջ ըզմեօք պատեցան,
 Մինչեւ ծագեալ լոյս գերարփին եբարձ ցըրուեաց դամենայն.
 Յարկաճս յոյսիս ճախողակիս տարուբերէր բախտ մեր հէգ:
 Մինչ ի հանգիստ անիոյթ կենաց ցամաքաթեւս անցաք մեր:
 Ձայն սուր Ոգիդ յանմահ գառուց, երթ եւ նօթձեա ի ընդագին.
 Եթէ ճըգունք սողիք Մեարութայ եւ Սահակայ Պարթեւին

Բարգաւաճեալ դարուց ի դարս բարձր ի գազաթըն պանծայ,

(եւ) ի հաւատս աստուածային Հայ մանկըալին զօրանայ:

Երկարեցէք երկինք ցաւուրս Հիմնադրիս Վեհափառ

Ի սէր Հօտին սիրեցելոյ, Եկեղեցւոյ ուղղափառ:

Ի դէմայ աշակերտայ Չորրորդի Դասարանի

Աշակերտ նորին գառատան

ԱՌԱՐԵՆ ԶԱՐԴԱՆԵՆ ԲՈՒՆԱԹԵԱՆՑ.

Ի Բիւրական իրականացնէ հետագայն:

ՅԱՆՈՒՐ ՏՕՆԻ ՍՐՈՑԵՆ ԳԵՈՐԳՍՑ ԶՕՐԱՎԱՐԻ

ԵՆ Ի ԶՈՐՐՈՐԻ ԶԱՐԵՐԱՐԻ ԲԱՑՄԱՆ Գ. ՃԵՄԱՐԱՆԻՍ

ՍՈՒ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՄԵՐ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐԼԱՄԵՆՏ

Արշաւատոյր նոյն օրոք երկնից Ապոլլոնեան թրուին նրժոյգը,
 եւ գերիին ածեն յԱլիիան սուգանել ջուրցի յազատադուռէս.
 եւ երերեան կառացն ի գիւ գիշեր պարզէ յաշխարհ ըզթեւս,
 եւ իսաւար ծածկէ զերկիր համայն եւ լուռ կայ բնութիւն:
 Ի մըթաթեան անդ գիշերի փայլատակի յանկարծութեամբ իոյս
 եւ հոլաթեւ պանայ զգարթունն յեթերց յերկիր թեթեւ ի թեւս,
 եւ բոց եւ շանթ եւ հուր խանդից ցայտէ նա մուրթ յականդեանց,
 եւ զեղեմին ջընչէ զանոյշ բուրդումն ի շուրջ ծնուալ ծնալում:
 Սլանայ յերկիր եւ գլխէ հիւ գլխով ճախրեալ շորք ջանակի
 Զոր ի ձեռին անէր պրտակ յանդամանդից յեղեալ պայծառ
 յնովին չգոհեալ ըզսուրբ ճակատդ: Նովին պըճնեալ զեղապըտակ,
 « Զայս Բոց գործոց, ասերս փոխան Երկինք յըզեն քեզ ի պարգեւ:
 « Այսպէս երբեմն պընակեցան Պարթեւազանց սրբոց ճակատը,
 « Այսպէս եւ Բոյժ պըտակեցի յաւիտենից յըյաւիտեանս:»

Ի ԴԵՄԱՅ ՀԱՏԵՐԷՆ ԱՂԱԼԵՐԿԱՅ Գ. ՃԵՄԱՐԱՆԻՍ

ԲԱՐՈՑ ԶԱՐԱՐԱՆՑ

ԽԵԻԹՈՒՐԱՆ ԳԻԻՂ

ԵՆ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ - ՄԱՍԻԿՈՆԵԱՆՑ

ՀԱՅ ԻՇԽԱՆԱԶՈՒՆՔ

Խեթուրան զիւր կրտսուի Գօրի քաղաքէն յէպի
 հիւսիսային հողմն վեց մզոն հեռադուրեմեամբ: Այս
 զիւր իւր վայելուչ դիրքով, ընդարձակ, լայնածաւալ
 եւ արդաւանդ դաշտերով, քաղցրամ սառնորակ
 աղբիւրներով եւ զօւարճալի աղիւնիքով գեղեցիկ
 տեսարան կնեկապաշէ ականատես անձանց հան-
 դերձ իւր բարեխառն օդով: Բնակիչներէն, օրը կը
 հաշուին հարիւր տասն գերդաստուն, կէսը Հայք են

եւ կէսը Վրացիք: Սորս ըստ միւսի մասին կպարտային
 երկրագործութեամբ, աղեկանութեամբ, անասնա-
 պահութեամբ եւ մեղսւնքեւծութեամբ: Այս հա-
 րուստ կանխաձեռն կմատակարարեն բնակիչներին
 առատօրէն ընտիր ցորեան, գարի, վարմակ, եղիւ-
 տաղորեան, կորեակ, ձիթասերմն (սէլի), լոբի-
 խոտ, դարման եւն: Գիւղի ամբողջ դաշտերը եւ ա-
 զիւնքը կըրուին երկու առուակով, յորոց մինն զիւր
 զխէն կանցնի, որ Թումանեանց ազգէն առնելով
 իւր անունը՝ Վրաց լեզուով կկոչուի Թումանխան
 ուռ (Թումանեանց առուակ), իսկ միւսը զիւր
 միջից կընձանայ: Հայ բնակիչները թէեւ Վրաստանի
 միւս բնակիչներին նման իրենց մայրենի լեզուէն

դուրս եկն եւ վրաց լեզուով կխօսին, բայց այնու
ամենայնիւ ջերմեռանդ են դէպի իրենց ազգը եւ ե-
կեղեցին: Այս գիւղը երբեմն բազմամարդ եւ աւելի
շէն եղած է, բայց ոմանք Ղեկաց ասպատակներէն
գերի բռնուելով, եւ ոմանք զիւղի աւերման պատ-
ճառաւ դէպի զանազան երկիրներ զարթեցնով՝ զիւղը
թողած են ամայի, ինչպէս որ կապացուցանեն շի-
նուծեանց հին աւերակները: Այս տեղէն զաղծածներ
ցարդ եւս կզանուին Տփլիսի, Գօրի, Վրաստիկովիսս,
Աստրախան եւ ուրիշ տեղերը: զիւղում կան քանի
մի բոլորածեւ բարձր եւ ամուր աշտարակներ, որք
շինած են տեղական Թումանեանց Հայ իշխաններէն
այն ասպատակութեան երկիրը Ժամանակներում
պատասխարելու, եւ ինչպէս որ բնակիչները կհա-
ւաստեն, զիւղ եւս ունեցած է երբեմն, իւր չորս
կողմը նաեւ քարուկրեայ պարիսպ, որոյ հիմունք ի
տեղիս տեղիս տակաւին կնշմարուին: Հայ բնակիչ-
ները ունին երկու եկեղեցի, յորոց մինն տղմաղանդ
աղիւսով (ալիզով) շինած եւ փայտածածկ, իսկ
միւսը քարուկրեայ վայելուչ զանգակատունով զերեզ-
մանատան վերայ կառուցած, երկուքն եւս Սուրբ
Աստուածածնի անուանով: զերեզմանատան եկեղեցին
ի վաղուց հետէ Հայ իշխանագն Թումանեանց սեպ-
հական ծախքով շինուած է եւ շատ անգամ վերա-
նորոգուած: այս երկու եկեղեցեաց բոլոր զգեստուց,
զարդուց եւ անձնոց համար միշտ հոգացած են նոյն
բարեպաշտ իշխանները: Վրացիք եւս ունին երեք
եկեղեցի, յորոց մինն փայտաշէն, իսկ երկուքն քա-
րուկրեայ, ուր որ կշարունակուի Ժամերդումին,
նոյնպէս Թումանեանց իշխանների ծախքով կառու-
ցած եւ զարդարած: Բաց յայցոյցնէ այս գիւղում
կայ նաեւ մի հոյակապ եւ մեծաշէն եկեղեցի (այ-
ժմ ամայի), չորս սեանց վերայ կառուցած խո-
րաններով եւ կիսաշէն զմբէթով երկուտան Առա-
քելոց անունով: խորանների զխին կան ընդարձակ
պահարաններ, շինութիւնը շատ ամուր է: ունի իւր
չորս կողմը թշնամեաց անէն պատսպարաններ: ու-
նի երկու դռն, մին արեւմտեան, իսկ միւսը հիւսի-
սային կողմէն: եկեղեցւոյ սեղանը շինած է Գունա-
կան ձեւով: նորա ընդարձակ դաւիթը շրջապատած է
քարուկրեայ պարսպով եւ աշտարակներով: Այս եկե-
ղեցւոյ շինութեան մասին տեղական բնակիչները այս-
պէս կպատմեն աւանդութեամբ: Արեւոյ ոմն Թու-

մանեանց աղպատոհմէն՝ Քրիստափոր անունով՝ ունե-
ւով քաւականին՝ դումար դրամոյ՝ հիմնարկած է նոյն
եկեղեցին: շինութիւնը տակաւին չվերջացած՝ Արե-
ղայն երազ կտեսնէ թէ՛ «այդ եկեղեցւոյ շինութիւնը
վերջացնելէն զինի պիտի մեռնիս:» ուստի մահուան
երկիւղէն շինութիւնը կերկարացնէ, եւ զմբէթը թող-
նելով բաց թերակատար՝ օծել կտայ եկեղեցին, բայց
սակաւ ժամանակէն զինի կվախճանուի եւ կմաղուի
եկեղեցւոյ սեղանի առաջ, որոյ գերեզմանարարի ար-
ժանապրութենէն կերելի որ հարիւր քսան տարուայ
շինութիւն է Վրաց Հերակլի թագաւորութեան ժա-
մանակը: այժմ կգտնուի Թումանեանց Հայ իշխա-
նաց տիրապետութեան տակ: Այս գիւղը իւր շրջակայ
կալուածներով կպատկանի Թումանեան իշխաննե-
րին: բաց յայտմանէ թէ եւ սորա ունին կալուածքներ
նաեւ Տփլիսի եւ Գօրի քաղաքներում, Գարեջվար,
Ռեխայ, Ախալքաքայ, Խանդակ, Կաւթխիսեւ եւ ու-
րիշ գիւղերում, բայց այս երեւելի իշխանական տոհ-
մի բնակութեան տեղը ի նախնեաց անտի եղած է այս
Խեւթուբան գիւղը, իսկ այժմ սոցանից ոմանք Տփլիսի
կրնուկին եւ ոմանք այս գիւղը: Սորա Հայաստանի
Մամիկոնեանց նախարարագուն իշխանութեան հա-
րազատ շառաւիղներ են, որոց նախնիք Բագրատու-
նեաց տէրութեան կործանմանէն զինի դէպ ի Վրաս-
տան գաղթելով, իրենց կորովամտութեամբ եւ քաջա-
դործութեամբ Վրաց թագաւորների մօտ մեծամեծ
դերեր են խաղացել: միայն ցաւալի է որ նոցանից
ոմանք կրօնափոխութեամբ Գունաց եւ Լատինաց
դաւանութեան յարած են (չուցէ Ժամանակի չար
արկածներէն հարկադրուած): Այժմ սոցա մէջ ե-
րեւելի կհամարուի ի Տփլիսի Հայազն իշխան Գեներ-
ալ Լէյտենանդ Խաահակ Թումանեանց, որոյ զինուո-
րական ծառայութեան յիսնամեայ Յորէլեանը ան-
ցեալ 1877 թուին Յուլիսի 27ին վայելուչ հանդիսիւ
կատարուել է Տփլիսիում: եւ ինչպէս որ նոյն տար-
ւոյ Մեղուի 29 համարի մէջ հրատարակուած է, իշ-
խանն ստացած է նոյն հանդիսի օրը բարձրագոյն
պարգև Սպիտակ Արծուի շքանշանը: Սորա ցեղէն
եղած են մի քանի եպիսկոպոսներ զօր. Թուման եւ
Բարսեղ անունով: Թուման Մելքիսեղէկ Կաթողի-
կոսէն ձեռնադրուած լինելով, նորա կոնդակով վա-
րած է Վրաստանի վիճակաւոր առաջնորդի պաշտօ-
նը մինչեւ Այ ու Սուրամը Հայոց Ռէ թուականին, եւ

ինչպէս որ կոնդակներէն կերելի՝ սորա մեր մի քանի
Կաթուղիկոսների հետ ունեցած են մտերմական հա-
ղորդակցութիւն, մանաւանդ Պարսից տէրութենէն
յառաջացած հարստահարութեանց ժամանակը: Այս
երեւելի իշխանների Մամիկոնեանց հարազատ սե-
րունդէն լինելը կապացուցանէ նոցա ազգաբանու-
թեան արժանը, զոր ստացած են 1842 թուականին
հոյեմբերի 28ին Սուրբ Էջմիածնի բարձրագոյն խոր-
հրդարանի սուրբ ժողովոյ անդամներէն, հիմնած լի-
նէրով Զարարիա Քանաքեռցոյ պատմագրութեան
վերայ: Ազգաբանութիւնը գրուած է մի ընդարձակ ու
գեղեցիկ մատուցած վերայ մաքուր եւ պարզ վայել-
չագրութեամբ, իւր չորս կողմը ունի ոսկեգօծ պիծեր,
եւ ի զուլի նորին ծաղկեայ վայելուչ նկարչութիւն.
ի ներքոյ նկարչութեան զորոշմամբ է Ե տառ. ի ներ-
քոյ տառիս ոսկեղարեկ ճաճանչներով զարդարած
կնիք երջանկայիշատակ եփրեմ Կաթուղիկոսի, կըն-
քոյ մէջ տեղը նկարած է փրկչական պատկեր, իսկ
չորս կողմը եւ ի ներքուստ կնքոյ ստորագրութիւն
նոյն հանդուցեալ Կաթուղիկոսի: Ազգաբանութեան
արժանի վերջը կնքած եւ ստորագրած են հինգ Ար-
քեպիսկոպոսներ եւ երկու վարդապետներ:

Ուստի ուղարկելով սորա հետ նոյն ազգաբանու-
թեան արժանէն օրինակած զաղափար մի, խմբագ-
րութենէն կնիքդեմ տեղի շնորհել. «Արարտ» ամ-
սագրոյ էջերում ի վայելս բանասէր անձանց:

ՄՈՎՍԷՍ ՔԱԼԱՆՑ ՄԵԾՈՒՂԵԱՆՑ.

Ի 20 Յուլի 1878 թ.

Ի Գ. Ե.

Ահաւասիկ յիշեալ պատճենը իբրեւ
ձեռնարկ կհրատարակեմք ստորեւ՝
առանց երբէք երաշխաւորելոյ սորա
վաւերականութեան եւ առանց հետա-
դոտելոյ պատմական հանգամանաց ո՞ր-
չափ ստոյգ եւ հաւատարիմ լինելը:

(Պատճեն)

ԵՓՐԵՄ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅԵ ՀԱՅՈՑ

ԵՒ ԾԱՅՐԱՎՈՐՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ԱԹՈՌՈՅՆ ՍՐԲՈՑ ԷՋՄԻԱԾՆԻ.

« Վասն ազգաբանութեան երեւելի իշխանական
տոհմի Հայոց, որը կոչին Թումանեանք, սերունդը նո-
ցա որը բնակեալք են ի Թիֆլիզ՝ ունեւոր զարժանա-
գրութիւնս ի նախնեաց հետէ՝ նովաւ որպէս ի պատ-
կերի որդիք զբաշատոհմութիւնս ծնողաց եւ նախնեաց
իւրեանց դիտելով, ներքին բերկրութեան հողոյ իւր-
եանց անդուստ սեպհականէին զյարմարադէպ իսկա-
կան պատճառս համաձայն հանճարաւոր ասացուածոց
խմաստնոյն առական. Պսակ ծերոց որդիք որդոց
եւ պարծանք որդոց հարք իւրեանց, ԺԻ. 6: Ըստ
պատահմանց աշխարհի վտանգեալ այնմիկ արժանի
ազգաբանական նախնի զրութեան, յամի Տեառն
1791 ի 16 ն ամեանն Օգոստոսի, հռչակաւոր ժա-
ռանգն կնիազական տոհմին Թումանեանց պայծառա-
փայլ կնիազ Էջնատէ Դիւանն յատկապէս զինդիր
մատուցեալ գրով առ հորին Բարձրագոյն Սրբազ-
նութիւն Տեառն Ղուկասու Վեհափառ Կաթուղիկո-
սի ամենայն Հայոց եւ Ծայրագոյն Պատրիարքի Ա.
բարատեան Աթոռոյն Սրբոյ Կաթուղիկէ Էջմիածնի
ընկալաւ նորապէս զարժան ազգաբանութեան իւրոյ
հաստատեալ կարմրագեղ կնքով եւ ստորագրու-
թեամբ լիշեալ Պատրիարքին եւ բազմութեան ժողո-
վոյ Արքեպիսկոպոսաց Էջմիածնի: Բայց ի հանդիպման
դառնալուր զիսկառեւոյն յամի 1793, յամեանն Սեպ-
տեմբերի մինչ իշխանութիւնն Պարսից հզօրացեալ
յառաջեաց անհրաժեշտութեամբ զօրաց եւ նուաճեալ
զանապատրաստ զօրութիւն արքայութեան Վրաց ան.
հնարին սրտմտութեամբ մասնեաց ի կորուստ զՏրփ-
խիս քաղաքն առհասարակ հրով եւ սրով եւ գերու-
թեամբ, այն աքժան ազգաբանութեան նոցա եւս կո-
րեաւ զարծեալ: Եւ մինչդեռ չեւ էր ապրելոցն ի ժան.
բացասուն պատուհասէ անտի այր իւրաքանչիւր ըզ-
հարկաւորացն անձին հայթայթեալ զոգեպահիկն ըզ-
հոգ, վերաժամանեաց ի վերայ Աթոռոյն Արարա-
տեան տիեզերաւոր տարաբախտ դիպուածն այն չա-
րաշուր, որ սկիզբն առեալ ի վախճանելոյ բազմա-

շահ կենացն Աստուած արեալ Եւայրադոյն Պատրիար-
դի Արարատեան Աթոռոյն եւ ամենայն Հայոց Տեա-
ռըն Ղուկասու յամի 1799 ի 28 Դեկտեմբերի մինչեւ
դժամանակ սրանչելի այցիլութեան Աստուծոյ, որ ա-
ղատեալ ի բանտէ գերութեան հզօր ձեռամբ եւ բար-
ժր բազկաւ իւրով բազմեցոյց ի զա՞յոյ քահանայա-
պետութեան զբազմաշարչար նահատակ Կաթողի-
կոսն ամենայն Հայոց Տէր Դանիէլ, յամի 1808 յամ-
սեանն Մայիսի 18 տնեաց, երկարեաց եւ ի միջոցի
այսրան հարուստ ժամանակաց օր քան զօր ամեաց
բարձրացաւ եւ ի վերջին թշուառութեան վիճակի
կացոյց զՊօռն Արարատեան եւ զամենայն իսկ
զազդն Հայոց առ հասարակ: Իսկ զի կեանք ցանկալի
նահատակ Կաթողիկոսին եւս համառօտեցան, եւ
վերստին լռեալ զաղարեցան գործադրութիւնը հար-
կաւորացն բարեկարգութեանց Աթոռոյ եւ ազդի Հա-
յոց, յիշեալ պայծառ տոհմի ազգաբանութեան իղձն
եւս ի սիրտս իւրեանց միայն տպաւորեալ զաղարիւր
տպագործ: Այժմ ի հասանիլ ողորմութեան Տեառն
Աստուծոյ իրրեւ քանիցս զիր խնդրանալ զայր հա-
սանէր իպայազատ շառաւիղէ Թումանեանց հարա-
կատ սերնդոյ դերապանձ տոհմի Մամիկոնեանցն քա-
ջազանց, ի պայծառ կնիաղ Եզնատէ Գիւանէն Թու-
մանեանց, բազում հետեւողութեամբ որոնեալ զտաք
զմեղինակ ազգաբանութեան Թումանեանց զպատմա-
գրութիւնն Զարարիայ Քանաքեռցոյ՝ որ ընդ այլ ան-
թիւ բազմութեան գրոց զրատանն Սրբոյ Արարա-
տեան Աթոռոյն Էջմիածնի անյայտացեալ, զտանիր
յանկեան ուրեք, եւ արտադրեալ անդուստ զգրեալն
վասն կորովի առն Բայնդուր անուն բաջաբազուկ
Թումանեան Մամիկոնեանց, շնորհեցաք յիշեալ կը-
նիաղ Եզնատէ Գիւան Թումանեանց սիրեցելոյն մե-
րում ի պարծանս եւ ի մխիթարութիւն տան եւ բը-
նաւից ազգատոհմութեանց փառաւոր նախնեաց իւ-
րոց պանծալի ազգին Մամիկոնեանց, ունիլ միշտ
առ իւրեանս պարարիչ ոսկերաց առիթ փառաւոր,
լստ վկայութեան իմաստուն: Որոյ բան պատմա-
թեանն ահաւասիկ որպէս տեսանի գրեալ լինի զայս
օրինակ:

«Ռուստամ՝ խանն, զոր գրեցաք յազգէ Բադ-
րատունեաց, զի յեա անկանելոյ Թագաւորու-
թեան նոցա, եւ աւերման Անուոյ, մնացեալքն յազ-
գէն Բադրատունեաց զնացին յաշխարհն Վրաց, եւ

յարեցան առ Թագաւորս նոցա, եւ եղեն վերակա-
ցուք ամենայն գործոց աշխարհին Վրաց: Եւ յորժամ
վերացաւ Թագաւորութիւնն Վրաց, անկաւ երկիրն ի
ձեռն Պարսից, եւ նոքա ետուն իշխանութիւն ազդին
Բադրատունեաց տիրել ամենայն սահմանացն Վրաց:
Եւ սերեցան Բադրատունիքն որդւոց յորդիս մինչեւ
այս Ռուստամ՝ որ ծնաւ որդի մի ի Մարիամայ կը-
նոջէ իւրոյ, որոյ անունն էր Լաւարսափ, որ պահէր
զնա փոխանակ իւր, լինիլ իշխօղ Վրաց: Եւ յաւուր
միում առեալ զորդի իւր բազում զօրօք, եւ զնացին
յորս էրէոց, ի տեղին որ ասի Ղարայեազ, որ է
սեւա գարուն: Եւ եղեւ զի զհետ եղեն որսոյ, եւ ա-
մենեքեան փութային սպանանել զորսն: Եւ ի խուռն
արծակմանէ Թումանեանցն, հարին զորդի Թագաւորին
զԼաւարսափն եւ սպանին: Եւ Ռուստամն երկեաւ
յինքենէ՝ փախեաւ եւ զնաց ի քաղաքն Թիֆլիզ, եւ
տրար խնդիր սպանողաց որդւոյ իւրոյ, եւ ճշ կարա-
ցին իմանալ: Եւ ապա զատապարտեցին զերկուս այր,
միոյն անուն Բայանդուր Հայ ի Մամիկոնեան ազգէ
որ ասնն Թումանեցի, եւ միւսոյն անուն Շիուշ Վը-
րացի, ազդաւ Բարանեցի: Զսոսա զատապարտեցին
եթէ դուք էիք մերձ նմա յորժամ սպանին զնա, կամ
զիտէք՝ զուր զսպանօղ նորա, եւ կամ դուք էք սպա-
նեալ: Եւ բարձրացաւ բարբառս այս. Հայքն ասէին
Վրացին է սպանեալ. եւ Վրացիքն ասէին Հայն: Եւ
ապա ասացին աւաւարեղի, այս ինքն զատաստանաւ
մենամարտիլ, ով ոք յաղթի՝ նա է սպանեալ զորդի
Թագաւորին: Եւ հաստատեցաւ բանս այս ի մէջ նո-
ցա, զի ելանիցեն երկուքն միայն: Եւ կազմեցին
զինքեանս, զզեցան զզեցտ պատերազմի, եւ զինե-
ցան զինուք, համբուրեցին զձեռնէ Թագաւորին եւ
անցին յայն կողմն Կուր գետոյն, յարեւելից կոյս
քաղաքին: Իսկ ազգն Վրաց հրապարակաւ խրատ հ-
տուն երկոցունցն, թէ յորժամ յապարէզն մտանէք՝
մի մարտնչիք յառաջագոյն, այլ արշաւեցուցէք զի-
րիվարսն այսր եւ անդր, թերեւս ողորմեսցի Թագա-
ւորն, եւ ճշ Թողու պատերազմի: Զայս խրատս ճըշ-
մարիտ իմացաւ Բայանդուրն: Իսկ ազգն Վրաց
զաղտնի խրատ հտուն Շիուշին թէ դու փոքրահա-
սակ ես եւ անզօր, եւ Բայանդուրն յաղթամարմին է
եւ զօրեղ, դու ճշ կարես զիմամարտիլ ընդ նա: Այլ
յորժամ նա խաղս առնէ երկվարան, դու ջանա-
հարկանել զնա նիզակաւ, թերեւս կարասցես ար-

Ծ-Ի-Դ.

Գրադարանի կառավարչութեան տը- լած է	49	
Գարոցապատկան կահք կարասիք է զնեալ	64	85
Ուսումնարանի ներքին ծախս	58	41
Վարժուհւոյնի ռոմիկ	72	20
Գումարն	491	46
Յիշեալ ծախուց գումարը 968 ռ. 55 կպ. եկամտէն ի բաց հանելով մը- նաց պատրաստի դրամ	777	9

Եկամտի յընթաց 1877 — 78 աւաց

Անցեալ տարուանից առձեռն պատ- րաստի դրամ մնացած էր	777	9
Ժողովարարի մայր մատենէն ստո- րագրութեամբ ստացած է	1201	20
Վանառեալ շարքից, մամից, օճա- ռից եւ երկաթից արդիւնք է ստացած հոկոս է ստացած 89 ռ. 50 կպ. եւ տարեկան 17 անդամներին ստացած է 469 ռ.	408	16
Այլ եւ այլ առիթներով ի նուէր է ստացուած	65	
	2407	95

Ծ-Ի-Դ.

Վարժապետի, վարժուհւոյն եւ ծա- ռային ռոմիկ տուած է	232	
Ներքին եւ արտաքին պիտոյից	50	2
	282	2
Յիշեալ ծախուց գումարը 2407 ռ. 95 կպ. եկամտից ի բաց հանելով մը- նաց ի 20ն Եւրոպի պատրաստի դրամ	2425	95

Հոգաբարձուներն այժմ տեղս չգտնուելով, նոյն
յամնաբարձութեամբ ստորագրեցի,

Հոգաբարձու

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԲԱԼԱՆԱՅ ՏԵՐ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԵԱՅ.

Ի 1878 թ. 20ն Եւր-Ի-Դ.

Ի Լանդարան.

Ի ԾՂՆԵԹԷ.

Խճագիր-Եւն Երաբար Ամագիր.

Այս օրերս Տիխիսարնակ իշխանուհի Վառվարէ
Թարխանեան Բէհրուհեանցն՝ ի յիշատակ իւր ըն-
ծայեաց իւրեանցակառոյց Նաշիւրգորոյ սուրբ Աստ-
ուածածնայ եկեղեցւոյն Հայոց մի ոսկեզօծ արծաթա-
պատ Աւետարան ի սուրբ պատարագի դորձադրելոյ
համար, մի հատ ընտիր կարած կարմիր մահուտեպ
ծածկոց սեղանի, եւ վեց հատ շամազան ապակեայ:
Սոյնպէս միաբանն Յուրբ Ստեփաննոսի կուսա-
նաց անապատի Տիխիեաց աւագ սարկաւազուհի Ան-
նա Աղամալեան Խօջամիսասեանց ի յիշատակ իւր
եւ ծնողաց իւրոց ընծայեաց յիշեալ եկեղեցւոյն մի
խաչվառ ոսկեզօծ խաչով, մի Զայնքաղ Շարական
մեծ, եւ մի մետաքսեայ շապիկ ի պէտս Գարաց.
Ուստի բաղցր պարտաւորութիւն ենք համարում
յայտնել մեր հրապարակական շնորհակալութիւնը յի-
շեալ բարեպաշտ նուիրատուաց, մաղթելով սուրբ կոյս
Աստուածածնից բարեխօս լինել նախախնամող Աս-
տուծոյ առաջիւր որ նա լինի վարձահատոյց նոցա ըստ
ջերմեռանդութեան նոցին աստ եւ ի հանդիմանումն:
Ուստի զայսմանէ ծանուցանելով Խմբագրութեանդ
խոնարհաբար խնդրեմ հրատարակել տպագրութեամբ
յէս պատուական Արաբաիդ ի լուր մերոց ազգայ-
նոց:

ՍԱՐԳԻՍ ԲԱԼԱՆԱՅ ՆՐԻՑԵԱՆԱՅ.

Ի 25ն 04-րդ. 1878. թ.

Ի Գ. ԾՂՆԵԹԷ:

ՆԻԺԵԿՈՐՈՒՄԻ ՏՕՆԱՎԱՃԱՌԷՆ.

Այս տարի տեղւոյ տօնապահատի առեւտրա-
կան գործերը յաջողակ էին, օղը մաքուր, եղանակը
պարզ:

Տեղւոյն Հայոց սուրբ եկեղեցւոյ երեցփոխանը
պարոն Ղաղարոս Գաւթեան Էջեանց եկեղեցական
մտից եւ ծախուց գումարաց հաշիւները հարազա-
տութեամբ ներկայացրեց ժողովրդոյ, որոնք վերա-
հասն լինելով պարոն երեցփոխանի հաւատարիմ եւ

արդիւնաւոր ծառայութեանց 1872 ամէ հետէ մինչեւ ցայժմ. ոչ միայն բերանացի՝ այլ եւ դրաւոր յայտնեցին նորան իւրեանց խորին զոհունակութիւնը ի խրախոյս անցեալ եւ ապագայ ծառայութեանց: Հոգեւորականութիւնը կատարեց իւր հոգեւոր պարտքը եւ եկեղեցական պաշտամունքը համաձայն իւր սուրբ կոչման ի փառս Աստուծոյ եւ ի մխիթարութիւն ժողովրդոյ:

* * *

Ի 1 Սեպտեմբերի 1878.

ՀԵՏԵՒԱՆՔ ՆԱԽԱՆՁՈՒ.

Գօրւոյ նոր Առաջնորդական Փոխանորդ բարեշնորհ Գրիգոր Աւարդապետ Գառնակերեանց արդէն եկած ընելով իւր վիճակը, անցած Օգոստոսի 6ին Գօրւոյ սուրբ Ասեփաննոս քարաշէն եկեղեցւոյ մէջ սուրբ պատարագի ժամանակ մի զեղեցիկ եւ ազդու ատենաբանութիւն ուղղեց զէպ ի ժողովուրդը, զոր կ'ընդամենէր Աւրայ լեզուով բարեկրօն Ասեփան Քահանայ Տէր Ասեփանեանց: Քարողեչ Հայրը սրտաշարժ օրինակներով կ'ըստարէր ուսման յարգը, օգուտը եւ նշանակութիւնը, եւ անուսուփնութենէն յառաջացած չարքները՝ այսինքն նախանձ, ատելութիւն, զոգութիւն, մարդասպանութիւն եւն. օրինակ բերելով մեր Նզդիշ պատմագրի խօսքը թէ՝ «Նա այս ամենայն չարք մտանն ի միտս մարդոյ յանուսուփնութենէ» և կ'որդորէր ժողովուրդը չխնայել իրենց հարստութեանց մի մասը ուսուփնարաններ բարեկարգելու, օրինաւոր ուսուցիչներ բերելու եւ իրենց զաւակները մայրենի լեզուով եւ բարոյականութեամբ դաստիարակելու համար:

Արժ. Փոխանորդի այս ատենաբանութիւնը արդարեւ հասարակութեան ուշադրութեան արժանի զանուեցաւ, բայց թէ ի՞նչ հեռանք պիտի ունենայ, այդ ղեռն անդիտելի է: Միայն որովհետեւ խօսքս նախանձու վրայ է, կշարունակեմ փոքր իշատէ նորա հետեւանքները նկարագրելու: Նախանձ՝ ինչպէս որ վորձով կ'հաստատուի, ամեն դասակարգի մարդկանց մէջ եւս կ'զտնուի, եւ այս ամենին քաջ յայտնի է, որ ուր օգտակար եւ բարի գործերի յաջողութիւն եւ յառաջադիմութիւն է, այնտեղ կայ եւ նախանձ, եւ ուր որ նախանձ կայ, այնտեղ յառաջադիմութիւն կ'ստանի եւ բարեկարգութեանց իւրաքանչիւր քայլափոխի առաջ զանազան դժուարութիւններ եւ արգելքներ կ'հանդիսանան, զոր նախանձոտն՝ տեսնելով ազգային կամ անձնական գործի մէջ իւր ընկերի գործունէութիւնը կամ բարեմասնութիւնը, իսկոյն նորա հետ կը թշնամանայ, կ'մատնէ, կ'զրպարտէ եւ ամեն տեղ կ'վատահամբաւէ, որպէս զի նորա բարեգործութիւնները խանգարէ: Նախանձոտն՝ կաշխատի իւր ընկերակիցների արժանաւորութիւնը, պատիւը, վարկը եւ համարումը հրապարակաւ անարգել, ոտնակոխ անել եւ արատաւորել. թէ կամենաս հազար անգամ գովիք նրանց, բայց նա այնու ամենայնիւ կ'ախորհէ, կ'յարուցանէ շփոթը, կ'բարձրացնէ սարսափելի աղաղակը, դիւահարի պէս կ'յարձակուի քեզ վրայ, դարձնալ կաշխատի նոցա արժանաւորութիւնը հերքելու: Նախանձոտն՝ աշխատաւոր ուսուցիչները, յառաջադիմ եւ ընդունակ աշակերտները կ'հալածէ, կ'նեղէ, կ'վշտացնէ եւ կ'յուսահատեցնէ. աշակերտ

ներին խորհուրդ կտայ ստացած ուսմամբ բաւականանալու և ուսումնարանէն դուրս գալու: Ամանէ ուսումնարանի դահլիճը, ղիցուք թէ աշակերտներէն մէկը՝ Վերակա-նութեան առարկայէն կհօրովէ ինչ, ընչի, ընչիւ (ստացուածք, եղած բան), նա իւր անձոնի աղաղակներով ուսումնարանը կըղրղիցնէ թէ՛ այդպէս չէ, այլ՝ ինչ, ընչու ևն: Բեր Վերականութիւն, բեր բառա-րան, ղիւր առաջ, հարիւր անգամ ցոյց տուր, խօսիւր, համոզիւր, այնու ամե-նայնիւ չես կարող համոզել: Նախանձոտն՝ երբ կկարգուի որ և իցէ պաշտօնի մէջ՝ ին-կոյն կսկսէ հասկացող և արժանաւոր ան-ձինքը հալածել, անարդար հրամաններով նոցա սիրտը վերաւորել, նոցա զլեռ վրայ զանազան սպառնալիքներ որոտալ և իւր չարանախանձ կրից շանթեր և կայծակները թափել: Իսկ տղէտներ և անհասկացողները պատուել, բարձրացնել, արժանաւորներէն նախադասել և նոցանից ստացած կաշառ-ներով հարստութիւնը ղիզել: Նախանձո-տըն՝ բազմադղիւն և զործունեայ իշխանա-ւորները կատէ, նոցա հետ կմաքառի, կհա-կառակէ և կվիճէ, նոցա դէմ՝ խաղաղ հասարակութեան մէջ խռովութիւն կյա-րուցանէ և նոցա օգտակար նպատակների կատարման խոչընդոտն կլինի: Նախանձոտ մարդու համար լոյսը՝ խաւար է, խաւարը՝ լոյս է, բարին՝ չար է, չարն՝ բարի է: Վերջապէս նախանձոտն՝ իւր եսական բը-նաւորութենէն ստիպուած՝ միանգամայն կցանկայ որ աշխարհիս ամեն երջանկու-թիւններ միայն իրեն սեպհականացնէ և միայն ինքն վայելէ, մինչև անգամ եթէ հարկ կլինի՝ արեգակին ևս կհրամայէ որ միայն իւր վերայ ծագէ լոյսը:

Այսպէս ևհա եթէ նախանձ և առեւու-թիւն կթագաւորէ որ և իցէ հասարակու-թեան մէջ, անյտեղ ոչ մի բարի գործառ-նութեանց յառաջադիմութեան և բարե-կարգութեան յոյս չկայ: Իսկ ընդ հակա-ռակն սէր և միաբանութիւնն ամեն դժուա-րութիւններին յաղթող է: Ուրեմն մենք սրաով կցանկանք, որ այսպիսի դժոխային չարիքներն չտեսնուին իմ համաքաղաքա-ցեացս մէջ և Արժ. Գրիգոր Վարդապե-տի ատենաբանութեան նպատակը արդիւ-նաւորուի:

Իսկ Խմբադրութենէդ կկնդրեմ այս համառօտ յօդուածիս անկիւն մի շնորհել Արարատ ամադրոյ էջերում:

ՄՈՎՍԵՍ ՔԱՀԱՆԱՅ ՄԵՆՈՒԳԵԱՆՑ.

88Ն Սեպտեմբերի 1878 թ.

Ի Գ. ԽԵԼԷՆԵԱՆ:

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԹԵՐԹ

ԱՄՍԱԳԻՐ.

Անցեալ Յուլիս ամիսէն սկսեալ ի Տըփ-լիս՝ Վարստանի և Իմէրէթի Հայոց վե-ճակին թեմական Վերաանուշ Մեծար-դոյ Պ. Յակօբ Տէր - Յովհաննիսեանցի խմբադրութեամբ լոյս տեսաւ վերոյիշեալ ամսագիրը:

Յաջողութիւն մաղթելով կյուսամբ որ Պ. Տէր - Յովհաննիսեանց կկարողանայ լրագրական ասպարէզում անկեղծ և ար-

